

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i 16de Aarhundrede.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

I fjerde Bind af Ny kirkehistoriske Samlinger meddelte jeg en Række Bidrag til Oplysning om Slesvigs Stifts fælles øverste Kirkestyrelse efter Reformationen. Hvad her følger, kan betragtes som en Fortsættelse deraf, idet jeg agter at fremstille de særlige Forhold, som udviklede sig i den saakaldte haderslevske Andel. I Aaret 1544 foretog Kong Christian III jo nemlig den bekjendte Deling af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten med sine tvende Brødre, Hans og Adolf. Denne Deling blev ikke blot i politisk men ogsaa i kirkelig Henseende af indgribende Betydning. Herved tilintetgjorde Kongen nemlig selv for en Del den kirkelige Ordning, som han faa Aar iforvejen havde faaet lovhjemlet ved Antagelsen af »Christlyke Kercken-Ordeninge« (1542), der hvilede paa Grundsætningen om Slesvig Stift som en Enhed. Thi hvorvel denne Ordinans vedblev at have Lovgyldighed ogsaa i de hertugelige Dele af Sønderjylland, kom dog en noget forskjellig kirkelig Praxis til at gjøre sig gjældende i de forskjellige Dele af Landet. Hver af de tre Landsherrer var nemlig »summus episcopus« i sin Landsdel og kunde udstede kirkelige Love efter eget Behag, hvad naturligvis i Tidens Løb maatte føre til en Opløsning af den oprindelige Enhed.

Hertug Hans den ældres kirkelige Styrelse (1544—80).

Hertug Hans (eller Johan), Søn af Frederik I. og dennes anden Hustru, Sofia af Pommern, blev født den 29de (ell. 19de) Juni 1521¹⁾. Da han var fem Aar gammel gav hans Fader ham den bekendte Peter Svave til Lærer²⁾; men da denne ogsaa jævnlig benyttedes i Stats-hverv, som Orator ved Sendelser til fremmede Hoffer og paa anden Maade, saa havde han til Medhjælp eller afløstes af M. Herman Bonn, der senere gjorde sig fortjent som Skribent og som evangelisk Superintendent i Lybek³⁾. Begge de to nævnte Lærere vare Reformationen oprigtig og ivrig hengivne, hvorefter man da med Vished kan slutte,

¹⁾ Noodt, Beiträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Historie der Herzogthümer Schleswig und Holstein, II, 441, har efter en meget gammel Optegnelse den 19de Juni som Hertugens Fødselsdag («Anno 1521 d. 19 Junii, hora quarta matutina, minutas 30 post medium noctis præcedentis, nascitur Johannes Senior, Dux Holsatiae, Friderici I. Regis Daniae filius.»); men da Jacob Krüger i Historia von dem herrlichen Triumph- Lehen- und Ehrentage zu Odense 1580, S. 89, angiver Petri og Pauli Dag (d. 29de Juni) som Hertug Hans Fødselsdag, saa formoder jeg, at der kan være en Læse- eller Trykfejl hos Noodt. I Rostgaardske Saml. 61. 4to findes en Notits af Vedel om Prinds Hans's Fødsel (se Rørdam, Hist. Kildeskrifter. I, 348 Note 5), der ialtfald for Aars-tallets Vedkommende er urigtig. Om Moderen, Sofia af Pommern, findes Efterretninger paa et Sted, hvor neppe mange ville falde paa at søge dem, nemlig hos Paul v. Eltzen, Ethicæ doctrinæ libri IV conscripti in usum studiosæ iuventutis, Witteb. 1571 (og siden oftere); Cap. 30 indeholder nemlig hans Ligtale over hende. Hun døde 1568 paa Slottet i Kiel.

²⁾ Allen, Breve og Aktstykker til Chr. II's og Fred. I's Hist. I, 505.

³⁾ Krüger a. Skr. S. 89. Starck, Lübeckische Kirchen-Historie, S. 21 flg. Af disse Forfatteres Fremstilling skulde man antage, at Bonn var Hertugens første Lærer; men da vi med Vished vide, at Peter Svave allerede 1526 var hans «Skolemester», saa er det rimeligt, at Forholdet har været, som det ovenfor er fremstillet. Det var ogsaa sædvanligt, at de kongelige Børn foruden den egentlige «Tugtemester» havde en «Undertugtemester». (Jvfr. Ny kirkehist. Saml. IV, 493. Schumacher, Gelehrter Männer Briefe III, 287--88).

i hvilke religiøse Grundsætninger den unge Hertug er bleven opdragen. Desto mærkelige var det, at man senere kunde falde paa at ville gjøre ham til Katholik. Sagen var denne. Det danske Rigsraad, som baade af nationale og religiøse Grunde nødig vilde have Frederik I.'s ældste Søn, Hertug Christian, til Faderens Efterfølger paa Danmarks Throne, forlangte 1528, at Kongen skulde sende den syvaarige Hertug Hans, der hidtil havde opholdt sig paa Gottorp, til Danmark for her at opdrages, at den danske Krone med Tiden kunde tilfalde ham. Kongen vilde imidlertid ikke dengang indlade sig derpaa, men senere og ialfald fra Aaret 1531 af gik han dog ind paa Rigsraadets gjentagne Forlangende, hvorpaa Hertug Hans førtes til Nyborg Slot, hvor Rigsraad Oluf Rosenkrands blev given ham til Hofmester¹). Det er just ikke meget, hvad der er bekjendt om den unge Kongesøns Ophold her, navnlig kunne vi ikke oplyse, hvem hans egentlige Lærer har været paa den Tid, da det vel neppe er givet, at Hvitfeldt har Ret, naar han siger, hvad ofte er blevet gjentaget paa hans Ord, at Peter Svave fulgte med Hertugen²). Det kan nemlig ikke ret antages, at Rigsraadet, af hvilket Broderparten i kirkelig Henseende endnu holdt paa det gamle, og hvoriblandt ialfald Prælaterne gjorde sig Haab om i Hertug Hans at faa en gunstigere Herre, end hans Fader havde været dem, skulde været gaaet ind paa, at tage den som Tydsker og Lutheraner bekjendte Peter Svave med, naar Hertugens Opdragelse her i Landet skulde være af nogen Betydning for dem. Desuden benyttedes Svave i saa mange offentlige Sendelser til fremmede Lande, at der ikke kunde være Tale om nogen stadig Undervisning fra hans Side. Imidlertid maa vi tilstaa, at vi ikke vide, hvem der ellers kan have været Hertugens Lærer. Kun

¹) Se de af A. Heise samlede Oplysninger i Hist. Tidsskr. 4. R. III, 241—2, 250—2.

²) Hvitfeldt, Danmarks Krønike. S. 1401.

dette er bekjendt, at flere Sønner af danske Adelsmænd opdroges sammen med ham. I Biskop Lavrits Bertelsens Ligtale over Holger Rosenkrands til Boller (1576) findes nemlig følgende Notits: »Der salige Holger var kommen noget til Alders, saa han kunde være iblandt fremmed Folk, da er han først kommen til ærlige og velb. Mand Hr. Oluf Rosenkrands til Vallø, at han som hans næste Blodsforvante skulde undervise hannem til det bedste. Hvilket og skete. Thi salige Hr. Oluf, som paa den Tid var højbaarne Fyrstes Hertug Hanses af Holsten hans Hofmester, satte denne sin unge Frænde til at vare paa Hertugen selv og derhos at være under Tugtemester med andre gode Mænds Børn, som vare hos Hertugen«.

Efter Frederik I's Død i April 1533 overtog hans ældste Søn, Hertug Christian, i sit eget og sine umyndige Brødres Navn uden Modsigelse Regjeringen i Hertugdømmerne. I Danmark og Norge gik Sagen derimod ikke saa let, da der endnu ikke var truffet nogen Bestemmelse om, hvilken af Kong Frederiks Sønner der skulde indtræde i Faderens Plads. Vi skulle imidlertid ikke her give nogen Udsigt over de resultatløse Forhandlinger om Kongevalget, der som bekjendt endte med, at Knuden i Grevefejden blev overhugget med Sværdet¹⁾. Her maa det være nok at bemærke, at et Parti blandt Prælaterne og det danske Rigsraad ønskede Hertug Hans til Konge, naar de kunde faa Sikkerhed for, at han i Fremtiden vilde respektere den katholske Kirkes Rettigheder, og at de i den Anledning søgte at indlede Underhandlinger med den endnu ikke trettenaarige Kongesøn²⁾. Men noget Resultat kom jo ikke ud deraf, og da Grevefejden saa udbrød 1534, vendte

¹⁾ Se herom Paludan-Müller, Grevens Feide, I—II, og A. Heises grundige og udførlige Afhandling, Herredagen i Kjøbenhavn 1533, i Hist. Tidsskr. 4 R. III, 222 flg.

²⁾ Se Ove Billes Brev af 15. Maj 1534 til Hertug Hans, trykt i mine Hist. Kildeskrifter I, 439—40. Det vigtigste Afsnit af Brevet er alt anført i Ny kirkehist. Saml. IV, 480—1, Note 5.

Hertug Hans til Hertugdømmerne, hvor han atter fortsatte sin Uddannelse under Peder Svaves Vejledning¹⁾. Af et os opbevaret ret mærkeligt latinsk Brev, dat. Viborg den 1ste Maj 1537, til Hertug Hans fra Peter Svave, ses, at dennes Lærergjerning da var til Ende, og at Hertugen havde faaet en adelig Hofmester, hvis Anvisninger til et smukt og belevent Væsen, Svave bad den unge Herre at følge, idet han i det hele gav ham forskellige gode Vink med Hensyn til den Optræden, der sømmede sig for en Fyrste, og bad ham ikke at lægge det latinske Sprog paa Hylden, da han ved Færdighed deri vilde være i Stand til at forhandle med saadanne Udlændinge, som ikke forstod Tydsk. Til Slutning bad han sin forhenværende Discipel om at betragte hans Bemærkninger som Vidnesbyrd om hans Hengivenhed for ham, og ikke som Tegn paa, at han nu, da hans Lærerstilling var ophørt, fremdeles vilde udøve nogen Myndighed over ham²⁾

Da Hertug Hans havde naaet Ynglingealderen, blev han sendt til sin Svoger Hertug Albrecht af Preussen for videre at uddannes i ridderlige Færdigheder³⁾, og her har han ventelig opholdt sig i nogle Aar. I Aaret 1543 finde vi ham indtagende en Art Statholderværdighed i Slesvig og Holsten, paa en Tid, da disse Landskaber truedes med Indfald fra Tydskland af⁴⁾. Nogen selvstændig Besiddelse havde han dog ikke her, før Kong Christian III, trods Johan Rantzovs Modforestillinger, i Aaret 1544 besluttede sig til at affinde sig med sine Brødre Hans og Adolf ved

¹⁾ I en Kvittering udstedt 12. Januar 1535 kalder Peter Svave sig »Hartoch Johanses tuchtmester« (se min Kbhvns. Univ. Hist. 1537—1621, I, 412, hvor en Biografi af Peter Svave er meddelt). Sml. Aarsberetning fra det kgl. Gehejme-Archiv. III, 251.

²⁾ Brevet findes trykt i Noodts Beiträge I, 33—5 og hos Sandvig, Peder Svaves Levnet, S. 62—3.

³⁾ Krüger a. Skr. S. 91.

⁴⁾ Danske Mag. IV, 52 flg. Johan Rantzov var egentlig Statholder; men det er netop ham, der i sine Breve til Hertugen nævner denne som Statholder.

at dele Hertugdømmerne med dem, medens den yngste, endnu umyndige Broder, Frederik, paa anden Maade skulde have Erstatning for sine Arverettigheder¹⁾.

Den 9de Avgust 1544 foregik Delingen, ved hvilken den saakaldte haderslevske Andel tilfaldt Hertug Hans. Den bestod af Haderslev, Tørning og Tønder Len med Østerherred paa Før og Amrum, Løgumkloster, Strand, Femern, Rensborg med tre nærliggende Landsbyer, samt Klosteret Bordesholm i Holsten²⁾. Paa Haderslevhus tog Hertugen sin Bolig; det var et gammelt Slot, som laa vest for Byen paa en Højde, nu kaldet Bøghoved, hvorfra der er Udsigt over hele Omegnen; men da hans Broder Hertug Adolf ved et Besøg skal have gjort sig lystig over, at han vilde bo i en saadan gammel Røverrede, lod han Slottet nedbryde og byggede sig et nyt og langt prægtigere, kaldet Hansburg, øst for Byen paa »Naffet«, omflydt af Vandet³⁾. Her levede han nu sin Tid, naar han ikke rejste om i sine Besiddelser eller var i Besøg hos sine Brødre⁴⁾, blandt hvilke han stod Kong Christian nær i Aandsretning og Tænkemaade, hvorfor han hyppig var hans Gjest paa Koldinghus og andensteds. Der var vel Stridspunkter mellem dem, navnlig angaaende Lenspligten og angaaende den gejstlige Overhøjhed i en Del af Hertugens Besiddelser (Tørninglen og Femern); men da Kong Christian elskede Freden, bleve disse Stridsemner henstaaende uaf-

¹⁾ Om Hertug Frederik se Ny kirkehist. Saml. V, 626 flg. Jvfr. Michelsen u. Asmussen, Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte der Herzogthümer I, 385 flg.

²⁾ Krag og Stephanus, Christian III's Hist. II, 386—90.

³⁾ A. C. Lindenhan, Johann der Aeltere (Schlesw. Holst. Provinzialberichte 1830, S. 159 flg.). Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 98—9. Flere Breve fra Peder Skram til Hertug Hans vedrørende dennes Byggeforetagender findes meddelte i mit Skrift, Hist. Kildeskrifter II, 50—66.

⁴⁾ En længere Rejse foretog Hertug Hans fra April til Avgust 1573 til Venedig (Noodt, Beiträge II, 445).

gjorte i hans Tid, og forstyrrede ikke i nogen mærkelig Grad det broderlige Samfund¹⁾.

Til Kong Frederik II stod Hertug Hans ogsaa i et godt Forhold. Man har, navnlig fra Tiden før Frederik besteg Thronen, flere Skjæmtebreve vexlede mellem dem, der vise den fortrolige Fod, hvorpaa de stod til hinanden. Frederik kaldte sin Farbroder: »Keyre gammel Hans«; og denne tiltalte sin Brodersøn »Leve Nasse«, og bad ham endelig komme ham til Hjælp, at Vinen og Hamborgerøllet i hans Kjælder ikke skulde blive surt²⁾. Træffende har Samtiden sagt om Hertug Hans, at han var Foreningsbaandet mellem Danskerne og Holstenerne (»erat vinculum concordiae inter Danos et Holsatos«³⁾); thi skjönt hans Kancellisprog var Højtydsk (eller rettere en Blanding af Høj- og Plattydsk), og hans eget Skrift- og Talesprog Plattydsk, saa bevirkede dog den Omstændighed, at største Delen af hans Undersaatter vare dansktalende, i Forbindelse med Erindringerne fra hans Ophold paa Fyn i Drengeaarene, at han kom til at staa det Danske betydelig nærmere end hans Broder Hertug Adolf. Og ved flere Lejligheder var det kjendeligt nok, at han var det mæglende og forsonende Element mellem den danske Konge og den stridbare og hensynsløse gottorpske Hertug.

I Forbindelse med Kong Frederik II og Hertug Adolf foretog Hertug Hans i Aaret 1559 Toget til Ditmarsken, der indbragte ham den mellemste Trediedel af det erobrede Land samt forholdsmæssig Andel i det øvrige Bytte. Den uafgjorte Strid om den gejstlige Overhøjhed i Tørning Len, som undertiden truede med at forstyrre det gode

¹⁾ Om de tørninglenske Forhold se Ny kirkehist. Saml. VI, 518 flg.

²⁾ L. Daæ, Om Frederik II's paatænkte lothringske Giftermaal, Kristiania 1871, S. 21 Not. Aarsberetn. fra det kgl. Geh.-Archiv. IV. Tillæg. S. 40.

³⁾ Saaledes ytrer D. Dav. Chytræus i Rostok sig i et Brev til D. Phil. Marbach i Heidelberg 13. Novbr. 1580 (J. Fechtius, Hist. eccl. seculi XVI, Suppl. p. 632),

Forhold mellem Kongen og Hertug Hans, blev 1577 afgjort ved en Voldgiftskjendelse af Kurfyrst August af Sachsen, og det saaledes at Hertugen fik sine Fordringer anerkjendte¹⁾. Derimod fik den ikke mindre langvarige Lensstrid et for Danmark gunstigere Udfald ved det Forlig, som 1579 tilvejebragtes ved Mægling af Kommissærer fra bemeldte Kurfyrste, Hertug Ulrik af Meklenborg og Landgrev Vilhelm af Hessen²⁾. Herved blev nemlig Danmarks Lenshøjhed over Slesvig erkjendt; og som Følge af dette Forlig hyldede Hertugerne Hans og Adolf paa et højtideligt Møde i Odense den 3die Maj 1580 Kong Frederik som deres Lensherre og modtog Forleningen af hans Haand³⁾.

Ikke længe efter (den 2den Oktober 1580) døde Hertug Hans paa sit Slot i Haderslev, 59 Aar gammel. Han havde ikke været længe syg, og var endnu oppe Dagen før sin Død. Da han Kl. 8 om Aftenen den 1ste Oktober beredte sig til at gaa til Hvile, istemte han selv, som han plejede, med sine Omgivelser Trospsalmen: Wir glauben all' an einen Gott, osv. Efterat han var kommen til Sengs, bad han endnu med høj Røst sin Aftenbøn. Faa Timer efter var han hensovet⁴⁾. Hans Lig blev, efter i fire Maaneder at have staaet i Haderslev, ført til Slesvig og med stor Højtidelighed bisat i Domkirken. Fra alle Sider roses Hertug Hans, der til Forskjel fra Christian III's Søn Hans almindelig kaldes den ældre, som en retsindig, gudfrygtig og fredelskende Fyrste og som en gavmild Beskytter af Kirker og Skoler, og denne Ros var neppe ufortjent⁵⁾. Man

¹⁾ Se Ny kirkehist. Saml. VI, 532.

²⁾ I Antislesvigholstenske Fragmenter I, 6. H., S. 12 flg. findes det odenseske Forlig af 25de Marts 1579 med andre Aktstykker vedkommende Forleningen aftrykte (jvfr. smst. II, 9. H. S. 80 flg.)

³⁾ Jac. Krüger, Historia von dem herrlichen Triumph- Lehen- und Ehrentage zu Odensehe 1580. Frederik II's Krønike udg. af Resen. S. 319 flg.

⁴⁾ Krüger a. Skr., S. 96—7.

⁵⁾ Se den samtidige Optegnelse hos Noodt, Beiträge II, 445, hvori han betegnes som »Princeps piissimus, ecclesiæ et scholarum

tillægger ham den Ytring: »Gud forbyde, at jeg nogensinde skulde nødes til at lægge Skat paa mine Præster og Kirketjenere¹⁾». I hele hans Maade at være paa var der dette troskyldig-gemytlige, der ofte møder os hos Personligheder i det 16de Aarhundrede og gjør denne Tidsalder saa tiltrækkende for os.

Hertug Hans var aldrig gift, skjønt der oftere havde været Tale om Forbindelser for ham, som dog maaske andre mere end han selv havde interesseret for. Saaledes beretter Peter Svave, at han, da han som Christian III's Sendebud var i England 1535, tillod sig at foreslaa en fremtidig Forbindelse mellem Henrik VIII's Datter Maria (den senere Dronning, der paa Grund af sine grusomme Forfølgelser af Protestanterne fik Tilnavnet »den blodige») og Hertug Hans²⁾. I Aaret 1537 synes der at have været Tale om en fransk Prindsesse³⁾; dog er det mindre vist. Derimod er det sikrere, at Christian III i Aaret 1543 tænkte paa at faa sin Broder gift med »Datteren af Skotland« (Maria Stuart), ialfald indberettede den engelske Gesandt i Bryssel Rygtet derom til sin Konge⁴⁾. I disse Planer har Hertug Hans dog maaske selv ikke haft nogen Del. Anderledes forholdt det sig derimod, da han i sine ældre Aar rettede sine Tanker paa sin Halvbroders, Kong Christian III's Enke, Dronning Dorothea. Thi her synes Sagen at have været afgjort mellem de vedkommende selv; men den stødte paa Hindringer, som bragte dem til at opgive deres Forsæt. Mærkeligt nok lader det til, at Planen to Gange med otte Aars Mellemrum har været paa Bane. Ialfald berettes, at

nutricius munificus». Lambertus Alardus siger om ham (Res Nordalbingicæ, Westphalen, Monum. ined. I, 1919): »Fuit princeps pius, humanus et pacificus, pauperum et adflictorum pater, hostis avaritiæ et superbiæ, qui subditis nullam executionem onerum et tributorum novam imposuit et ecclesias et scholas fideliter instituit».

¹⁾ Rhode, Haderslev Amts Beskrivelse, S. 38.

²⁾ Aarsberetning fra det kgl. Geh.-Archiv III, 253.

³⁾ Aarsberetning fra det kgl. Geh.-Archiv IV, 85.

⁴⁾ Statepapers of Henry VIII. Vol. IX, p. 444.

de paagjældende i Sommeren 1559, altsaa kun et halvt Aar efter Kong Christians Død, henvendte sig til Melanchton og til det theologiske Fakultet ved Universitetet i Rostok med Forespørgsel, om der i kirkelig Henseende var noget til Hinder for deres Forbindelse. Vi have et udførligt Udtog af Rostokkernes Erklæring (forfattet af D. David Chytræus), hvoraft man ser, at man havde en lang Række Indvendinger og navnlig gjorde gjældende, at Mose-lovens Bud om Leviratsægteskabet ikke her kunde komme til Anvendelse, da Dronning Dorothea havde fem Børn med den afdøde Konge, saa Hensynet til Slægtens Bevarelse altsaa ikke kunde blive det afgjørende. De Exempler paa Ægteskaber i fyrstelige Huse mellem en Mand og hans Broders Enke, som de senere Tiders Historie frembød flere af (f. Ex. Kong Henrik VIII's med hans Broder Arthurs Enke), mente man ikke indeholdt noget Forsvar for det i sig selv utilbørlige og mod den sædelige Følelse stridende i en saadan Forbindelse. Paa lignende Maade udtalte Melanchton sig¹⁾. Og dermed blev Sagen foreløbig stillet i Bero. Men i Aaret 1567 var den atter paa Bane. Dronning Dorothea spurgte under Tavsheds Løfte sin Hofpræst M. Povl Noviomagus om hans Mening angaaende et saadant Ægteskabs kirkelige Tilstædelighed. Han vilde dog ikke sige noget bestemt, men henviste, som det synes, de paagjældende til hos fremmede theologiske Autoriteter at faa en anbefalende Erklæring. Imidlertid var han saa indiscret at give Kong Frederik Nys om Sagen og tillige for denne at udtale, at han betragtede et Giftermaal mellem saa nær beslægtede som ganske utilstædeligt. Kongen kunde umulig ønske, at hans aldrende Moder skulde indgaa et Ægteskab, der ikke blot vilde gjøre hende til Gjenstand for Folkesnak og være et Brud paa de da gjældende kirkelige Love, men ogsaa maaske kunde faa en politisk Betydning, som ikke var heldig. Kansler Johan Friis, som havde faaet Under-

¹⁾ Schütz, Vita Davidis Chytræi I, 185—7.

retning om Sagen, synes ogsaa at have støttet Kongens Modstand mod Ægteskabsplanen¹⁾. Nok er det, at Kongen skrev til sin Moder og gjorde hende, i Henhold til de af Hofpræsten modtagne Oplysninger, opmærksom paa det utilbørlige i det paatænkte Ægteskab. Vi have endnu Enkedronningens Svar, dat. 25de Januar 1568²⁾. Det var et delikat Emne, der var vanskeligt at skrive om. Dronningen holder sig navnlig op over Hofpræstens Adfærd, og bemærker, at hvis han havde talt rent ud til hende, vilde Sagen strax være falden hen. Og det blev da ogsaa Resultatet. Hertug Hans, der selv nogle Aar tidligere havde udstedt et strengt Forbud imod Ægteskab mellem nærbeslægtede i sin Landsdel, kunde da ogsaa vanskelig og ikke uden stor Forargelse for sit eget Vedkommende gjøre Brud paa den Lov, han selv havde udstedt³⁾.

Hertug Hans's kirkelige Stade var ganske det samme som Kong Christian III's og kan i Korthed bestemmes som en tro Fastholden af den lutherske Reformations Grundsætninger. Frygten for at indføre noget nyt paa det kirkelige Omraade var for ham vistnok Hovedgrunden til efter mange Overvejelser tilsidst at undslaa sig for at antage Konkordieformlen, skjønt hans gode Ven Kurfyrst August af Sachsen anbefalede den paa det mest indtrængende til ham⁴⁾. Katholicismens Levninger søgte Hertug Hans derimod at fjerne, samtidig med at han villig ydede Midler til Udvikling af et kraftigt evangelisk Kirkeliv. De tvende Kloostere, som vare ham tilfaldne, Løgumkloster og Bordesholm, bleve i hans Tid sækulariserede; men Bordesholm indrettedes (1566) af Hertugen til et »Pædagogium« eller en højere Læreanstalt for unge Men-

¹⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter II, 186.

²⁾ Trykt i Aarsberetn. fra det kgl. Geh.-Archiv III, 43—50.

³⁾ Se Tillæg af 15. Maj 1550.

⁴⁾ Se den Række Udtog af Breve vedrørende denne Sag, der findes i Tillæget.

nesker fra hans Besiddelser¹⁾. Haderslev Skole, som hidtil kun havde været af ringe Betydning, gav han 1567 en ny Foundation og forsynede den med Midler til flere Læreres Underholdning, idet det paalagdes Kirkerne i Haderslev Provsti af deres Beholdninger at yde 6000 Mark lybsk, hvoraf Renten i Forening med nogle andre Indtægter skulde anvendes til Lønning af fem Lærere²⁾. For de fattige sørgede han 1569 ved Oprettelsen af et Hospital i Haderslev, som væsentlig grundedes paa Jordegods og Indtægter, der før Reformationen havde tilhørt det nu opløste Kollegiatkapitel i Haderslev³⁾. Ligeledes drog han Omsorg for Præsternes Underholdning, dels ved at sikre dem deres hidtidige Indtægter ubeskaarne, dels ved paa enkelte Steder, hvor det behøvedes, at skaffe dem Forøgelse i samme⁴⁾

Hvad angaar den særlig kirkelige Styrelse i Hertug Hans's Andel, da var den ordnet under flere Provstier, som Haderslev, Tønder, Strand, Rendsborg og Femern. Hvert af disse havde sin Provst eller Superintendent, idet det dog ikke sjælden skete, at to eller flere Provstier for en Tid stode under een Mands Tilsyn. Disse Provster vare i det væsentlige uafhængige af hinanden, og stode umiddelbart under Hertugen selv, som vel i mange Tilfælde be-

¹⁾ Løgumkloster sækulariseredes ved Abbed Mortens Død 1548. Om Bordesholm haves meget udførlige Efterretninger af Martin Coronæus i Westphalens Monum. ined. II, af Muhlius i hans Dissertationes Historico-Theologicæ p. 473 sq., af Noodt i hans Beiträge I, 117 flg., og af Kuss i Staatsbürg. Mag. IX, 112 flg. samt i Neues Staatsb. Mag. VI, 103 flg. Om Pædagogiet i Særdeleshed se Muhlius a. Skr. p. 90—1. Westphalen, Monum. II, 558—63. Jvfr. Tillæget, Brev af 23. April 1566.

²⁾ S. B. Thrige, Bidrag til Haderslev lærde Skoles ældre Hist. (Progr. fra denne Skole for 1863) samt andre deri citerede Kilder. Enkelte Bidrag til Oplysning om Skolens ældste Lærere findes nedenfor blandt Tillægene.

³⁾ Fundatsen er trykt i Corpus Statutorum Slesvic. II, 486 flg. Jvfr. Aarsberetn. fra det kgl. Geh.-Archiv. II. Till. S. 65 flg. Lindenhans i Provinz. Berichte 1830, S. 169 flg.

⁴⁾ Se flere Breve i Tillæget.

nyttede en enkelt af dem som sin specielle Raadgiver i kirkelige Sager, men forøvrigt ikke (som det hidtil har været antaget) havde nogen Generalsuperintendent, til hvem det øverste og almindelige Tilsyn med alle hans Besiddelser var overgivet.

Til nærmere Oplysning om disse Forhold, særlig i Haderslev Provsti, meddeles herved nogle Bidrag tildels i Form af Levnedsbeskrivelser af de Mænd, hvem det kirkelige Tilsyn var betroet i Hertug Hans's Tid.

Haderslev Provsti.

M. Anthonius Keyser var en af de mange Tydskere, som af Hertug Christian — senere Kong Christian III — i Reformationstiden kaldtes ind til Sønderjylland, og som med maaske stor kirkelig Iver og Dygtighed forbandt et sørgeligt Ubekjendtskab til det Sprog, som den allerstørste Del af Landets Beboere udelukkende forstod og talte, et Ubekjendtskab, som undertiden varede lige saa længe, som de vare her, hvoraf man faar den Tanke, at det ikke blot var Religionen, men ogsaa Sproget, der ønskedes reformeret.

Anthonius Keyser har formodentlig været Præst et eller andet Steds i Tydskland, inden han kom til Haderslev; men vi savne nærmere Underretninger derom. Da D. Eberhard Weidensee, Sognepræst i Haderslev og Provst eller Superintendent i Haderslev- og Tørning-Len, 1533 forlod Landet og vendte tilbage til Tydskland, efter at Hertug Christian tildels ved hans Hjælp havde reformeret Nordslesvig¹⁾, blev Læsemesteren ved den af Hertugen oprettede Præsteskole i Haderslev, Mag. Johan Vandal, udnævnt til hans Eftermand i Provsteembedet²⁾, medens Hr.

¹⁾ Om D. Eberhard Weidensee se Zwergius, Sjølandske Cleresi, S. 440—3. Schlegel, Kirchen u. Reformations Geschichte von Norddeutschland. II, 92. 209. Samt mine Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie I 1ste Aargang af Kirke-Kalender for Slesvig Stift.

²⁾ Se Kirke-Kalender for Slesvig Stift, 2den Aarg. 1864. S. 121—32; samt Ny kirkehist Saml. VI, 124—9.

Anthוניus Keyser den 24de September 1533 af Hertug Christian blev kaldet til at indtage den ledige Plads som Kirkeherre eller Sognepræst i Haderslev. I Løn skulde Borgmestre, Raadmænd og Forstandere paa Byens Vegne aarlig betale ham 150 Mark lybsk af de Indtægter, der i den katholske Tid havde ligget til en Del Vikarier, Kapeller og andre kirkelige Stiftelser ved S. Marie eller Vor Frue Kirke i Haderslev, medens Hertugens Lensmand og Borgskriveren paa Haderslevhus skulde forsyne ham med en god Klædning og en Del Naturalydelser. Samtidig forlenede Hertugen ham og hans Arvinger, »af Gunst og Naade, som og for at han skal lære og undervise det fattige Folk i det rene og klare Guds Ord«, med det halve »Kloster-Naff« i Haderslev, med fuld Frihed til at bruge det, som han vilde, kun at det, naar han eller hans Arvinger vilde sælge det, først skulde tilbydes Lensmanden paa Haderslevhus til Kjøbs efter fromme Folks Vurdering¹⁾.

I Kaldsbrevet bestemtes Hr. Anthוניus Keyser's Embedsgjerning saaledes, at han skulde være pligtig »at prædike Sognefolkene det klare Evangelium og Guds Ord, og lære dem Vejen til Sjælenes Salighed, desligeste forsørge og forestaa dem med Sakramenterne og anden aandelig Nødtørft og Rettighed«. Hvorledes han imidlertid var i Stand dertil, da han længe ikke forstod og end mindre kunde tale Dansk, som det udtrykkelig bemærkes af en af hans nærmeste Eftermænd, er ikke godt at sige. Heldigvis var der dog andre Præster i Byen, som kunde bøde paa hans Mangel i saa Henseende, nemlig ikke blot Hofpræsten M. Johan Albertsen, der dog neppe har haft stort

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 270. IV, 508—11. Ved et Brev af 25de Maj 1533 havde Hertug Christian truffet Bestemmelse om Anvendelse af de forrige kirkelige Stiftelsers Indkomster til Underholdning for en evangelisk Sognepræst, Kapellan og Skolemester i Haderslev, samt til bedste for de fattige. Brevet er trykt i Aarsberetn. fra det kgl. Geh.-Archiv. II, Tillæg. S. 61—4.

med Borgerne at gjøre¹⁾, men ogsaa Kapellanen Hr. Jørgen Vinter, der var dansk Præst, og til hvem Borgerne vel altsaa nærmest have holdt sig²⁾).

Anthonius Keyser skal forøvrigt have bevist sig som »en vældig Prædikant«, og Hertug Christian var vel tilfreds med hans Tjeneste, som man ser deraf, at han Aaret efter hans Ansættelse »for hans mangfoldige tro Tjenestes Skyld« forundte ham paa Livstid en Tiende af Hvidsø (nu Vedsted) Sogn i Gram Herred³⁾. I Aaret 1537 deltog Keyser tilligemed sine tre haderslevske Embedsbrødre, M. Johan Vandal, M. Johan Albertsen og Hr. Jørgen Vinter, i den mærkelige Forsamling af kongerigske og slesvigske Theologer, som holdtes i Haderslev for at udarbejde en evangelisk Kirkeordinans for alle Kong Christian III's Stater, saaledes som det fremgaar af Underskrifterne under den latinske Ordinans, hvilken i det væsentlige maa betragtes som Udbyttet af denne Forsamlings Virksomhed⁴⁾.

Da M. Johan Vandal i September 1537 blev Biskop i Ribe, beskikkedes Keyser, uden dog derfor at opgive Præsteembedet i Haderslev, til hans Eftermand i Superintendenturen over Haderslev- og Tørning-Len. Tillige blev Aabenraa og Tønder Len lagte til samme Superintendentur, saa at Keyser altsaa nu var Kirkevisitator i omtrent den halve Del af Slesvig Stift. Som Superintendent havde han

¹⁾ Om denne se Ny kirkehist. Saml. II, 290—5.

²⁾ Om Jørgen Vinter se Zwergius, Sjæl. Cleresi, S. 439—40. Kirke-Kalender for Slesv. Stift. I, 141. Han er hidtil som oftest bleven antaget for Hofpræst; men det er en Fejltagelse. Ligeledes er det urigtigt, naar han er kaldt Magister. I Hans Oldendorphs Dagbog findes følgende Notits: »Anno D 1553 11 Majj primum incepti concionari Danice (i Haderslev) ex rogatu D. Georgii Winteri«.

³⁾ Kirkehist. Saml. I, 392. Ny kirkehist. Saml. IV, 511. Ifølge Jensens Kirchliche Statistik, S. 179 var Sognepræsten ved Marie Kirke i Haderslev indtil 1537 tillige Præst i Aastrup. Er det rigtigt, maa Keyser have holdt Kapellan til at betjene Embedet, da han ialfald paa den Tid ikke kunde prædike Dansk.

⁴⁾ Jvfr. C. T. Engelstoft, Kirkeordinansens Historie i Ny kirkehist. Saml. 2det Bind.

at føre Tilsyn med Kirkevæsenet og overhøre og ordinere Kandidaterne til Præsteembedet i det ham underlagte Distrikt¹⁾. Af hvad Art hans Kirkevisitationer have været, kan ikke oplyses. Maaske har han indskrænket sig til Kjøbstæderne, hvor der altid var nogle, som forstode Tydsk. Specialvisitatsen eller Afhøringen af Kirkeregnskaberne skete i Haderslev- og Tørning-Len endnu ved de i Aaret 1528 paa Grund af D. Eberhard Weidensees Ukyndighed i det danske Sprog beskikkede Herredsprovster²⁾. Men i Aabenraa og Tønder Len blev der ingen saadanne Herredsprovster ansatte, uagtet Sproget her for en Del maatte volde de tydske Superintendentter samme Vanskelighed. De theologiske Forelæsninger, som M. Johan Vandal havde holdt, fortsattes ikke af Keyser, uden at der dog derfor ansattes nogen anden Læsemester³⁾. Ventelig har man betragtet de nordslesvigske Præster for saa vidt fremrykkede i evangelisk Oplysning, at slige Forelæsninger nu ikke mer behøvedes.

Efter den tidligere omtalte Hofprædikant M. Johan Albertsens Død blev Keyser 1538 af Kongen forlenet med en Del Fæstesteder ved Haderslev, som Hofprædikanten tidligere havde haft Indtægten af. Samtidig omtales en Forlovelse mellem Keyser og M. Johan Albertsens Datter, hvilken Forbindelse Kongen befalede Lensmanden paa Haderslevhus, Michel Heesten, at fremme, saa vidt han kunde⁴⁾. Formodentlig er den da ogsaa kommen i Stand. Keyser

¹⁾ Kirkehist. Saml. I, 392. Ny kirkehist. Saml. II, 270—2. Keyser Embede med at examinere Kandidaterne omtales i et Kaldsbrev udstedt 1539 af Lensmanden i Haderslev- og Tørning-Len for en Præst i Seem (Christian III's Hist. Supplem. S. 46—7).

²⁾ Se Kirke-Kalender for Slesvig Stift. I.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 271. Det kunde dog bemærkes, at endnu 1551 omtales et Hus i Haderslev, som kaldtes „M. Anthonius Keyser's Lectur“ (Gemeinsch. Arch. XXXIX, 29 i). Men M. Jørgen Boles Beretninger, som ovenfor er fulgt, maa vel staa til troende.

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 298.

maa forøvrigt paa denne Tid vistnok have været Enkemand, da han 1541 havde en Søn, der var i den Alder, at der kunde være Tale om at lade ham studere. Vi besidde nemlig et Kongebrev, hvorved Kong Christian gjør vitteligt, at da Mester Anthonius Keyser, Kirkeherre og Superintendent i Haderslev, havde givet tilkjende, at han, Religionen til bedste, var tilsinds at sætte sin Søn Theodoricus Keyser til Skole, for senere at sende ham til et Universitet, saa forundte Kongen ham aarlig en halv Læst Rug af Kronens Tiende i Ribe Stift, saa længe hans ovennævnte Søn holdtes til Studeringerne. Naar Sønnen havde fuldendt sine Studier, skulde han være pligtig til at modtage en passende Ansættelse, hvor Kongen havde hans Tjeneste behov¹⁾.

I Begyndelsen af Marts 1540 holdtes en Landdag i Rendsborg, der blev af megen Betydning for Religions-sagernes Stilling i Hertugdømmerne, idet Kongen nemlig ifølge de her tagne Beslutninger fik friere Hænder, end han hidtil havde haft, med Hensyn til Kirkevæsenets Ordning efter luthersk Skik²⁾. Som den nærmeste Følge heraf kan fremhæves de ny Bestallinger, der den 1ste April 1540 meddeltes de 4 Superintendenter i Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum. Keyzers Bestalling er ikke bevaret; den har dog sikkert været ligelydende med de andre, vi have, af hvilke fremgaar, at de nævnte Superintendenter stadfæstedes i deres hidtige Stilling og Myndighed, der vel endog kan antages for at være bleven noget udvidet. Alle rent kirkelige Sager, som Tilsynet med Evangeliets Prædiken og Sakramenternes Forvaltning, vare Superintendenterne underlagte; men i de blandede Sager vedrørende Kirkegodset, Præsternes Indtægter og den gejstlige Juris-

¹⁾ Registre over alle Lande Nr. 4, Fol. 341. Christian III's Hist. Supplem. S. 47—8.

²⁾ Michelsen, Archiv für Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer. IV, 451 flg. Ny kirkehist. Saml. II, 407 flg.

diktion stod vedkommende Lensmænd (eller Amtmænd) dem ved Siden¹⁾.

For Anthonius Keyser synes den ny Ordning at have medført den Forandring, at han blev fritaget for Tilsynet med Kirkerne i Tønder Len²⁾, der henlagdes under Superintendenten i Flensborg, Gerhard Slewert, medens Keyser endnu beholdt Haderslev, Tørning og Aabenraa Len. Saaledes stode nu Sagerne i to Aar, i hvilke han ikke blot førte Tilsynet med Kirkevæsenet i Almindelighed, men ogsaa examinerede og ordinerede de Præster, der bleve ansatte i hans Superintendentur³⁾. Og da Ærkedegnen i Ribe Domkapitel, Jørgen Gyldenstjerne, den 9de November 1540 afsluttede en Kontrakt med en Kapellan, der paa hans Vegne skulde betjene hans Præbendekald Brøns i Tørning Len, var Mester Anthonius Keyser tilstede og beseglede Overenskomsten⁴⁾. Det er det tidligste Dokument, vi have fundet, hvori Keyser kaldes »Mester«, medens han i Aaret 1539 endnu benævnes »Her«, hvoraf synes at fremgaa, at han i Mellemtiden har erhvervet Magistergraden ved et eller andet Universitet.

Paa Landdagen i Rendsborg den 9de Marts 1542 var Keyser tilstede tilligemed de tre andre slesvigske Superintendenter⁵⁾. Her var det, Kirkeordinansen for Hertugdømmerne blev vedtagen som Lov, og da D. Tileman von Hussen kort efter beskikkedes til Slesvigs Biskop, gik Overtilsynet med Kirkevæsenet i hele Stiftet over til ham. Som Følge heraf ophørte Keyser at være Superintendent og reduceredes til at være Provst. Herom beretter M. Thomas Knudsen fra Hygum, der hidtil havde været Herredsprovst i Frøs og

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 486—7. Westphalen, Monum. ined. IV, 1971—3.

²⁾ Se Gerh. Slewerts Bestalling i Seidelins Diplom. Flensb. II, 297—301.

³⁾ En Fortegnelse over Præster »indsatte« af M. Anth. Keyser findes i Kirkehist. Saml. I, 393. Jvfr. Ny kirkehist. Saml. IV, 519—20.

⁴⁾ Danske Mag. IV, 171—2.

⁵⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 271.

Kalvslund Herreder i Tørning Len: »Strax efter den Landdag var holden udi Rendsborg, kom til os højlærd Mand Mester Anthonius Keyser, Sognepræst i Haderslev, med Kgl. Majestæts aabne beseglede Brev, at han nu var tilskikket at skulle alene være Præpositus udi Haderslev, Tørning, Aabenraa og Tønder Len¹⁾, og der efter denne Tid visitere Præsterne paa Religionens Vegne en Gang hvert Aar og desligeste at høre Kirkens Regnskab og tage for sin Umage, som vi andre Herredsprovster toge, og ikke mere²⁾«. De tidligere Herredsprovster i Haderslev og Tørning bleve nu afskedigede af Keyser, og han overtog selv, efter at han imidlertid havde erhvervet nogen Øvelse i det danske Sprog, i Forening med en Amtsskriver at rejse omkring og undersøge Kirkeregnskaberne³⁾. Tillige skrev han 1542 en »Informatio pro Parochis simplicibus«, der indeholdt, hvad der var at iagttage med Hensyn til Kirkevisitationen og Kirkeregnskaberne⁴⁾. Til denne Tid maa en gammel Beretning, om at han flittig besøgte Kirkerne i Tørning Len, vistnok ogsaa henføres⁵⁾, hvortil det ogsaa passer, hvad Heimreich fortæller, at Keyser i Aaret 1542 først indrettede Kirke- og Visitationsbøgerne i Aabenraa Len⁶⁾.

Med Hensyn til Tørning Len skete imidlertid snart en Forandring, idet Kongen i Aaret 1543, uden Tvivl i Be-

¹⁾ Jeg tvivler om, at det er rigtigt, naar Th. Knudsen anfører Tønder Len som hørende til Keyser's Provsti 1542, da det i Superintendentbestallingen af 1540 for Gerhard Slewert i Flensborg udtrykkelig henlagdes under dennes Tilsyn. Maaske har Th. Knudsen, der skrev den omtalte Beretning over 30 Aar efter, husket fejl, hvad let kunde ske, da Tønder Len efter Landdelingen 1514 formodentlig atter blev underlagt M. Anthonius Keyser.

²⁾ Christian III's Hist. Supplem. S. 7. Kirke-Kalender for Slesvig Stift. I, 179.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 271.

⁴⁾ Skriftet blev ikke trykt. I Hdskr. fandtes det i sin Tid i M. Joh. Pouchs Bogsamling i Ribe. Jvfr. Cimbria litterata. I, 294.

⁵⁾ Se Præsten Joh. Tønders Beretning i Kirkehist. Saml. I, 392.

⁶⁾ Ant. Heimrich Walter, Schleswigische Kirchen Historie. S. 208.

tragtning af den forestaaende Landdeling med sine Brødre, atter forenede denne Del af Hertugdømmet Slesvig med Ribe Stift, som den fra gammel Tid havde hørt under, men siden 1528 havde været adskilt fra. Som Følge deraf maatte Keyser fratræde Tilsynet med dette Lens Kirker. Denne Fratrædelse skete paa en højtidelig Maade, hvorom Thomas Knudsen fra Hygum fortæller, at Anthonius Keyser begav sig til Ribe og i Lectoriets Kapel i mange Danne-mænds Nærværelse med en latinsk Tale frasagde sig Provstembedet over Tørning Len, idet han overgav Kirkeregnskabsbogen til Ærkedegnen i Ribe Kapitel, M. Jens Viborg, og det aandelige Tilsyn til Biskoppen, M. Hans Tavsén. Da han var færdig med sin Tale, svarede Tavsén, at han gjerne havde set, at Keyser havde beholdt dette Superintendenti, da han havde Møje nok med sit Embede ved Stiftets kongerigske Kirker, men efterdi det var Hans Majestæts Vilje, annammede han det i Jesu Navn¹⁾.

I Aaret 1544 foregik den oftere omtalte Landdeling mellem Kong Christian og hans Brødre. Den havde til Følge, at M. Anthonius Keyser udtraadte af Kongens Tjeneste og blev Hertug Hanses Superintendent i Haderslev Amt og muligvis ogsaa i andre Dele af de ham tilfaldne Landskaber. Tørning Len blev dog, uagtet alle Hertugens Bestræbelser, indtil videre ved Ribe Stift, hvad den kirkelige Visitation angik. Provstiet i Aabenraa Len maatte Keyser fratræde, da dette Len fik Hertug Adolf til Herre; derimod er han formodentlig bleven Visitator i Tønder Amt; sikkert er det idetmindste, at han til visse Tider har udøvet Visitation der; thi den 12te September 1558 skrev Hertug Hans til Lensmanden i Tønder, Chri-

¹⁾ Christian III's Hist. Supplem. S. 8. Kirke-Kalender for Slesvig Stift. I, 180—1. Hertil hører følgende udaterede Notits i Tegnelse over alle Lande (hvilken forøvrigt efter Pladsen kunde synes at høre til Aaret 1542): »Mester Jens Viborg skall haffue breff til Lye herret oc Balm bierk, at K. M. haffuer befallett hannem at høre kirke regenskaff« (Danske Mag. 3. Række. VI, 361).

stoffer Rantzou: »Da det, som du veed, er usikkert, om vi kan faa Prædikanten i Rendsborg til Præst i Tønder, og da dog Præsterne for flere Aarsagers Skyld, isærdeles under de nuværende Tidsforhold, maa forhøres og Visitationen holdes, og Aaret desuden lider mod Enden, have vi forundt og tilstedt, at vor værdige Superintendent Hr. Anthonius Keyser i dette Aar skal forhøre Præsterne og holde Visitation (i Tønder Amt), og at han maa oppebære og nyde derfor, hvad han forhen har haft deraf. Det er derfor vor naadige Vilje og Begjæring, at du, forsaavidt du ikke allerede har givet Prædikanten i Rendsborg noget Tilsagn med Hensyn til Visitationen, vil tilstede og forunde ham (Keyser) alt dette, som foran meldt er¹⁾«. Heraf fremgaar det altsaa, baade at Keyser tidligere havde visiteret i Tønder Amt, og at han var fratraadt dette Embede — uvist af hvad Grund — men nu indtil videre maatte paatage sig det igjen. Det er rimeligt, at han ogsaa i det følgende Aar (1549) har visiteret her, thi først i Aaret 1550 fik Hr. Vincents Alberti hertugelig Bestalling som Kirkeherre i Tønder og Superintendent over alle Kirkerne i Tønder Amt.

Saaledes var da M. Anthonius Keyser's Visitation indskrænket til følgende 34 Kirker (det gamle Barvitsyssel): Stepping, Frørup, Ødis, Seest²⁾, Vonsild, Dalby, Stende-

¹⁾ Se Tillæget.

²⁾ Seest Sogn hørte oprindelig til Hertugdømmet Slesvig (se Dronning Dorotheas Brev af 13de Marts 1563 til Hertug Hans, i Aarsberetning fra Geh.-Archivet I, 147, hvori hun anbefaler et Andragende fra Præsten smst.), men blev, efter hvad der almindelig berettes, 1566 af Hertugen — uvist af hvad Grund — aftraadt til Nørrejylland, hvorved dette Sogn siden er blevet (se Kirkehist. Saml. I, 644. Jensen, Kirchliche Statistik, S. 206). Dog omtales Seest endnu 1577 som liggende i »Lante Holstein« (Rosenvinge, Gl. danske Domme III, 47), og i Gemeinsch. Arch. XXXIX, 29 h, findes et Andragende af 1572 til Hertug Hans fra tvende Søstre, der beboede en Gaard i Seest, og hvori de bede om Skattelettelse, da deres Gaard tilhørte dels Kirken i Seest dels Hertugen, hvorfor de maatte betale Afgift begge Steder. Lejlighedsvis omtales i An-

rup, Bjert, Vejstrup, Hejls, Taps, Aller, Tyrstrup, Hjernstrup, Bjerning¹⁾, Fjelstrup, Gammelhadervslev, Moltrup, Aastrup, Vonsbæk, Øsby, Halk, Grarup, Starup, Vilstrup, Hoptrup, Hammelev, Hvidsø (Vitsted), Maustrup, Jægerup, Oxenvad, Sommersted, Jels og Skodborg²⁾. Og saaledes forblev det de faa Aar, han endnu levede. Kun i en vis Henseende synes han at have haft nogen Forrang fremfor de andre Superintendenten eller Provster i Hertug Hanses Landsdel, idet nemlig undertiden Hertugens Forordninger angaaende kirkelige Sager gennem ham udfærdigedes til disse³⁾.

Hvad M. Anthonius Keysers Embede ved de ovennævnte Kirker angaar, da gjaldt for ham, som for hans Efterfølgere, i den Henseende følgende Regler: Provsten (Superintendenten — begge Benævnelser brugtes ved Siden af hinanden, i det officielle Sprog dog almindelig Superintendent —) havde Tilsyn med Præsternes Liv og Lære, dog havde han ikke Magt til at afsætte eller indsætte nogen Præst uden Hertugens Befaling, da denne havde Patronats-

dragendet, at Kirkeherren i Kolding tidligere havde haft Seest Kirke. Heraf synes at fremgaa, at de ældre Beretninger om Seest Kirkes Annexion til Vonsild og Dalby og om Aftrædelsen til Nørrejylland 1566 trænge til nogen Berigtigelse.

¹⁾ I Geh.-Ark., Topograf. Saml., Bjerning, findes et Tingsvidne af 17de Juni 1545 af Tyrstrup Herredsting, at Bastian Stabell, Skriver paa Haderslevhus, fik et fuldt Vidne af otte Dannemænd, at Hr. Lave Jensen i Aller og Hr. Knud i Hejls læste Bjerning Kirkebog samme Dag inden fire Stokke paa Tinget for Fogden og menige Tingmænd, hvori stod et latinsk Gavebrev, hvilket tilligemed en dansk Oversættelse af samme er indført i Vidnet, og hvoraf fremgaar, at Sebba Svendsen, Borgmester i Haderslev, 1459 gav en Toft til Bjerning Kirke, paa Betingelse at Præsten i Bjerning til evige Tider hver Søn- og Helligdag under Navns Nævnelse skulde bede for Giveren.

²⁾ Efter Provsten M. Jørgen Boles orig. Regnskabsbog i Geh.-Ark. Mariekirken i Haderslev, hvor Provsten i Regelen selv var Sognepræst, er ikke medregnet.

³⁾ Se den som Tillæg vedføjede Skrivelse af 3. Marts 1553 om Bededage.

retten til alle Kirker¹⁾. Menighederne valgte Præsterne dog med Hertugens Samtykke og Provstens Raad. Efter Valget blev Kandidaten prøvet af Provsten og, hvis han kjendtes duelig til at forestaa Præsteembedet, med dennes Testimonium sendt ud (1542—51 til Biskop Tilemann von Hussen og 1562—80 til den gottorpske Generalsuperintendent Paul von Eitzen i Slesvig) for at ordineres²⁾. Naar han var ordineret og havde faaet Hertugens Kollats, blev han indsat af Provsten, der ved denne Lejlighed prædikede i vedkommende Kirke. Naar en Præst døde, skulde Provsten drage til Stedet og holde Ligprædiken og formane Menigheden til at bede Gud om en anden god og tro Sjælesørger. Endvidere skulde han antage sig den efterladte Enke og Børnene, og drage Omsorg for, at de ikke led nogen Uret. Provsten skulde to Gange aarlig forsamle Præsterne og ved denne Lejlighed holde en latinsk Tale til dem, forhandle Kirkesager med dem, bilægge Stridigheder mellem Præsterne og afgjøre de Klager, som nogen Sognebeboer maatte have at føre mod sin Præst. Han skulde udvælge Texterne til de af Hertugen paabudne Bededage, og give Anvisning til deres rette Benyttelse³⁾. Hvert Aar skulde han besøge enhver Kirke og med tre eller fire andre Præster examinere Katekumenerne. Desuden skulde han aarlig ved vor Frue Dags Tider, naar Ribe Marked holdtes, i Forbindelse med Amtsskriveren drage

1) Forholdet oplyses nærmere ved det som Tillæg vedføjede Brev af 13. Maj 1549 fra Hertugen til Anth. Keyser og den hertugelige Sekretær Hieronymus Boldick angaaende Præsten Jørgen Barsø, der havde gjort sig skyldig i Ægteskabsbrud.

2) Saaledes var Forholdet ikke alene i Tilemann v. Hussens Tid, men ogsaa senere (Boies Beretning, hvoraf dette er uddraget, er forfattet 1564). Rhode siger derimod (Haderslev Amts Beskr. S. 143. 148), at Keyser efter Dr. Tilemanns Død fik Ret til at ordinere, en Ret, som Provsterne i Haderslev beholdt til 1688.

3) 1553 befalede dog Hertugen at bruge den Anvisning, Dr. Peder ⁴Palladius Aaret iforvejen havde givet til Bededage i Kongeriget (se Tillæget).

om og holde Kirkeregnskab og herved paase, at Kirkerne ikke led nogen Afgang i deres lovlige Indtægter, og at Kirkebygningerne holdtes i forsvarlig Stand; ligeledes skulde han formane til at holde Præstegaardene ordentlig vedlige — 9 Fag Hus skulde Sognet uden Udgift for Præsten vedligeholde. Endvidere skulde han tage de ny Kirkeværger i Ed, formane til Gudsfrygt og Enighed mellem Præst og Menighed og med egen Haand føre Registret over Kirkernes Formue. Ved Kirkeregnskaberne eller i sit Hjem skulde Provsten med Flid antage sig og kjende i de gejstlige Sager eller Ægteskabssager, som bleve ham forebragte, at ikke Konsistoriet i Slesvig formeget skulde besværes, og fattige Folk spares for store Omkostninger. Han kunde dog ikke dispensere i Ægteskabssager, da denne Ret alene tilkom Hertugen. I Forening med Lensmanden skulde Provsten afgjøre Stridigheder om Stolestader i Kirkerne, naar disse ikke kunde jevnnes af Præsten og 12 upartiske Sognemænd, der i saadanne Sager udgjorde første Instans; ligeledes skulde Provst og Amtmand i Forening sætte Kirkens Tiende til den Pris, der skulde gives derfor. For Kirkeregnskabet fik Provsten 1 Mk. lybsk af hver Kirke. I Byen Haderslev var Skolen og Hospitalet under hans Tilsyn¹⁾.

Som det fremgaar af disse Bestemmelser, har Provstens eller Superintendentens Embede ikke været af saa ringe Omfang, medens Lensmanden (Amtmanden) kun havde lidet at gjøre med Kirkesager; i Virkeligheden kom denne dog under Hertugens jevnlige Fraværelse ofte til at udøve en større Indflydelse, end der fremgaar af det ovenanførte, idet han i slige Tilfælde repræsenterede Landsherren, ligesom han havde den executive Magt i alle gejstlige Sager, der kunde medføre et verdsligt Straffeaansvar. Dette fremgaar bl. a. af en Forordning, Hertugen udstedte den 15de Maj 1550 for Haderslev Amt og Tørning Len

¹⁾ Efter M. Jørgen Boies »Bericht« (Ny kirkehist. Saml. II, 273—82).

til Forhindring af Ægteskabsbrud, Giftermaal mellem for nær beslægtede, Vanhelligelse af Søndagen og andre Helligdage, ligesom ogsaa af Kirker og Kirkegaarde; i Overtrædelsestilfælde var Lensmanden her den, der straffede¹⁾).

Skjønt M. Anthonius Keyser ikke efter Aaret 1544 stod i den danske Konges Tjeneste, modtog han dog fremdeles Beviser paa dennes Yndest. Saaledes befalede Kong Christian den 18de Januar 1548 Lensmanden i Ribe, Klavs Seested, at levere ham en Læst Korn, som Kongen havde skjænket ham²⁾. I den kgl. Rentemesters Regnskab have vi ogsaa fundet følgende Post: »Tirsdag efter Søndag Oculi 1551 skjænkede Kgl. Majestæt Mester Anthonius, Prædikant udi Haderslev, 10 Daler til Hjælp at gjøre sin Datters Bryllup med³⁾«. Anledningen til disse Gaver var rimeligvis den, at Keyser endnu undertiden ydede den kongelige Familie sin præstelige Tjeneste. Vi se ialfald af et Brev fra Dronning Dorothea, at hun i Aaret 1546 i nogen Tid havde laant M. Anthonius til at prædike for sig paa Koldinghus, da hun ikke havde nogen af de kongelige Hofprædikanter ved Haanden⁴⁾.

Mester Anthonius Keyser døde den 29de Juni 1553 efter i tyve Aar at have været Sognepræst i Haderslev og i sexten Aar Provst eller Superintendent⁵⁾. I de sidste Aar af sit Liv havde han ogsaa været »forlenet« med Gammelhaderslev Kirke, som han dog maaske har ladet betjene af en Kapellan⁶⁾. Derimod er det neppe rigtigt, naar Rhode siger, at han ogsaa var første Hofpræst og Rektor

¹⁾ Se Tillæget.

²⁾ Inländischer Registrant 1548 i Thottske Saml. 827 Fol.

³⁾ Regnskabet i Geh.-Archivet.

⁴⁾ Aarsberetning fra det kgl. Geh.-Archiv. I, 71.

⁵⁾ Se Brevene i Tillæget.

⁶⁾ Ifølge Jørgen Boles Beretning i Ny kirkehist. Saml. II, 282. Rhodes Meddelelser om Præsteforholdene i Gammelhaderslev paa denne Tid (Haderslev Amts Beskr. S. 206. 266) ere upaalidelige. Jvfr. Tillæget nedenfor.

ved Haderslev Skole¹⁾. Saa mange Embeder vilde da vel ogsaa have været uoverkommelige for een Mand. Af et Brev fra Hertug Hans til Lensmanden Sivert Rantzou i Haderslev, hvori han udtaler sin Sorg over Keyzers Død, ses, at han indtil sin Død var forbleven i Besiddelse af de kirkelige Len, som Hertug Christian i sin Tid havde overdraget ham²⁾.

Sluttelig kan bemærkes, at M. Knud Bramsens har skrevet et latinsk Mindedigt over Anthonius Keyser; men vi have nu neppe mere end Titelen deraf³⁾. Keyzers efterladte Enke ægtede siden Præsten Peder Brant ved Mariekirken i Flensborg, som det ses af et Brev, som denne den 28de April 1560 skrev til den berømte Skolemand M. Lucas Loss i Lyneborg, og hvori han bad ham optage en Søn af Keyser i sin Skole. Om Sønnen siges, at han hidtil næsten intet havde lært dels paa Grund af Svagelighed dels formedelst sine Læreres Forsømmelighed: *opus igitur habet accurata inspectione, et magna et dura disciplina est frenandus, donec præcipuam partem grammaticæ utcunq̃ue cognoverit*⁴⁾«. (Forts.)

Tillæg.

1.

Mester Knud Bramsens «Næniæ».

At gjøre latinske Vers var i 16de Aarhundrede næsten ligesaa almindeligt, som det i vore Dage er at skrive danske. Særgelige saavelsom glædelige Begivenheder gav da som nu en rig Anledning, og ofte behøvedes ikke engang en saadan.

¹⁾ Rhode a. Skr. S. 147. 236.

²⁾ Se Tillæget Nr. 1.

³⁾ Et Udtog af dette, som det synes, nu tabte Skrift er meddelt nedenfor i Tillæget.

⁴⁾ Epistolæ ad Lucam Lossium, Hamb. 1728, p. 163—6.

Det var en yndet akademisk Øvelse, og mangen en søgte siden ved forekommende Lejlighed at gjøre Verden bekendt med sine Forsøg. Vi have derfor endnu en ikke ringe Mængde af slige Vers bevarede enten i egne Samlinger eller som Ære- eller Mindedigte i andre Skrifter. De fleste af dem vilde man vanskeligt nu falde paa at læse for Versenes egen Skyld; men mange af dem have dog Betydning i en anden Henseende, nemlig ved de historiske Oplysninger de af og til indeholde om en eller anden mærkelig Mand, Oplysninger som nu paaskjønnes paa Grund af vore andre Kilders Magerhed og Utilstrækkelighed. Dette gjælder de af Knud Bramsen, Konrektor ved Haderslev Skole, udgivne Mindedigte under Titel:

„Næniæ aliquot scriptæ ad ornatissimum virum Dr Magistrum Georgium Boetium Agricola Superintendentem Dioecesis Hathersleuiensis et Strandensis, et in aula Illustrissimi Principis ac Domini D. Johannis senioris Ducis Holsatiæ etc. fidelissimum concionatorem, Mæcenatem suum obseruandissimum. Autore Canuto Bramtio Hatherslebio. Witebergæ excudebat Johan. Schuuerel. Anno 1569“. (Tilskriften er dateret Vittenberg 12. Marts 1569).

Af dette Skrift findes ingen Exemplarer i vore Bibliotheker; men Rektor O. Møller i Flensborg meddelte i sin Tid i Nachrichten vom baltischen Meere for 1766, i 13de og flg. Stykker, Sørgedigtenes Overskrifter, som i flere Henseender ere oplysende. Jeg meddeler dem her, da ogsaa hint gamle Ugeskrift nu vanskelig overkommes.

1. In mortem clarissimi viri Doctoris Petri Palladii Episcopi Roschildensis, et ordinarii Professoris in incluta academia Hafniensi. Obiit autem Hafniæ 1560. 3 Januarii, Anno ætatis 56. climacterio.

2. De eodem.

3. In obitum Doctoris Johannis Maccabæi, Alpinatis, Theologiæ Professoris in Academia Hafniensi. Obiit Hafniæ Anno Christi 1557. 5. Decemb.

4. In funus Doctoris Petri Capitanei Mittelburgensis, Regii Medici in Dania et Professoris Hafniensis. Obiit

Hafniæ 1556. 6. Januarii. (Møller bemærker, at Aarstallet i hans Ex. af Digtene er rettet, maaske af Forf., til 1557).

5. In mortem doctissimi viri Doctoris Christierni Torchilli Morsiani, Professoris medicæ facultatis in academia Hafniensis. Obiit Anno domini 1560. 6. Calend. Augusti, Anno ætatis 75.

6. Aliud.

7. In funus Doctoris Jacobi Bordingi, Regii Medici in Dania et Professoris Hafniensis. Obiit Hafniæ Anno Christi 1560.

8. In mortem M. Petri Parui Rosæfontani, Laureati Poetæ et Professoris Hafniensis. Obiit Hafniæ anno 1559. mense Augusto.

9. In obitum Doctoris Eliæ Rempoldi, Professoris Medicæ facultatis in academia Hafniensi. Obiit Hafniæ anno domini 1563.

10. In mortem Johannis Spithovii Munsteri, Medicæ facultatis Baccalaurei et Professoris in academia Hafniensi. Obiit Hafniæ Anno domini 1563. 30. die Decemb.

11. In obitum M. Nicolai Palladii Episcopi Lundensis in Dania. Obiit Lundis 1560¹⁾.

12. In funus M. Johannis Tausani Episcopi Ripensis. Obiit anno domini 1561. 12. Nouembris.

13. In obitum Doctoris Daudis Milesii, Medici illustrissimi principis ac domini D. Johannis senioris Ducis Holsatiæ etc. Obiit Hadersleuiæ Anno 1562. 17. Nouembris.

14. In tumulum doctissimi viri M. Antonii Cæsaris Antistitis et Pastoris Hatherslebiensis.

15. 16. In mortem præstantissimi viri D. Laurentii Boetii Agricolæ, Pastoris Wilstrupensis, qui obiit in Wilstrup anno domini 1527²⁾ 28. Septembris anno ætatis suæ 63. qui est annus climacterius periculosissimus.

17. In obitum reuerendi viri D. Johannis Meyeri Præpositi et Pastoris Rendesburgensis. Obiit Rensburgi Anno 1561.

¹⁾ Dette Mindedigt findes trykt i Pontoppidans Ann. eccl. Da III, 112.

²⁾ Dette maa være en Trykfejl for: 1547.

18. In tumultum præstantis viri D. Iuari Coruini Pastoris Starupensis et Grarupensis.

19. In mortem doctissimi viri M. Jacobi Smit Pastoris Osbyaci. Obiit in Osby, anno 1566¹⁾, anno ætatis 56. qui est annus climactericus Heroum.

20. In mortem doctissimi viri D. Georgii Barsø Pastoris in Felstrup, qui obiit Anno Christi 1562. 10. Octobris.

21. In funus D. Georgii Winter Ministri verbi diuini in urbe Hadersleuiana.

22. In obitum doctissimi viri D. Johannis Oldendorphii ministri verbi diuini apud Hadersleuienses. Obiit Anno Christi 1566. 2. Septembris.

23. In funus præstantissimi et doctissimi viri M. Petri Brantii Pastoris apud Flensburgenses. Obiit Anno domini 1565.

24. In mortem piissimi viri D. Jacobi Andreæ Pastoris in Moltrup et Bierning²⁾.

25. In tumultum reuerendi viri D. Johannis Krogeri, Pastoris in Astrup³⁾.

26. In mortem præstantissimi et doctissimi viri D. Laurentii Nicolai, Pastoris in Astrup. Obiit anno domini 1567⁴⁾.

27. In mortem honestissimi viri D. Lagonis N. Pastoris in Allerup⁵⁾.

28. In funus reuerendi viri D. Daudis Lagonis Pastoris in Tystrup, qui obiit anno domini 1565. in Palmarum⁶⁾.

29. In funus piissimi viri D. Bartoldi N. Pastoris in Mastrup, qui obiit anno 1527⁷⁾.

¹⁾ Her er sikkert en Trykfejl, thi af Hans Oldendorphs Dagbog fremgaar med Vished, at M. Jakob Smit døde 26. Novbr. 1564.

²⁾ Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 289.

³⁾ Død 1559. Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 271.

⁴⁾ Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 271.

⁵⁾ Hr. Lave Jensen i Aller døde 1567. Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 387.

⁶⁾ Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 334.

⁷⁾ Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 325. Mastrup er Præstegaarden i Hoptrup.

30. In obitum prudentissimi viri Wilhadi Knutzen, senatoris Hathersleuiensis. Obiit Anno 1566¹⁾.

31. In funus honestissimæ matronæ Cecilæ, coniugis Wilhadi Knutzen. Obiit anno domini 1566. 25. Decemb.

32. In mortem castissimæ matronæ Ingeburgæ natæ patre Wilhado Knutzen, coniugisque Ottonis N. ciuis Hadersleuiensis. Obiit anno domini 1566. 2 feria Pentecostes.

33. In tumulum humanissimi viri Nicolai Anckersen Senatoris Hathersleuiensis, qui obiit anno Christi 1567. mense Septembri²⁾.

34. 35. In obitum honestissimæ matronæ Margarethæ, natæ patre Laurentio Michaelis ciue Hafniensi, et coniugis doctissimi viri M. Johannis Thomæ Pastoris Hafniensis ad diuam virginem. Obiit Hafniæ anno 1562. 14. Septemb. Anno ætatis 17.

(Disse Digte har Literatoren Chr. Brandt i sin Tid tilskrevet i mit Exemplar af Cimbria literata, hvoraf jeg meddeler dem her som Prøver af Versene selv):

1. Inter ut irradiat preciosas unio gemmas,

Utque herbas inter lilia verna micant:

Hafniacas inter sic nymphas Margaris olim

Enituit, roseis pulchra puella genis,

Illam fastus hymen tædis illustribus, acris

Ingenii iunxit iudicii que viro;

Ast ubi primitias graviter connixa supremo

Obtulit, Abrami læta respota sinu est.

2. Margreta hic iaceo, quondam perchara Johannis

Thomæ quæ coniunx, dum mihi vita fuit.

Quali morte Rahel cecidit castissima, nobis,

Si nescis, talis vita suprema fuit.

36. In mortem honestissimæ matronæ prognatæ Hinrico Meckelburgo, consule Hathersleuiensi, coniugisque Matthiadis Anckersen, scribæ et ciuis Ripensis. Obiit autem Ripis anno domini 1566. 4. Nouemb.

¹⁾ Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 536.

²⁾ Digtet er trykt hos Rhode a. Skr. S. 536.

37. In mortem castissimæ virginis Cecilïæ, natæ humanissimo viro D. Erico Matthiade, Pastore in Alse pro Ecclesia in Tuntofft. Moritur illa Hathersleuiæ, Anno Christi 1564. 1. Martii.

38. Stenagmos in obitum patris mei Andreæ Bramtii, ciuis Hathersleuiensis, qui obiit anno domini 1539. mense Septembri in Stobkioben in Dania.

Om Forfatteren, Knuð Bramsen, kan endnu efter forskjellige Kilder tilføjes følgende Oplysninger. Han var født i Haderslev; hans Fader Anders Bramsen, Borger sammesteds, døde, som ovenstaaende Notits viser, 1537 i Stubbe-kjøbing. Om han havde taget Bolig der, eller kun har opholdt sig der paa en Rejse, maa vi lade uafgjort. Sønnen studerede i sin Ungdom ved Kjøbenhavns Universitet. Her udgav han 1563 et Bryllupsdigt til sin Ven, den bekjendte Psalmesamler M. Hans Thomesen, Sognepræst ved Vor Frue Kirke (Epithalamion in nuptias M. Johannis Thomæ Ripensis, Pastoris Hafniensis. Hafn. 1563. 4to¹). Den 23de April 1566 kaldtes han af Hertug Hans til Skolemester ved den af denne oprettede Skole i Klosteret Bordsesholm²). Den 25de Maj 1568 kom han til Vittenberg, vistnok i den Hensigt at fortsætte sine Studeringer³). Her udgav han Aaret efter de ovenomtalte Sørgedigte og erhvervede Magistergraden. Efter sin Hjemkomst blev han 1570 Konrektor ved Haderslev Skole. I en Ansøgning, som han den 22de December 1572 indgav til Hertug Hans, minder han om, at Hertugen nu i henved syv Aar havde brugt ham i Skolens mangfoldige og møjsommelige Arbejde, og at der paa Grund heraf var lovet ham Befordring. Dette Løfte var hidtil ikke opfyldt, og da han var i den Alder, at han kunde ønske at „forandre sig“, noget der imidlertid i hans nuværende Stilling som Konrektor ikke godt kunde ske, saa beder han Hertugen have ham i Erindring⁴). Han maatte dog bide endnu

¹) Cimbria literata I, 64. Digtet har jeg forgjæves efterspurgt.

²) Se nedenfor Brevet af 23. April 1566.

³) Hegelunds Kalenderoptegnelser, Mag. til den danske Adels Hist. S. 153.

⁴) Brevet er meddelt nedenfor paa sit Sted.

i et Par Aar, indtil han den 15de April 1575 af Hertugen beskikkedes til Sognepræst i Øsby ved Haderslev, hvor den hidtilværende svagelige Præst afskedigedes, skjønt Beboerne ved indgivet Andragende til Hertugen søgte at afværge det¹⁾. Den 12te November 1575 holdt M. Knud Bramsen Bryllup med en Datter af Præsten Hr. Erik Madsen i Tuntofte (Nordborg) paa Als²⁾. Siden levede han som Præst i Øsby i omtrent 32 Aar. Vi finde hans Navn under en af de Betænkninger, som nogle Præster i Hertug Hans's Andel 1577 efter Befaling indgav over Udkastet til Konkordieformlen, og hvori Antagelsen af samme paa det bestemteste fraraadedes³⁾. Baade en Søn og en Sønnesøn af Knud Bramsen bleve hans Efterfølgere i Øsby, hvilket synes at vidne om, at Menigheden har været vel tilfreds med ham⁴⁾.

2.

Om den første Rektor i Haderslev efter Skolens Fornyelse 1567.

I Rhodes Haderslev Amts Beskrivelse S. 236—7 berettes — hvad senere af flere Forfattere er gjentaget⁵⁾ — idet Rektorerne ved Haderslev Skole efter Skolens Fornyelse og Udvidelse ved Hertug Hans i Aaret 1567 opregnes: „1. Mag. Johannes Bock, Rector og anden Slotspræst fra 1567 til 1570. Han og hans Fader Hr. Mads Bock, Præst til Eigtved og Ødsted, og hans Brødre — Jens og Niels, for hvilke Hertugen (Hans) udvirkede Aar 1566 Kongelig Forsikring, at een af dem skulde succedere deres gamle Fader — havde, jeg veed ej ved hvilken Hændelse, vundet en usædvanlig Naade og Kjærlighed hos Hertug Hans. Denne var Præst i Assen og Klakring i Jylland indtil Aar 1566, forlod derefter sit Præste-Embedet — som han lod ved en Vicarium forsyne — og rejste paa tyske Universiteter. Og da Aaret var omme, kom han tilbage, og blev af Hertugen strax be-

¹⁾ Se Uddraget af flere Breve nedenfor.

²⁾ Hegelunds Kalenderoptegnelser, hvori Hegelund ogsaa omtaler, at M. Knud Bramsen undertiden besøgte ham i Ribe.

³⁾ Dänische Bibl. IV, 253. 351.

⁴⁾ Rhode, Haderslev Amts Beskrivelse, S. 250. 302.

⁵⁾ F. Ex. hos Lautrup, Chronik der Stadt Hadersleben. S. 67.

skikket til Rektor ved den nye Skole her og tillige Slotspræst. Her var han indtil Aar 1570, da han enten døde eller og det er ham, som blev Pater og Pastor til Frater Haus-Kirke i Hervord (Unschuld. Nachr. 1726, pag. 386)“.

Saavidt Rhode. Kun Skade, at der er saa lidet rigtigt i denne Efterretning, hvad en nærmere Undersøgelse af dens Kilder vil vise. Det er nemlig (hvad Rhode ikke har anmærket) Pontoppidans Ann. eccl. Dan. III, 407—8, hvor der under Aaret 1566 (skulde være 1567) først berettes, hvad i Kirkehist. Saml. I, 646 og i Ny kirkehist. Saml. V, 443 er omtalt, hvorledes Præsten Mads Buck af Egtved paa Hertug Hans's Anbefaling fik Løfte om, at en af hans Sønner maatte succedere ham; hvorpaa der tilføjes: „Imgleichen ist es auch eine Seltenheit, dass zugleich Hr. Hans Buck, etwa ein Bruder derer vorbenannten, Prediger zu Assen und Klakering im Stiftt Aarhusen, Erlaubniß suchte und erhielt, seinen Dienst durch einem Vicarium, auf einige Jahre versehen zu lassen, weiln er gesonnen war wieder auf die Universität zu ziehen, und sich im studiren mehr üben“. Dette har nu Rhode læst, og da han vel andensteds har fundet en M. Johannes Bock nævnet som Rektor i Haderslev, saa har han sluttet, at det maatte være den af Pontoppidan omtalte Hr. Hans Buck, hvad han saa fremsætter som en Kjendsgjerning. Hvor mislig denne Fremgangsmaade er, vil bedst fremgaa, naar vi (af Kancelliregistrene) hidsætte det Kongebrev, hvortil Pontoppidan hentyder:

Her Hanns Butj, Sogneprest til Ass och Klackerund Sognner, fick Breff.

Wij Frederich etc. Giøre alle witterligt, att effterthi thenne Breffuiser Her Hanns Buthj, Sogneprest til Ass och Klackerund Sognner, haffuer berett for Oss, huorledis hand er tilsinds, at wille egienn paa nogen tiidt begiffue sig vdj ith vniuersitett och wiider sig vdj hanns studiis forfremme, paa thett hanndt thetz bequemma och medt større fliidt kanndt lere och predicke Gudtz reene oerdt och Ewangelia for hans Sognnefolck, och midlertiidt hanndt saa er fra hanns Sognne, will hanndt vdj hanns stedt holde en Capellann, som skall gjøre aldt thønng och thieniste, och wnderdanigst

begierit, at wij saadant hannom naadigst wilde bewilge och efftherlade. Tha haffuer wij aff wor synderlig gunst och Naade vnndt och tilladt, och nu medt thette wort obne breff vnnde och tillade, at for^{ne} Her Hanns Buthj maa sig begiffue til ith vniuersitet, och emeden och aldt thenndt stundt handt wde er wdj hans studiis, maa hanndt holde en Capellann til for^{ne} hanns Sognner, som gudfræctig och wstraffelig er vdj Leffnit och Lerdom, och kanndt giøre Sognefolckit inden kircken och wden slig thieniste, som hannom bør att giøre; och nar hanndt egien komindes worder, skal hanndt wbehindrit for^{ne} hanns Sognne medt aldt thieris Rettigheedt, som enn Sogneprest ther aff bør, egien mue bekomme. Datum Wedle thendt vij Januarij Aar etc. Mdlxvij.

Manden hed altsaa slet ikke Hans Buck, men Hans Buthi, hvilken Navneforms Rigtighed fremgaar af Poulsons *Catalogus Pastorum Diæceseos Aarhusiensis* p. 7, hvor om den anden Præst efter Reformationen i Assens og Klakring anføres følgende: „Dn. Johannes Boëthi, vulgo Butte, in tugurio degens a Nobilitate expulsus est“. Dermed falder saa hele Rhodes Bygning over Ende. Man fristes til at antage, at der paa en eller anden Maade foreligger en Forvexling med den M. Johannes Bochius eller Buck, som ifølge Professor O. H. Möllers Fortegnelse over Flensborg Latinskoles Lærere først var Rektor ved Marie Kirkes Skole i Flensborg og 1566 blev den første Konrektor ved den nyopførte Latinskole sammesteds og siden, omtrent 1571, Præst i Haderslev¹⁾, ved hvilken Angivelse der dog atter er den Mislighed, at en Præst i Haderslev af det angivne Navn ellers ikke forekommer paa hin Tid, saa Hans Buck kommer paa Tvers, hvorledes man saa vender og drejer ham.

3.

1547, 15de September. Skrivelse fra Hertug Hans til Melanchton om Mag. Jørgen Stur, som studerede i Vittenberg.

An Melanchtonem anthwort vff sein vorpittlich schreibenn Jurgen Stur belangendt. Actum Coppenhagenn den xv Septembris Anno etc. 1547.

¹⁾ O. M. Brasch, Flensborg Latin- og Realskoles Historie. S. 183.

Johannss etc. Wir habenn Ewer vorpitlich schreibenn, Magister Georgen Stur betreffenn, empfangen vnnd mitt gnaden vornommen, vnd zwforderst gernne vormerckt, jr, gemeinem pesten zw gutem, euch wiederumb zw anrichtung der hochberumbtenn Schule zu Wittembergk jegen Wittemberg vorfugt. Was wir auch euch zu Willfarung furzuwenden, jn dem soll bey vnns nicht erwindenn, vnnd wollen Ewer vorpitt, gedachtenn Magister Georg betreffend, mit gnaden eingedenck sein. Das wir euch als vnnserm besunder lieben inn annthwortt nicht wollenn vorhalten, vnnd seind euch mit gnaden vnnd allem guten geneigt. Datum vt supra.

Af Hertugens Kopibog. Om Jørgen Stur fra Haderslev se: de Wette, Luthers Briefe V, 769—70. Schumacher, Gel. Männer Briefe III, 423—8. Aarsberetning fra det kgl. Geheime-Archiv I, 231. 242. Ny kirkehist. Saml. I, 71. 77. I Geh.-Arkivet gjemmes flere originale Breve fra Jørgen Stur til Hertug Hans. Han døde ifølge Rhode (Haderslev Amts Beskr. S. 414) i Aaret 1561 som Sognepræst i Hammelev.

4.

1548, 12te September. Hertug Hans skriver til Lensmanden i Tønder Len om M. Anthonius Keyzers Visitation sammesteds.

An Christoffer Rantzowen, das er Magister Antonien die frucht der Visitation jm Tunder Ampt dis jar soll volgen lassenn. Actum Haderschleben den 12 Septembris Ao. etc. 48.

Johans etc. Erbar lieber Rath vnd getreuwer. Nachdem, wie dir bewust, jm vngewissen, ob wir den predicanten zu Renssburgk gehn Tundern zu einem pastor erlangen oder nicht, haben wir dem wirdigen vnserm Supperattendenten vnd lieben getreuwen Ern Antonio Keiser, dieweil doch die priester vmb allerley vrsach willen, sunderlich jtziger zeit verhört werden, vnd die visitation geschen mus, auch das jar albereitt schir zum ende vorflossen, aus gnaden vorgunt vnd zugelassen, dies jar die Priester zuuerhören vnd die visitation zuthunde, auch wes ehr vormals daruon gehatt, vfbuboren vnd zugeniesen. Ist demenach hiemit ahn dich vnser gnediges synnen vnd begern, do du dem andern predicanten

von Renssburg noch zur zeit der visitation halben keine zusage gethan, wollest jme sollichs alles, wie vorgemelt, noch gestatten vnd vorgunnen. Darahn geschicht vnser gefellige meinunge, jn gnaden zu bedencken. Datum etc.

Af Hertugens Kopibog.

5.

1549, 19. Maj. Hertug Hans skriver til sin Sekretær Hieronimus Boldigk og Provsten M. Anthonius Keyser om Afstraffelse af et Ægteskabsbrud, hvori Præsten Hr. Jørgen Barsø i Fjelstrup havde gjort sig skyldig.

An Jheronimus Boldeck vnd Magister Anthony Keiser, den begangenen Ehebrug Her Jürgen Borsøe belangend. Datum Coppenhagen den xix May Anno etc. 49.

Johans etc. Liebenn getrewen. Wir haben ewer schreiben, darinnen angezeigt, welcher gestalt mitt denn sachen des Ehebruchs durch Ern Jeorgen Borsøe kerchernn zu Felstorp begangen voruaren vnd woruf dieselben numher gericht empfangen vnd vornommen, vnd wollten euch zu begerter Andwortt hinwider gnedig nicht vorhalten. Diweill solche gropliche laster, die ehrmals von dem Almechtigen schweren zorn, vntergang vnd vorderp geursacht, ann jme selbs straff wirdig, dass wir solchs sunderlich von jme alse einer geistlichen personn, den andern zu exempel sein sollt, vngern vnd mitt beschwerlichkait vormerckt. Wir hetten vns auch vorhofft gehabt, der beclagte mith seiner vermeinten vnschult die Cleger solte zu rechte vberwunden haben, aber also wir aus euerm bericht zuuormerken, so hat er sich zu der that bekant vnnd solchs zugestanden, derwegen vns alse der Obrigkeit jnsehens zu haben vnnd solche Laster zw straffenn vmb vermeidung anders vnnheils, vnd damitt andere dardurch abgeschreckt, gepuren will, vnd haben derwegen vnsernn Rath, Amptman zu Haderschleuenn vnnd lieben getreuenn Siuert Rantzowen vnser meinung zugeschriebenn, der die sache wirt weiter vorthzusetzen wissen. Wess er auch euch, Magistern Anthonio, vnsernt wegen beuhelen wirt, dem woltet mit fleisse nachsetzen. Vnd seint euch mit gnaden und allen guten gneigt. Datum etc.

Af Hertugens Kopibog.

6.

1549, 19de Maj. Hertug Hans skriver til Sivert Rantzov, Lensmand i Haderslev, om Sagen mod Præsten i Fjelstrup.

An Siuert Rantzow, Her Jeorgen Borsoe seins geubten Ehebruchs wegen belangend. Actum Copennhagen den xix May Anno etc. 49.

Johans etc. Erbar lieber Rath vnd getrewer. Welcher-gestalt die sachen mit Her Jurgen Borsoe kerkhern zu Felstorp des begangnen Ehebruchs halben vorgelauffen, vnd zu was bescheide auch dieselben gelangt, des seint wir von vnserm Secretarien vnnd libenn getrewen Jheronimus Boldecke bericht wordenn. Nhu jst vns solcher vhall vnd gepflogene mis-handlung von jhme also einer geistlichenn personen die wider dergleichen vnd mher laster leren, predigenn vnd straffen vnd andern gemeinen leuten gute exempell geben solt, zuerfarenn seer beschwerlich vnnd zu widdern. Wir hetten auch anfangs alss solchs worden vorhofft gehabt, es solle sich anders befinden vnd des beclagten Mannes vnschuldt mit grunde dar gethan werden. Aber als wir aus seiner eignen bekenthnus zu vormercken, so ist ehr desselbenn gestendig vnd vneugbar, derwegen wir es auch dahin gestellt müssen sein lassen, vnd dieweil du jn deme vnser meinung, die gelegenheit ferner darnach zu richten, tust fordern, demnach sehen wir vor gerathen an, also der thetter ein geistliche personn vnd jm Ampt Haderschleuen gesessenn, dass vnserm Supperattendenten vnd kirchern zu Haderschleuen Magister Anthonien Keiser, wie wir ihme danne vff dein erfordern sich gebrauchen zu lassen geschriben, beuholen werde, die geschicktesten vnd gelertsten theologen, so vf der naheit vmbher wonhafftig, vff einen bestimpten tag zu hauff zu beruffenn, vnnd dass denselben der handel enthdeckt, vnd volgig von inen samptlich richtig vnd nach aussweisung der schrift vnd rechtens darauff zu recht abgesprochen vnd sentencirt werden muge, daraus man danne zuersehen, wie dem Handell fernner masse zwgebenn. Vnd ob sie villicht sich desselben beschweren, wie sie danne mitt pilligkeit nicht zu thun, wir auch vonn jnen kains wegs wollen gehabt

haben, oder den thetter mit gepurlichem verschonen oder sunst beywege ausser der pilligkeit suchen wolten, So lassen wir vns, vorbehaltlich dein verbessern, bedunckenn, dass ehr erstlich seine kirche vnd zubehörung vordiehung, vnd geschege ime nicht vast vnrecht, wan er seinem vordienste nach solte gestrafft werdenn, dass er ein zeitlang, ander sich daran zu spiegeln, vngeferlich vf ein halb jhar zu gefencknus eingetzozen, vnd jhme darnach vff ein leidliche Summa geldes erlassen vnd entlich vorwiesen werden muchte. Doch wirstu dich mit billiger straffe nach befundung gegen jme zuuerhalten wissenn. Wie wir dir danne solchs hirmit wollen heimgestellt haben, vnd darfst dich des gegen den gelerten nicht ercleren, vnnd mag ihre meinung gehört werden, vnd wollen dir solchs gnedig vnangezeigt nicht lassen, vnd sein dir mit gnaden gneigt.

Af Hertugens Kopibog.

7.

1550, 15de Maj. Hertug Hans's Forordning for Haderslev- og Tørning Len om Straf for Ægteskabsbrud, Giftermaal mellem nærbeslægtede, Helligbrøde og andre Forseelser.

Wy Johannis etc. Entbedenn allen vnnd jdernn vnnsern leuen getruwenn vnderdanen vnd jnwanern vnser Empter Haderschleuen vnd Dorningen vnnsen gruth vnd gnedigen willen thouorenn. Fogenn jw ock dar beneffentst gnediger meinunge thovuornemenn, wo wi in eigenntlicher vnnd gewisser erfurunge kamen, also wi dann ock suluest tho vile malen solkes gehört vnd befunden, datt Gott betret die grotte schande vnd swere sunde des ehebrucks vnd hurerie, ock die bofriégunge der negstenn frunde, dewile de nicht mer grwrogett vnnd vonn probst gestraffeth, ganntz vnd gar awerhanth nimpt, dat nicht wunder diese orth schier tho grunde vorgann vnnd in affgrunth vorsinckenn mochte. Die-wille dann der allmechtige diesulue sunde jnn oldenn tiden hartlicken vnd schwer gestraffet, so will vnns demna als der owericheit solkes tho geduldenn nicht mer geborenn, vnd wollen demna hirmede mit den ernsten jdermennigklichen vnnsers beuelychs gebaden vnd befallenn hebben, ein ider

mannespersonn, fruwenn, junckfernn vnd megde wollen sich doch jnn deme suluer der Erbarkeit vnd billigkeit nach schickenn, holdenn vnd vnderweisenn, ock mit befrigung sick der vpgerichtedenn ordinantzen nach gemete holdenn, darmede solkes henforder nachbliuenn moge. Wo auerst awer dith vnser mandatt vnnd geboth hiower jemandes mit befrigung siner negstenn sweger, swegerinnen vnd freunde geloffte vnd anders, als eme der ordinanzien nach nicht geborenn wille, donn, ock junckfernn schenndenn, ehebruck, touerye oder hurerye bodriuenn, oder wen echtelüde thosamen gelauet oder vortruwet, von einander loppen, vnnd die eine denn andernn nicht hebben wollenn, befundenn, so wollenn wy de sacken mit ganntzenn vlite durch vnnsern Supperattendentenn vnnd amptman vorhörenn lathen vnnd nach befundung eines jdern schult, dat sy mann, wiff, junckfer oder maget, nach geistlichenn vnd weltlichenn rechtenn, vnnd wo dat vonn Gade dem Alemechtigenn jngesethet vnnd gebadenn, met dem schwerde fur sacken vnnd anderm vpt herdeste ane alle gnade straffenn lathenn. Wollenn ock, dat solke owertredere vnnd owertrederinne na dysenn dage jnn keinner erlickenn geselschop als kosten, kindelbirn vnnd andernn frölicheidenn manck andern framenn erlichenn borgen, frouwen, junckfern, burenn vnnd burinnenn geledenn, sonnder gantz vnd gar daruan affgewesenn vnnd vor de jnnen alse apenbar sunder, sunderinnen, hurenn vnd bouenn so seinn geholdenn werdenn, scholenn ock, so lange se sick nicht bekerenn, boeten vnnd beternn, nach luth der ordynanzie des hilligenn Sacramentes des altars entsettet sein. Gebedenn vnnd befelenn demna allenn vnnd jdernn vnsern leuenn getruwen Supperintendentenn, Burgermeistern, Rathmannen, Stadtfogedenn vnnser Stadt Haderschleuen vnde Herdesfogedenn, so itzo jnn vnnser Stadt vnnd amptenn Haderschleuen vnd Dorningen sein oder kunfftig vonn vns oder den vnnsern gesettet werden mogen, ernstlichen wollent ock also vnnd keins weges anders gehat hebbenn, gi willenn vp solkes guth acht hebben vnnd so welke befundenn vnnserm amptman anntragen, den wy danne jnn vnnsernn affwesenn solkes wo an getoget tho straffenn befalenn, gi willenn ock suluest

darann wesenn, dat diesem vnnserm mandat vnde gebade moge nach gesettet, vnnd solke lüde manck andern erlicken lüden nicht mogenn geleden, sonder dorch den bodell aff-gewesenn werdenn.

Thom andern willen wy ock entlicken hirmede einen jdernn vpgelecht vnnd befallenn hebben, dat ein jder nach diesenn dage sick also ein crist holde vnde ertoge, alle Sonndage vnde hillige dage feire, jn de kercke ga, vnnd sick ju dem felde oder nergenth in keinem arbeide finden lathe, dat krugenn vnde bernewein sckenckenn vor vnd vnder der predige vnnd alle arbeit den heilen tagk vber nach lasse, derglickenn dat alle spele, also trummen, pipenn, geigenn vnd anders, so lange alle predigenn vnd gades dennst geschien, vorsehenn vnd gedan, stillestann. So einer oder mer der solcke vnnser gebot owertrit bekammenn, der oder diesuluen sollenn vonn vnnsernn amptmann ane alle gnade gestrafft werdenn.

Thom drudden wollenn wy, dat sick ein jder binnenn der kerckenn der stede vnd schule haluen cristlickenn vnd eindrechtighen vordrage vnde holde, thodeme ein jder de vorsehunge do, dat sinne schwinne van allenn kerckhowen bliuen vnd nichts vp den kerckhowen thowolet oder gefulet werdenn moge, wo hirawer jennige persone befunden, so dith gebot vorachten vnde owertreden wurde, ock vonn den kercken regentenn vns klacht vorkamen vnd angetoget wurde, soll ane alle genade vonn vnnserm amptman gestrafft werden.

Thom virdenn vnd latstenn wollen wy, dat ock an denn hilligenn nachtenn vnd dagen keiner von borgern oder burenen fischenn oder heringk fangen scholen. So einer befundenn, schall ane alle gnade von vnsern amptman gestrafft werdenn.

Dat wy einem jdern sick suluer vor schaden hebbe tho holdenn nicht wollenn vorholden, vnd ein jderr werth sick suluer diesenn vnnserm ernstlichenn gebade vnde mandate na vnd nicht anders schicken, dan wy de owertreder ernstlickenn thostraffen befalen. Daranna gi jw samptlickenn vnd sonderlichen thorichten. Datum vp vnnserm Schlate Haderschleuenn am dage der himmelfart Cristj anno etc. L, vnder vnnsem furstlichen Secrete.

Af Hertugens Kopibog.

8.

1551, 21de Marts. Hertug Hans's Befaling til Adelen i Anledning af den tidligere udstedte Helligdagsanordning.

· Schreibenn ann die vonn adell, die veirtagenn, so die vnnderthanen haltenn sollenn, [belangend]. Actum Tundern Sonnabents nach Judica anno etc. lj.

Erbar lieber getruwer. Nachdem dir bewust, das wir vnlenkst durch beide vnnser Ampter Doringen vnd Haderschleuenn der heiligenn tagenn halbenn, so durch die Kirche approbirt vnnd angenommen vnd von dem kirchern zu feirenn gepotenn vnd beuholenn wordenn, dass die vnderthannen dieselben feirenn vnd haltenn, Gottes wortt hörenn vnd sich dar jnne vbenn solten etc., ein Mandatt haben ausgehenn lassenn. Als werdenn wir bericht, das vnnser vnderthannen solchenn vnsernn beuell gehorsamlich nachsetzen vnd volge gelebenn sollenn, aber es schontenn dein vnderthannenn mitt der Arbeit weder sonntag noch feiertag, vnd sunderlich wan die erdennt zeitt¹⁾ vorhanden, thetten jr getreidich vngeacht vnnser vorpots jn dem velde beschicken vnd einerdenen. Darentgegen vnnser vnderthannen vmb vermeidunge vfferlegten straffe feirenn vnd also jr kornn jm felde mustenn stehenn lassen, wordurch jnen in deme nicht geringe beschwer vnd schaden zugefugt, den den vnderthanen als denne jr quigk vnd vieh vber alle lauffenn vnd den vnnsernn jr korn zertretten vnd vorderbenn liessenn. Derwegen wir zu gepurendenn einsehenn geursacht, vnd dieweill danne an jme selbst recht christlich vnd pillig, sich auch ein jder Christ desselben aus göttlichem beuell solt zu berichtenn wissenn, das er an den Feiertagenn, die vorgebens nicht eingesetzt, von zeittlicher Arbeit ruhenn vnd abstehenn vnd das ewige suchen solde, zu dem auch die vnnsernn durch der deinen nicht feiren jn nachteill gefurt: demnach begerenn vnd beuehelenn wir ernstlichenn, du wollest bei deinen zu Ablenung der vnsern clage nachmalenn verschaffunge thun vnd geburends einsehens haben, das sie solchem christlichenn

¹⁾ Erdennzeit o: Erndtezeit.

angenommenen vnd bewertten gebrauch mit den feirtagenn nachsetzenn, den lieben Gotte seine ere gebenn vnd sich der Arbeith enthalten mugen, den sie mitt solcher geringen zeitt, dieweill das reich Gottes gesucht, wie du selbs zurichtenn, nicht vyell zuuorseumenn, vnd wirst dich jnn deme vnnserm beuhell vnd der pilligkeitt gemess zu verhaltenn wissen. Darzu uerlassenn wir vnss gentslich vnd seind dir mitt gnaden geneigt.

Af Hertugens Kopibog.

9.

1553, 3die Marts. Hertug Hans's Skrivelse til Provsterne om Afholdelse af Bededage.

Schreiben an Magister Anthonium Keysern vnnd danne Georgium Boetium, die vorordnung der bettage betreffend. Actum Nyburg den 3ten Marcy Anno etc. 53.

Johanns etc. Wirdigen andechtigen lieben getrewen. Nachdem sich hin vnnd wieder jnn diesen letzten sorglichen vnd ferlichen zeitten allerley beschwerligkeit vast jnn gemein der ganntzen Christenheitt mitt tewrung, sonnderlichen neuen kranckheiten, sterben, Pestilentz, Krieg vnnd christlichem Bluet vorgiessen ereugen vnnd zutragen, welchs alles vngezweiuelt von wegen vnser manigfaltigen sünd, misshandlung vnnd vnbusfertigem leben erregt wird vnnd herfleust, Als haben wir neben der Koⁿ Wⁿ zu Dennemarck etc. vnnserm gelibten herrn vnnd brudern für hochnotwendig erwogen vnnd angesehen, durch die Geistlichen, Superattendenten, Lerer vnd Prediger Gottlichs Worts jnn den beden Fürstenthumbem Schleswig vnnd Holstein etc. das Volck zu warhafftiger busse, jnnichem vleisigem gebett zu Gott vmb gnedige vorzeihung vnd vorlassung, vnnd das wir bey dem reinen göttlichen vnd alleine seeligmachenden Wortte jnn frieden geruhen vnd bleiben mügenn, vormanunge thun zu lassenn, vnnd das darzu sonderliche zeitt benennet vnnd angesetzt. Wiewol auch sonst solcher Wandel vnd Bussfertig leben bey vnns, die wir vnns Christen ruhmen vnnd sein wollen, gebürt vnd mit stetem embsigen gebet teglich anzuhalten, die

hohe notturfft erforderth, treibt vnnd zwingen thut. Nun haben die Ko. W. zu Dennemarcken etc. hochgedacht durch den Erwürdigen Ern Petrum Palladium, der Göttlichen schrifft Doctoren vnnd Superattendenten vber Seeland, beyliegend Christlich vorordnung, als auch vor einem Jhare gescheen vnd euch jnn gleichnus zugestellt worden, wornach Jhr euch zurichten gehabt, vorfassen lassen, wie ess jnn der Kirchen zu angesetzten dreyen beettagen, als wir, wie vorgemelt, zu Christlicher ermanung der gemein vorordent, zu haltenn. Welch beschriben vorordnung wir euch hirneben thun vberschicken vnd begeren gnedig, Jhr wollet jnn ewren beuohlen Kirchen zu Gottes ehre vnnd dem gemeinen Volck zu Christlicher ermanung vnnd warhafftiger Busse auch Christlichem gebett vff den negst kunfftigen Montag, Dienstag, Mittwoch nach dem Sontage Judica schirst, welchs jst der xx, xxj, xxij Monatstag Marcy, solche beettage vnnd fasten mitt ernstem vleise gemelter ordnung nach anhalten vnnd anstellen; auch die Kirchherrn vnnd prediger, die jn ewrer beuholnen Visitation, laut der verordnung vnderrichten vnd vormanen, solchs jngleichem zu thun vnd zu halten, vnnd dem Volck vonn der Canntzel christlich vnd gebürend ermanung thun, die Kirchen Ampt vnnd predigtenn als danne zu besuchenn vnnd sich darzu Christlich zuuorfassenn; auch jden derselben beettage, biss das die letzte predigt vnnd kirchen ampt geendet vnd beschlossenn, zu fastenn. Doch wollen wir hirmitt das Fasten, wie jnn der Papisterey gewontlich, dadurch vordienst gesucht, nicht verstandden noch gemeint haben, sondern damitt das Volck zum gepet vnd Busfertigkeit souiel mehr geschickt, vnnd durch Frass vnnd vbermessigkeit an solchem waren gotts dienste nicht muge verhindert werdenn. Vnnd wollet auch solche vorordnungen weiter jnn vnserm namen vnd aus vnserm geheis vnnd beuhel neben ewrem vnterricht an den Kirchherrn zu Renndessburg vnd Tundern vff vnsern vncosten, den Jheronimus Boldeck zuerstatten, damitt es gleichformig gehalten, vnuorzuglich schickenn. Daran thut Jhr vnns sunderlichen gefallen. Es wird auch ohne zweiuuel zur besserung der gemeine gereichen,

vnd seind euch mitt gnad vnnd allem guten geneigt. Datum vt supra.

Zettel. Sollt auch Mgr. Georg aus dem Strannde nicht zurucke kommen sein, wollet Jhr, Magister Anthonius, Jhme der vorfastenn vorordnung, auch vnnsers schreibens, copien neben ewrem brieue zuschickenn. Daran geschicht vns nicht weniger zu gefallen. Datum vt supra in literis.

Af Hertugens Kopibog.

10.

1553, 4de Juli. Sivert Rantzov, Lensmand i Haderslev, skriver til Hertug Hans om M. Anthonius Keyzers Død og gjør Forslag til hans Embedes Betjening.

Durchluchtiger hochgebornner furst, gnediger herre. Nefenst erbedunge myner vnderthenigen gehorsamen schuldigen vnnd ganz willigen denste kan juwer f. g. jck jnn aller vnderdanikeit nicht bergen, wo j. f. g. one twiuell gnedich wethenn, dat juwe f. g. prauest vnd kerckherde Magister Antonius seliger vonn diesem jamerdall jnn Got vorschieden, vnnd also mynes erachtens hoch nodich sin will, nach eynem andern, der die probstey vnd kerckendenst thobostellen vnnd thouorwaldenn, tho thrachten. Bidde derwegen gantz vnderdanig, j. f. g. wolle my by gegenwardigen schriftliche vormeldunge dan, wile de tydt meth der Rekenschop jtzo vorhanden, wo eth juwe f. g. meth der prouesty vnd Rekenschop, wer desulue Rekenschop hörenn, vorwalden, vnd wo ick my dar jnne ertogen vnd holden scholde, gehatt vnd bestellet hebben wollenn, darna jck my thorichten.

Todeme wo eth juwe f. g. meth dem kerckendenst gehat hebben wollenn.

Vnnd dewile danne mynes erachtens ein kerckherr so balde nicht thobekamen oder tho erlangen sin will, vnd alle de kerckendienst fast vp den Cappellan stan, will mynes erachtens fast nodich sin nach eynem finen, gelerden Capellann, der seinem ampte, wo eth sick geboren will, nachtrachtenn moge, dan man densuluen woll thobekamenn; dan wat dieser Her Jurgen vor ein man jn meyster Anthonius synen tyden gewesenn vnd noch is, der ene doch jnn harden

twange gehalten, wethen j. f. g. woll, vnd jck darff eth juwer f. g. nicht borichten; diewile dan gedachter Capellan jn den tyden, als he twangk gehat, nicht vele godes gedan vnd vthgerichtet, worde he ane twiuell nun, he keynen twangk, vele weiniger godes donn¹⁾. Wile he dann dartho nicht denstlichen, bidde ick vnderdanigen, J. f. g. wolle my gnedige vormeldunge don, wo ickt meth den Capellan holden schole, offte ick eynenn andern jn sine stede annemen, oder wo ick my jn deme ertogen moge, darmede dannoch de kercken-denst, wile man keinen pastor thobekamen, gehalten, vor-sorget vnd daranne nichts vorsumet werden moge.

Ock gnediger furst vnd herre kan jck j. f. g. jn vnder-danicheit vnangetoget nicht lathen, wo her Johann Rantzouwen sons Pauwell Rantzouwen kost tho Itzeho vp tho kunftigen sondach nach Laurency gehalten werden soll, dat jck jtzunder nicht anders do, danne dat jck von eyner kost tho der andern tehe vnd also myne tydt jnn freudenn vol-endenn vnd heimebringe. Solkes alles konde j. f. g. jck jnn aller vnderthenickeit wetenschop thohebben nicht vorendtholden, vnd bin j. f. g. also mynem gnedigen furstenn vnd herren, dem jck hirmede dem almechtigen jn langer vnd frischer gesuntheit vnd by gudem regimenthe tho erholden befele, mynes vormogens jdertydt thodenende schuldich vnd willich. Datum Haderschleuen mitwekens nach Marie berchganck anno etc. liij.

E. f. g. vndertheniger vnd gehorsamer vnd williger dener
Siuerth Ranzou.

Udskrift. Dem durchluchtigen hochgebornnen fursten vund hern, herren Johansen Erfgenamen tho Norwegen, her-togen tho Schleswigk Holstein Stormarn vnd der Ditmarschen, Grauen tho Oldenborch vnd Delmanhorst, mynem gnedigen fursten vnd herrenn vnderdenigklichen.

Original i Gemeinschaftliches Archiv.

¹⁾ Kapellanen var den ovenfor S. 59 omtalte Hr. Jørgen Vinter.

11.

1553, 19de Juli. Hertug Hans til Sivert Rantzov om M. Anthonius
Keyzers Død og hans Embedes Betjening.

Annthwort ann Siuert Rantzauwenn die Kirchenn
Vorwaltunge zu Haderschlebenn betreffend. Ac-
tum Coppenhagenn denn xix Julij Anno etc. liij.

Johanns etc. Erbar Rath vnnd lieber getrewer. Wir habenn deinn schreibenn vnnd anzeige Magister Antonj todtlichenn abgang betreffend, dauonn wir leider vast vor virzehen tagenn bericht erlangt, empfangenn, vnnd mit gantz betrubtem gemuete vngerne vornommenn. Vnnd hat die Kirche zu Haderschlebenn solchenn vnzeitigenn jdoch Got gefelligenn vahl, sunderlich jn diesenn sorglichenn letztenn gefarlichenn Zeitenn, pillig mit grossem weemutigem Seufftzen hoch zu beclagenn. Vnnd ist nicht ohne¹⁾, das die vnuorbeigengliche nodturfft erfordert, dieweill vnns des altem Caplans lere vnnd lebenn durch anndere leute bericht leider gnugsam bewust, bej zeitenn wiederumb nach einem andern gelertenn trewenn manne zu trachtenn, der der gemeine mit lerenn vnnd predigenn treulich vnnd vleisig vor sein muge, damit durch vorzug die kirche nicht verseumt vnnd andere beschwer eingefürt werdenn. Dieweil wir aber also jnn der Eill keinenn, der geschickt vnnd erfaren, zu bekommenn vnnd vf zu bringenn, so lassen wir vns deinem bedennckenn nach gefallenn, das mitler weill nach eynem feinenn gelertenn Caplane, der gutes wesenn vnnd wannedels, geforschet werde, dem das predig ampt zu vnter gebenn. Wirst denn Kirchschworenn hiruf beuel thun, vnnd das sie sich beuornn wolbefragenn, wen sie annemenn, vnnd das sie seines gepflogenenn Amptes vnnd lebenss gezeugnus zuerlangenn. Wes auch seyn vnderhalt vnnd besoldung betreffend, jn deme werdenn sie sich nicht weiniger mit jme zuuorgleichenn wissen. Wir haben auch mit vnnserm lieben Ohmenn vnnd Schwagern hertzog Augustenn zu Sachssen eines gelerten Kirchhernn halb rede gehabt, woruf vnns S. L. endtliche vortrostunge vnnd zusage

¹⁾ •Ist nicht ohne• 3: det kan ikke nægtes.

gethann, tragenn des auch keynen zweiuell, vnnd werdenn mit dem furderlichstenn daruff bescheidt bekommenn. Damit aber dannoch vnter des die Kirche jnn gutenn christlichenn beuehle der ordinantzien gemes gehaltenn, Gottes wort treulich geleret vnnd gepredigt, vnnd die Sacramente nach rechtem gebrauch der einsetzung des aller hohestenn ausgetheilet werden, so sehenn wir notwendig vnnd geratenn ann, das Magister Jeorgen vnnserm hoffprediger vonn vnserent wegenn vf erlegt vnnd beuolenn werde, vf solches alles vleisig vsehenns zu habenn, bis wir eynenn dahin verordnenen, vnnd das er sich selber zu eyner vbung alle wochenn an Magister Anthonj Stadt denn Predigstuel vorwaltenn. Desgleichen auch dieweill die Zeit der Visitationn vnnd Rechenschafft vorhanden, dem gebrauch nach ditzmall die Kyrchenn zu der Probstey behörig beziehenn vnnd visiterenn vnnd volgig vnns dauonn bestendigen bescheidt vnnd Rechennschafft thun muge. Vnnd wirst dich hirjnne, jn massen darann gelegenn, vnbeschwert gutwillig erzeigen. Darahnn geschicht was Christlich, vnnd wir seindts hinwieder mit gnad vnnd allem gutenn zu beschuldenn geneigt.

Zettell.

Dieweil dir auch bewust, das Magister Anthonj vf sich vnnd alle nachkommennde kirchenn diener vonn der Kon. W. vnnserm geliptenn her Brudernn eine Begnadunge vf etzliche Lehenn erlangt vnnd ausgebracht, demnach wollestu Jeronimus Boldeckenn vf erlegenn, das er als eynn Kirchgeschwornn solche vorschreibunge vonn der withwe fordere, vnnd an sich neme, bis wir mit götlicher vorleihunge personlich anlangenn werdenn, alsdann wir derenthalb bescheidt zu machenn vnnd vnns mit dir der vnnd anderer sachenn halb fernner zu beredenn. Vt in litteris.

Af Hertugens Kopibog.

12.

1553, 22de Juli. Udtog af Skrivelse fra Borgmester og Raad i Haderslev til Hertug Hans den Ældre, dateret Haderschleuen Sonnavendes vor Jacobj Anno liij, hvori de melde Magister Anthonius Keyzers Død den 29de Juni samme Aar.

Konnen wy juwer f. g. vth gantz wemodigenn vnnd bodrewedenn gemoethe vnderdenigenn nicht bergen, wo de werdige vnnd hochgelarte seliger Magister Antonj Keyser, des sele der almechtig gnedig vnd barmhertich sy, am vorgangen dage Petrj vnnd Paulj jnn dem Herrn enndtschapenn, vnnd vonn diesem Jammerdale vnnd bedreuwedenn welt sehr Cristlickern vnnd woll affgescheiden“. — De bede nu Hertugen „jn diese geschwindenn vnd gefarlickenn tydenn“ at forscaffe dem i den afdødes Sted „einen finen geschickedenn vnd gelerden mann“, eller at meddele dem et Raad, hvorledes de skulde faa en saadan.

• Original med Stadens Segl i Gem. Arch.

13.

1553, 2den August. Anntwort ann die Stadt Hadersleben Magister Antonj Keisers seligenn todtlichenn abgang vnnd einenn andern predicanten belangen. Actum Coppenhagenn den 2ten Augustj Anno etc. liij.

Hertugen har faaet ovenstaaende Skrivelse om Mag. Antonius Keyzers Afgang; angaaende Embedets midlertidige Bestyrelse har han instrueret Amtmanden i Haderslev Sivert Rantzov, (se ovenanførte Brev Nr. 11).

Af Hertugens Kopibog.

14.

1557, 10de August. Hertug Hans's Forbud mod Aager i Haderslev By og Len og i Tørning Len. Den højeste lovlige Rente skulde være 6 pr. Ct.

Trykt i Corpus Statut. Slesvic. II, 477—78.

15.

1560, 13de Oktober. Hertug Hans's Sekretær Jørgen Beyer tilskriver sin Herre om forskjellige Forhold.

Durchleuchtiger hochgebornner gnediger furst vnnd her, nebenn erpietunge meiner vnderthenigen dinste gebe e. f. g. jch vnnderthenig wissen, das derselbenn vfferlegtem gnedigem bevhell nach jch mich des nechstenn donnerstags, also jch des dinstags zuuoronn anheimisch gelangt, an Breida Rantzowenn begebenn, von wegen e. f. g. mitt jhne seins vnnder-

halts halb bescheid zu machenn vund vor einenn rath ferner zubehandlenn, jnn deme jch danne, souiell bey mir vund jnn meinem einfalte gewesen, muglichenn vleis furgewenndet. Worauff ich zu annthwortt bekommen, er muste woll bekennen, das jhme vonn j. f. g. hiebuorn schriftlich vund jtzundt durch mich wie auch sunst alle zeitt mehr gnad vund wolthatt erpotenn vund angetragenn, denn er vor seine geringe person woll eigent oder begerenn were, woruor er jnn aller vnderthenigkeitt dankbar vund jderzeit also der getreue vnderthan ruhmen vnd gernne verdienenn wolt; wenn es auch seine gelegenheit jmmer zuertragn, das er kunte dienen, so wehre er e. f. g. vor allenn andern herren sich verwanndt zu machen mehr danne willig vund geneigt; er kunte mir aber aus vnuorbeygenlicher notturfft vnangezeigt nicht lassenn, das sich beyde alter vund schwachheit dermassenn bey jhme vberheuffenn vund vermehrenn thette, das er gantz nottwendig vund mehr, also er woll von sich muchte sagenn oder clagen, vor vrsacht wurde, sich der dinste abzupietenn vund zuerledigenn vund zu guter ruhe zu trachtenn, vund derwegen gantz vleisich gepetenn bey e. f. g. nach alle meinem bestenn vormugen zuuorhandlen, das er hinfurder muchte mitt gnadenn vorschonet vund der dinste erlassenn werdenn, wie er danne hirmit abgedannckt habenn vund sich sein lebenn lang sunst bey keinem herrnn weiter vorwandt machen wolt; damit aber e. f. g. nichts deste weniger zu spurenn vund befindenn, das er vnangesehen seines vorteils gernne thette vund thun wolte das e. f. g. zu gefallenn, so wolt er noch ein jhar lang nicht also ein bestelter diener sundern also der getreuer vnderthan ohne einige besoldung e. f. g. vff derselbenn erforderenn jn ihrenn eigenenn sachen mitt rathenn vund thattenn treulich gewertig vund vorschwigenn sein vund ebenn das jenige thun, das ein diener schuldigk; kunth er auch hernacher ohne dinst verwanthuns e. f. g. seiner gelegenheit nach vnderthenige behagliche willfarunge erzeigenn, des wolt er sich also der getrewe vnderthan erpotenn habenn, mitt abermall angehafter bitt, das er an e. f. g. alleine einen gnedigenn herrnn habenn vund behaltenn vund hirjune angezeigt seiner gelegenheit nach

nicht anders alse mitt gnadenn muchte vormerget vnnd von mir jegenn e. f. g. mit dem bestenn enntschuldigt werden. Welchs e. f. g. jch zu bericht vndertheniger meynunge vnangezeigt nicht sollenn lassenn. Da nun e. f. g., wie jch nicht vngelegenn achte, bey sich zu ermessenn, das Siuertt vfferleggt vnnd bevhollenn mitt Breydenn weiter daraus zu redenn, jnn deme wirdt sich e. f. g. zuerzeigenn wissenn. Sunst habe jch weiter mitt jhme des neue vorordenten rechtens jnn Tunder ampte rede gehabt vnnd sein bedenken dahin vormerget, dieweill jn gerurtem ampte allerley vnrichtigkeitt zubefindenn, das woll notig gewesen, einen rechtstag vor langem zu haltenn, wes auch nochmaln ennthweders jn personlichem bey sein e. f. g. oder auch alleine der rethe solte gescheenn, das solchs vor Martinj, dieweill wettertage vorhandenn, muste begunstigt vnnd bey zeitenn anangezeigt werdenn; vnnd wirdt sich hirinne e. f. g. auch jhrer gelegenheit nach zuuerhaltenn wissenn. Zum dritten vnnd letztenn hatt mich meister Gerth alhir zu Flennsburg auch jnn dieser stunde bericht, das zu Ruhe Closter woll jnn xxiiij^m steine gebranth vnd jnn vorratt stehenn, bitt jnn vnnderthenigkeit dieselbenn vor winter weg zubefurdern, vnnd das er seine bezalunge zubekommen, den die bruder vnnd das closter nodturfftig. Vnnd thue e. f. g. hiermitt gottlichem schutz vnnd schirm zeitlicher vnnd ewiger woluartt bevhelenn. Datum Flennsburg denn xij Octobris anno etc. lx.

E. F. g.

vndertheniger gehorsamer diener

George Beyer.

Original med Udskrift til Hertug Hans i Gem. Arch.

16.

1564, 7de Juni. Hertug Hans's Befaling om Ansættelse af Mænd i Haderslev- og Tørning Len, der skulde paatale Overtrædelser af Forbudet mod forskellige sædelige og kirkelige Misbrug (se Nr. 7).

Mandat an Lorentz Wensin, das er in jdern Caspell der beiden Emptern Haderschleben vnd Doringenn zwei Wrogers setzen vnd verordnen soll.

Actum Hannsburgk den 7ten Junij Anno etc.
Ixiij.

Wir Johannis von Gots gnadenn etc. Entpieten dem Erbarren vnserm Rath, Ambtman zu Haderschlebens vnd Dorningenn vnd lieben getrewen Lorentz Wensin, vnsern gnedigenn grus zuuornn, Vnd fugen dir hirmit gnediger meinung zuuornehmen: Nachdem wir zu befurderung des Gotsdiensts vnd Verhuetung aller laster vnd vnzucht ein ernstlich mandat in vnsern Ambten Haderschleben vnd Dorning vorscheener jare ausgehen vnd publiciren lassenn, des laut vnd inhalts, das wir alle diejhenigen, so mit vnordentlichem, vnzuchtigem leben die christliche gemeine ergerten, mit ernstlicher straffe vorfolgen zulassenn entschlossenn, Vnd aber hernacher in glaubwürdige erfahrung kommen, das ausgegangen vnserm beuehlich allein nicht nachgesetzt, sonnderenn auch schande vnd laster sich heuffenn vnd in jtzigenn leufftenn fast die vberhandt nemen sollenn, Als haben wir mit wolbedachten gemuet vnd damit vorstehendem vnuheill mit zeitigenn Rath beiegnen, nochmaln vorgut vnnd heilsam angesehen, das in jderm Caspell alle jar, wen drickedinge gehalten, zwei aufrichtige Personen gesetzet vnd verordnet werdenn, die alle Zeit auff die, so in Ehbruch vnd vnzucht lebenn, frauwen vnd jungkfrauwen schenden, die eingesetzten vnd vorordneten Feirtage nicht heiligenn, jn Kirchen, auff Kirchhöfen vnd Kirckenwegenn gewalt vnd mutwillen treiben, vnd sunsten ein vnchristlichs lebenn fuhren, fleissige Aufsicht vnd Achtung gebenn, vnd dieselben vnserm Ambtman oder Ambtschreiber ankündigem vnd vormeldenn sollenn. Beuehelenn dir demnach hiemit gnediglich, du wollest nach obgeschriebener gestalt in jderm Caspell erliche Menner zu angeregtem behueff in vnserm Namenn verordenenn, auch dieselbenn vnd jhre verwandten wieder menniglich vberfall von vnserntwegenn vertretenn vnd verteidigenn, vnd damit zucht vnd Erbarkeit erhalten, laster, schande vnd vnzucht gestrafft vnd vormitten werden muge, die angegebene Vorwircker vnd Straffwürdige nach gebuer vnd grosse der that ernstlich straffenn. Wir beuhelem vnd gebietenn auch allen vnd jeden vnser Ampte Haderschlebens vnd Dorninge vnder-

thanen sambt vnd besonder hiemit vnd in Crafft dieses vnser brieffs ernstlich vnd wollen, das ihr obgemeltem vnserm Ambtmann in einsetzung vnd verordnung der zweien zu angeregter notturfft Personen desfalls gehorsamb leistet vnd euch dessenn mit nicht(en) weigert oder eussert, sondern welche der Ambtman darzu tuglich ersehenn, sollich Ambt vff euch nehmet vnd ladet, vnd euch in dem diesem vnserm beuhelich nach gehorsamblich verhaltet. Daran geschicht vnser zuuorlessiger gnediger auch ernstlicher wille vnd meinung. Datum vt supra.

Af Hertugens Kopibog.

17.

1566, 23de April. Hertug Hans's Brev om Knud Bramsens Ansættelse som Skolemester i Bordsesholm.

An den probst zu Bordsesholm, Canut Brambsen belangendt, der fur einen schulmeister jm closter ist angenommen. Actum 23 Aprilis ao. 66. Hansburg.

Johannes etc. Wirdiger lieber andechtiger vnd getrewer. Wir vberschicken euch hiemit gegenwertigen Canut Brambsen, als wir zu vnderweisung der kuaben in vnserm closter Bordsesholm fur einen scholmeister annehmen lassenn, vnd begerenn gnediglich, jhr wollet jhne zu dem ampt vorstatten vnd sampt dem lesemeister zur notturfft vnderhalten, auch darneben vfachtung geben, das sie beide jhr beuholen ampt vermuge vnser reformation vnd ordenung mit fleis bestellenn vnd verrichten mugen, vnd werdet euch in dem vnserm befall nach zuuorhalten wissenn. Seint euch mit gnaden geneigt. Datum etc.

Af Hertugens Kopibog.

18.

1567, 22de Januar. Hieronymus Boldigk skriver til Hertug Hans om Erhvervelsen af Bygninger og Materialier til den ny Skole i Haderslev.

Durchleutiger hochgeborner furst, gnediger her. Nebenst meinem vnderthenigen gehorsamen schuldigen vnd willigen diensten kan e. f. g. ich in aller vnderthenigkeit nicht ber-

genn, wie das ich e. f. g. schreiben vnd befelig nach mit Gregers Paulsen seines hauses vnd Bastian Stapels erben vnd Matz Werkmeister der beiden houe halben nachfolgender weise gehandelt, also das Gregers Paulsen vnd Ingeborch Ditleffs, welchen solch haus semptlich zugehörig, e. f. g. dasselbe, so weit es itzunder vff dem kirchhaue bebawet vnd bezeunet, vor achthundert mark lubisch lassen vnd verkeuffen wollen, wiewoll die fraw, der das vierdepart gehört, vbel darzu zubewegenn gewesen, so hat sie doch vffs letzt darinne bewilligt. Was aber anlanget Matz Werckmeisters vnd seligen Bastian Stapels haue, woruff e. f. g. ein hospital zubawen geneigt, hab ich erstlich von Matz Werckmeister diesen bescheidt erlanget, das jhm solcher hoff, weill er so hart vorm thore vnd woll zum hause gelegenn, vor kein geldt zu kauffe, als er aber e. f. g. als seinem gnedigen landsfursten vnd herren nichts vorenthalten, sonder gerne vor wiederlage zukommen lassen will, so bittet er gantz vndertheniglichenn, e. f. g. wolle solche funff fake stalles vnd hoff der gelegenheit nach dieser orthe besichtigen vnd wardiren lassen, vnd was er (weil er so woll gelegenn) wirdig, das er dasselbe in anderm acker oder wischen, also in Tunderlehen in Spangholm, oder auch vor es e. f. g. selber gefellig, der orthe wiederumb ausgeweiset vnd vorschrieben werdenn muge. Es sein aber sechs schilling haderslebisches erdhure im selben hofe, die er dem rade zu Haderschleben jerlichenn zugeben schuldig. Was nun e. f. g. in deme zu thun oder zu lassenn, stelle ich zu derselben eigen vnd gnedig bedenckenn.

Vnd nachdeme danne Bastian Stapels kinder vnd sohn nicht alle sonder alleine die tochter Margrethe vnd ein cleiner jung anheimisch, sunder in Norwegen dienende, hab ich in derselben abwesen mit Jürgen Knutzen vnd Hans Zolner, als die beide Bastians töchter haben, aus e. f. g. beuhell geredet, die mich danne diesen bescheidt geben, weil jhrer weiber bruder nicht anheimisch, kunten sie, wie ich selber bedencken kunte, fur jhnenn wes sie zu thunde oder nicht geneigt, kein andtwurt gebenn. Souiel aber sie beide zu dem houe von wegen jhrer beiden hausfrawen berechtiget

vnd jhnen vor jhr antheill vnd loth in der theilung zufallen wurde, dasselbe wolten sie e. f. g. vor die wirde an gelde oder wiederlage gerne vnderthenigenn zukommen lassenn.

Was anlangt kalck vnd stein, hab ich Jurgen Bang von Assenns darumb belangt, der mich die zusage gethan, er wolte, sobald er zu Assens vnd Heisselacker keme, darumb vorhörenn vnd mich mit dem jrsten widerumb vormeldenn, was ich fur kalck vnd stein der orthe vor geldt von wegen e. f. g. bekommenn kundte, vnd was das tausent stein vnd die last kalck zu stheen kommen wolten. Wen sollichs geschicht, soll dasselbe e. f. g. mit dem jrsten von mich vorstendigt vnd zugeschrieben werdenn, was ich denn alsdann ferner ausrichten soll, werden sich e. f. g. gegen mich in gnaden weiter vnd ferner vornehmen lassenn. Das e. f. g. ich zu vndertheniger andtwurt nicht habe sollen oder wollen verhaltenn, vnd bin e. f. g. also meinem gnedigen furstenn vnd herrn in aller vnderthenigkeit zudienende bereit vnd willig. Datum Haderschleben den 22ten Januarij ao. etc. 67.

E. F. G.

vndertheniger vnd gehorsamer diener
Hieronimus Boldigk.

Orig. med Udskrift til Hertug Hans i Geh.-Archivet.

19.

1567, 26de Januar. Hertug Hans's Brev om Bygning af Skole og Hospital i Haderslev.

An Hieronimo Boldecken, secretarien, vnd burgermeister tzu Haderszlebe, wegen einer newen schulen vnd eins Gotts hauses zu bebawen betreffendt. Actum Lugum Closter den 26 Januarij anno etc. lxxvij.

Johans etc. Ersamer lieber getreuwer. Nachdem dir wissendt, welcher gestalt wir bedacht, dem almechtigen zu lob vnd ehrn, der jugendt vnd der nachkomen zu gutt eine gute particular schule jn vnser stadt Haderszleben anzurichten; also aber der ortt, da die alte schull jtzo stehet, zu vnserm vorhaben zu geringe, so wurden wir bericht, das vnsers vnderthanen Greger Pauwelssen haus, am kirchhoffe

belegen, zu kauffe sein soll vnd zu solchem vorhabendem gebew der newen schule sehr bequem geachtet, demnach an dich vnser gnedigs gesinnen vnd beger, jr solchs bei gemelten vnserm vnderthanen des hauses halben verhören, vnd, da es zu kauff, vns besprechen wollet. So gleich wollet der beiden hofte halben bei Bastian Stabels erben vnd Matz Werckmeistern, so buten der stadt belegen, vff welcher stette wir mit götlicher verliehung ein arm haus oder hospitall erbawen zu lassen gnediglich entschlossen, ob sie durch kauff oder tausch an vns zubringen weren, verhören vnd vns forderlichst verstendigen, was vnd wie du die dinge verhandelst, damit wir vns ferner darnach zurichten. Da wir auch zu erbawunge solchs Gotts hauses kalck vnd stein vonnotten, jst vnser gnediges gesinnen, du zu dem behuff jn Fuhnen vnd bey Assens so viel kalck vnd steine besprechen vnd bestellen wollest. Daran verbrengstu ein gutt wergk vnd gereicht vns jn gnedigem gefallen, jn gnaden, damit wir dich gewogen, zuerkennende. Datum etc.¹⁾

Af Hertugens Kopibog.

20.

1567, 6te Februar. Hertug Hans's Fundats for Haderslev Skole.

Schlesw.-Holst. Provinzialberichte. 1795. I, 140—4. Corpus Statut. Slesvic. II, 482—6. Thrige, Bidrag til Haderslev lærde Skoles ældre Hist. S. 6—12.

21.

1569, 6te Januar. Hertug Hans's Fundats for Hospitalet i Haderslev.

Corpus Statut. Slesvicensium. II, 486—92.

22.

1569, 28de Januar. Hertug Hans stadfæster den allerede af Christian III truffne Bestemmelse, om at forskjellige kirke-

¹⁾ I Dateringen af dette eller det foregaaende Brev maa være nogen Fejl, da Brevet Nr. 18 aabenbart er Svar paa Nr. 19.

lige Len (Vikarier, Kapeller osv.) efter de daværende Besidderes Død skulde tilfalde Kirken i Haderslev til dens Bygning og til Præstelønning.

Aarsberetning fra det kgl. Geh. Archiv. II, Tillæg, S. 64—5.

23.

1569, 2den September. Hertug Hans anordner paa Andragende af Præsterne ved 12 Kirker i Tørning Len, at de succederende Præster efter billig Vurdering skulle til deres Formænds efterladte erstatte den paa Præstegaardens Forbedring af Formanden anvendte Bekostning.

Dansk Oversættelse hos K. Aagaard, Beskriv. over Tørning Lehn. S. 246—7.

24.

Udtog af en Række Breve og Aktstykker vedrørende Hertug Hans's Forhold til de fra Tydskland af udgaaende Bestræbelser angaaende Aftattelsen og Indførelsen af Konkordieformlen¹⁾.

1569, 12te Oktober. Hertug Julius af Brunsvig og Lyneborg anbefaler til Hertug Hans d. æ. Jacob Andreæ, Provst og Kansler ved Universitetet i Tybingen, som af bemeldte Hertug Julius og Landgreve Vilhelm af Hessen var beskikket til at arbejde for Tilvejebringelsen af Enighed mellem de protestantiske Kirker. Hertugen bedes derfor om at modtage og høre ham. (Orig. i Gemeinsch. Archiv. VII, 8 q).

1570, Februar. D. Jacob Andreæ skriver til Hertug Hans d. æ. og takker for den Opmærksomhed, Hertugen har vist ham, og den Iver, han ytrer for Gjendrivelse af Calvinismen. Hertugen har tilsendt ham en Skrivelse fra M. Caspar Cruciger; om denne lover han at udtale sig, naar han har holdt en Samtale med Theologerne i Vittenberg. Borgmesteren af Bremen, Daniel van Büren, har udtalt sig paa samme Maade. J. Andreæ sender en Optegnelse om Kollokviet med denne; og da Calvinismen ogsaa synes at ville indsnige sig

¹⁾ Ogsaa nogle Stykker nærmest vedkommende den gottorpske Andel ere for Sammenhængens Skyld medtagne.

i Danmark, saa vilde det være godt, om et Exemplar af Beretningen om Kollokviet sendtes til Enkedronningen i Kolding, ligesom ogsaa til D. Paul v. Eitzen, som bedst forstaar sig derpaa, og til D. Niels Hemmingsen. (Orig. udateret, men med Paategning om at være modtaget 5. Marts 1570, smst. VII, 8 k). Som Bilag til dette Brev hører uden Tvivl: „Colloquium theologicum de unione personali duarum naturarum in Domino et eorundem idiomatum communicatione, de sessione Christi hominis ad dextram Dei, de interpretatione verborum Christi in coena Dominica et de discrimine sacramentorum veteris et novi Testamenti“ (smst. VII, 8 g. h.)

1570, 1ste April. Brev fra Hertug Julius af Brunsvig og Landgrev Vilhelm af Hessen til Hertugerne Hans d. æ. og Adolf. D. Jacob Andreae, Provst og Kansler for Universitetet i Tybingen, tilligemed Hertug Julius's Raad Heinrich von der Lühe have undersøgt, hvor vidt man holdt sig den augsburgske Konfession efterrettelig. Deres Beretning har i det hele været tilfredsstillende. Man har nu tilligemed Kurfyrsterne af Sachsen og Brandenburg besluttet at sammenkalde en Forsamling af gudfrygtige, lærde og fredelskende Theologer, som skulde handle om Enighed i Kirken. Hertugerne Hans og Adolf bedes derfor ogsaa at sende en eller flere gudfrygtige, lærde og fredelskende Theologer til et Møde den 7de Maj i Zerbst. Da ikke enhver er skikkaet hertil (thi der fordres Beskedenhed og Kjærlighed til kirkelig Fred), saa har Jacob Andreae udpeget D. Paul v. Eitzen som en Mand, der egnede sig fortrinlig dertil. (Orig. smst. VII, 8 m).

1570, 8de April (Wolfenbüttel). Brev fra D. Jac. Andreae til Hertug Hans d. æ. M. Caspar Cruciger har ikke villet vedkjende sig et Konfessionsskrift de coena Domini. Hvad Enighedsværket angaar, saa haaber han, at det vil faa Fremgang. Ogsaa Kejseren har, sidst da Hertug Julius var i Prag, udtalt sin Tilfredshed med, at man søger at tilvejebringe Enighed i Kirken, ligesom Kejseren ogsaa lader udgaa alvorlige Bud imod de urolige Præster og deres Skjælden og Smælden. I Northausen er befalet at afskaffe de urolige Præster. Ogsaa hos Hertug Hans Wilhelm og hans Raader, Eberhart von der Tann og Kansleren D. König, har

Jacob Andreae fundet en god Modtagelse. Men Dr. Hesshusius er traadt offentlig op imod ham og har kaldet hele Enighedsværket et Djævelens Værk. (Orig. smst. VII, 8 b).

1570, 10de Maj. Afsked, vedtagen af de i Zerbst forsamlede Theologer, hvorefter Spliden i den protestantiske Kirke skal udjevnes. De tyske protest. Fyrster have fundet Spliden i den protest. Kirke højst beklagelig og farlig, og det blev paalagt Provst og Kansler ved Universitetet i Tybingen Jac. Andreae at undersøge Kirkens Tilstand. Fyrsterne foranledigede derpaa en Forsamling af Theologer i Zerbst. Som Fundament for den kristelige Læres Enhed antoges her den hellige Skrift og dernæst som Symboler det athanasianske og nicænske Symbol, den augsburgske Konfession, Apologien, de Schmalkaldiske Artikler og Luthers Katechismus. (Kopi af Paul v. Eitzen meddelt Hertug Hans d. æ., smst. VII, 8 p).

1570, 2den Juni. Brev fra D. Paul v. Eitzen til Hertug Hans d. æ. angaaende Mødet i Zerbst. Der mødte færre Theologer, end man havde ventet. Alligevel har man taget det kristelige Enighedsværk for og affattet en Reces, og denne tilsendes Hertugen (se ovfr.). Orig. smst. VII, 8 n (smst. 8 o Fortegnelse over de Theologer, der vare forsamlede i Zerbst, deriblandt P. v. Eitzen).

1570, 26de August (Wolfenbüttel). Brev fra Jacob Andreae, Provst i Tybingen, til Hertug Hans d. æ. — Det var ham ved Hertug Julius af Brunsvig og Lyneborg, og Landgreve Vilhelm af Hessen paalagt at arbejde for den kristelige Enighed mellem Lærerne af den augsburgske Trosbekjendelse. Værket har haft god Fremgang, navnlig ogsaa sidstleden i Zerbst. Alligevel har Andreae hos enkelte fundet Modstand, og til sit Forsvar vil han nu udgive i Trykken en Fremstilling af hele denne Sag, som skal blive Hertugen, der levende interesserer sig for denne Sag, meddelt. Hertugen bedes fremdeles at fremme det kristelige Enighedsværk. (Orig. smst. VII, 8 i).

Bekjendelsesskrift angaaende Nadverens Sakrament og Naturernes Forhold i Christus. Udentvivl Bilag til foranstaaende Brev. (Smst. VII, 8 c; et andet Exemplar ib. 8 e. Endvidere findes smst. VII, 8 f og 8 b. „Dissertatio brevis

de communicatione idiomatum naturarum in Christo. Scriptum Vuitebergæ 26 Augusti 1569 manu propria Jacobi Andreæ D.“).

1576, 13de Juli (Augustusburgi). D. Jacobi Andreæ skriver til D. Paul v. Eitzen, Superintendent i Slesvig, og anbefaler den torgiske Bog og Konkordieværket til ham (tr. i Dän. Bibl. IV, 270—3).

1576, 10de August (Slesvig). Eitzen svarer Andreæ og bebrejder ham, at han løgnagtig har bagvasket ham hos Landgreven af Hessen og beskyldt ham for at høre til „Sakramentskjænderne“, hvilket Eitzen heldigvis har faaet at vide og derfor kraftig kunnet modbevise (tr. i Dän. Bibl. IV, 274—5, Pontoppidan, Ann. III, 456—7).

1576, 21de September. Misbilligende Betænkning, afgiven af Superintendenten og Præsterne i den gottorpske Andel over den torgiske Bog eller det schwabiske Unions-skrift. (Afskrift i Gem. Arch. VII, 9 d. Tr. i Falcks Udgave af Abhandlungen aus den Schleswig-Holst. Anzeigen IV, 211—32, jvfr. Dän. Bibl. IV, 226—32. Om en senere Brevvexling mellem Hertug Adolf og Hertug Hans d. æ. om Sagen se Dän. Bibl. IV, 236—7).

1576, 23de Oktober. Kurfyrst August af Sachsen skriver til Hertugerne Hans d. æ. og Adolf med Bøn om snart at sende den tidligere Betænkning over det i Torgau vedtagne Unionsskrift (Orig. i Gem. Arch. VII, 9 g).

1576, 25de Oktober. Misbilligende Betænkning over den torgiske Bog udstedt af Superintendenterne og Præsterne i Hertug Hans's Andel af Slesvig og Holsten (Orig. smst. VII, 9 g 16. 17. Tr. i Dän. Bibl. IV, 275—81, jvfr. ib. 237—8).

1576, 18de Novbr. Hertug Hans den yngre af Slesvig, Holsten etc. tilkjendegiver Kurfyrst August af Sachsen sin Billigelse af den af de i Torgau samlede Theologer forfattede Sammenligning af de stridige Religionssætninger (tr. i Hutters Concordia concors, Fol. 102).

1576, 24de Novbr. Hertug Hans d. æ. sender Kurfyrst August sine Theologers Betænkning over det dem tilsendte theologiske Skrift (tr. smst. Udtog i Dän. Bibl. IV, 238—9).

1576, 3die December. Hertug Adolf sender Kurfyrst August sine Theologers Betænkning over det tilsendte Skrift, samt derhos en Bog af D. Paul v. Eitzen (tr. hos Hutterus, Fol. 101—2. Jvfr. Dän. Bibl. IV, 232—4).

1577, 28de Juni. Brev fra Kurfyrsterne August af Sachsen og Johan Georg af Brandenburg til Hertugerne Hans d. æ., Adolph og Hans den yngre. I Berga ved Magdeborg have Theologerne affattet et forbedret Exemplar af Konkordieformelen. Man ønsker, at Hertugernes Theologer maa træde sammen med Kurfyrsternes for at tage dette Exemplar under Overvejelse, og til denne Sammenkomst foreslaas foreløbig Staden Prentzlau til Mødested. (Orig. i Gem. Arch. VII, 9 g10.).

1577, 5te September. Nyt Brev fra samme til samme med indstændig Anmodning til dem om at tiltræde Konkordieskriftet (tr. Dän. Bibl. IV, 336—42. Pontopp. Ann. III, 463—6).

1577, 4de Oktober. Hertug Hans den ældres Svar paa de to foranstaaende Breve. Han havde endnu ikke modtaget det forbedrede Konkordieskrift, og havde derfor endnu ikke kunnet erklære sig (tr. Dän. Bibl. IV, 343—5. Pont., Ann. III, 467—8).

1577, 8de Oktober. Hertug Hans d. æ. til Hertug Adolf. For faa Dage siden havde han modtaget Brev fra Kurfyrsterne i Sachsen og Brandenburg tilligemed et Exemplar af den forbedrede Formula Concordiæ. Han vilde nu forelægge nogle af sine Theologer samme, og opfordrer ogsaa Hertug Adolf dertil, idet han sender ham Afskrift af Brevet og Skriftet og beder ham lade udfærdige en Kopi til Hertug Hans d. y. (tr. Dän. Bibl. IV, 346—8).

1577, 27de—29de Oktober. Tre Betænkninger afgivne af Præster i Hertug Hans's Andel over to dem tilstillede theologiske Skrifter. Antagelsen af samme fraraades (tr. Dän. Bibl. IV, 348—65).

1577, 4de Novbr. Brev fra Henricus Dinggrauus (Hertug Hans's Hofpræst) til Hieronymus Ølgard, Dr. jur. Kansler, og Georgius Beier, Secretær. Han har efter Befaling sammenkaldt de gejstlige for at afgive Betænkning

over to Skrifter vedkommende Konkordieformlen, og deres Betænkning sendes herved. Den bestaar af to ikke enslydende Exemplarer; derom beder han, at de ikke skulde tale til Hertugen. (Orig. i Gem. Arch. VII, 9 g 14).

1579, 4de Novbr. Brev fra Hertug Adolph til Hertug Hans d. æ. Han sender Kurfyrsternes Skrivelse angaaende Præfationen til Konkordiebogen. Denne Sag er vigtig, thi det gjælder om enten at afsondre sig fra Kurfyrsterne, hvormed Religionsfreden staar i Forbindelse, eller at slutte sig til dem ved Konkordieværket. Dette, og hvad man skal svare Kurfyrsterne, bedes Hertug Hans at overveje. (Orig. i Gem. Arch. VII, 9 g3).

1579, 17de Novbr. Afsked mellem Hertugerne Adolph, Hans den ældre og Hans den yngre angaaende Formula Concordiæ. Man vil ikke ved pludseligt Afslag fornærme de tre Kurfyrster af Pfalz, Sachsen og Brandenburg, som om man vilde udsondre sig fra dem. Men da alligevel de herværende Theologer have meget afvigende Meninger om Formula Concordiæ, saa ville ovenstaaende Hertuger sammenkalde deres fornemste Theologer og forelægge dem Skriftet til Betænkning. (Orig. i Gem. Arch. VII, 8 r).

1579, 20de Novbr. Skrivelse fra Hertugerne Hans den ældre og Adolf til Kong Fredrik II. De sende en Afskrift af Kurfyrsternes Brev angaaende Præfationen til Opus Concordiæ samt af deres eget Svar derpaa. Kongen bedes at lade sine Theologer i Fyrstendømmerne afgive Betænkning derom. (Afskr. i Gem. Arch. VII, 9 g5).

1579, 8de Decbr. Kong Frederik svarer Hertugerne, at han ikke er tilsinds at lade sine Theologer afgive nogen Betænkning angaaende Formula Concordiæ, da han havde befalet at afholde sig fra alle farlige offentlige og private Disputationer om de stridige Religionssager „und allenthalben bey der Lehr vnserer Kirchenordinantz gemäss zu bleiben“. (Gem. Arch. VII, g 5).

En stor Mængde andre Breve og Aktstykker til Konkordieformlens Historie og navnlig D. Paul v. Eitzens Stilning til samme findes trykte i Dän. Bibl. VII—XI, især kan mærkes den af en Del gejstlige i den gottorpske Andel med

Eitzen i Spidsen den 13de Decbr. 1579 udstedte meget udførlige Erklæring (ib. XI, 81-178).

25.

1570, 10de Januar. Ansøgning til Hertug Hans fra Sognemændene i Hejls og Vejstrup om Ansættelse af en Sædedegn istedenfor den Løbedegn, de havde fra Haderslev Skole.

Durchluchtige hochgeborne forst, gnediger her, neuenst vnderdenige vorplichte denstes erbeding konnen j. f. g. wi armen caspellude tho Heils vnd Weistrop hirmit nicht bergen, wo dat wi tho vnseren kerken je vnd allewege einen sittenden koster bi vns gehat hebben vnnd wi ock tho nottroftige vnderholdung dessuluen bi vnseren kerken behusing vnd sunst ackerwergk vorhanden. Jdt heft sick auerst thogedragen, dat wi in tidt der pestilentz dusser vergangen jahren vnsern koster mit dode gemisset vnd also bethertho keinen andern also einen scholer vth j. f. g. Hatherschleuische scholen gehatt. Vnnd wewol j. f. g. in der scholenfundation de kosterien vp twe mil weges der stadt nha gelegen den scholern gnedichst vorschreuen, so gereicht doch datsuluige tho vnseren kerken nicht, den se wol druddenhaluen mile weges von Hatherschleue gelegen sin, derowegen vns sehr vngelegen vnd beschwerlich falden wolde, wan wi vnsern koster nicht stedes thor stede vnd bi der handt, wo wi von oldings her gehat, beholden mochten. So besorgen wi ock, det in mangel eines stedigen bi vns sittenden kosteren dat hus der kosterie moge vorfallen, vnd dat landt, dartho gehörich, in der lenge moge vorrucket vnd der kerken von handen gebracht werden, dat doch j. f. g. nicht gerne sehn. Solckem allen vorthokomen bidden j. f. g. wi arme kaspellude gans demodich vnd vnderdenichlicken, j. f. g. wolden vns armen luden so gnedich erschinen vnd vns einen koster, de vnseren kosterie stedz besitten vnd gebuken moge, vorordenen laten, damit nichts in vnserer kercken versumeth vnd ock vnseren kosterie sambt dersuluigen thogehorigen vnuorucket moge beholden vnd bi macht bliuen. Dat werdt Godt j. f. g. woll belonen, vnd wi caspellude alle sambt sin sulches vmb j. f. g. vnseren

hogesten vermogens thouordenende in vnderdenigkheit erbedich, erken jdt Godt, dem [wi] j. f. g. in langwiriger gesunthheit vnd geluckseligenn regiment tho erholden dhon befelen. Datum den 10ten Januarij anno etc. lxx.

J. F. G. arme vorplichte vndersaten
der gantzen caspelen, caspellude tho Heils
vnnd Weistrop.

Kancellipaategning: Der caspell zu Heils vnd Weistrup
supplication, woruff jn acht tagen bescheidt zuuolgen.

Orig. i Gem. Archiv XXXIX, 29 a.

26.

Udtog af fire Andragender til Hertug Hans vedkommende Præstekaldet
i Øsby i Haderslev Len.

1570, 22de Januar. Anne Hanses, Præstens i Øsby, Hr. Hans Strømesens Hustru, der tidligere havde været gift med Formanden smst., Mester Jacob (Fabritius eller Smit), beder Hertug Hans om den Begunstigelse fremdeles at maatte holde Kapellan paa Grund af hendes Mands vedvarende Sygdom (Orig. i Gemeinsch. Archiv. XXXIX, 29 d).

1571, 5te Marts. Øsby Menighed ansøger hos Hertug Hans om at maatte bruge og beholde den Kapellan, de nu have, saalænge indtil deres rette Kirkeherre, Hr. Johannes Strømesen, helbredes fra sin Sygdom (Orig. smst. XXXIX, 29 b).

1573, 5te Januar. Ansøgning fra Beboerne i Øsby Sogn til Hertug Hans om at faa deres nuværende Kapellan til Sognepræst, da de, formedelst deres hidtilværende Sognepræsts, Johan Strømesens, vedvarende Sygdom, gik omkring som Faar uden Hyrde, hvilket var saa meget mere betænkeligt, som der i disse Tider overalt rejste sig „Erdome vnd Rottengeister“ (Orig. smst. XXXIX, 29 f).

1575, 14de Juni. Ansøgning fra Øsby Sogn til Hertug Hans om at beholde endnu i nogen Tid deres Sognepræst Johan Strømisen, da de have Haab om hans Helbredelse. Hans Formand i Embedet var Mag. Jacob, der efterlod sig

elleve Børn. Johan Strømisens Kapellan var Hr. Jens, som havde gjort sig fortjent i Pestens Tid ved omhyggelig at røgte sit Kald, hvilket bevægede Sognet til ikke at ønske Forandring. Hertugen havde nemlig gennem Provsten befalet dem at antage Konrektor ved Haderslev Skole M. Knud Bramsen til deres Præst. (Orig. smst. XXXIX, 29 e).

27.

1571, 16de April. Hertug Hans's Anordning om Løn og Boliger for Rektoren og de øvrige Lærere ved Skolen i Haderslev.

Schl.-Holst. Provinzialberichte 1795. I, 144—5. Corpus Statut. Slesvicensium. II, 492—3. Rhode, Haderslev Amts Beskrivelse, S. 117—9.

28.

1571, 17de Maj. Hertug Hans's Brev om yderligere Begunstigelser for Skolen i Haderslev.

Begnadung der schulen zu Haderschleben vber zuuorig gemachte verordnung vnd danne eines kolhaues halb zu des conreitoris wohnunge, etc.
Actum Hanspurg den 17 Mai 71.

Wir Johans etc. thun hirmit öffentlich kunth vnd bekennen vor vns, vnsere erben, nachkhomen vnd jdermenniglich, nachdem wir dem allmechtigen zu lob vnd ehre vnd zu christlicher befurderung vnd vnderweisung der gemeinen jugendt die schule alhir zu Haderschleben mit einer statlichen summen gelts, nemblich sechstausent mark lubsch vber das jenige, was sie hiebeuorn gehabt, zu jerlicher vnderhaltung der verordenten preceptorn vormehret vnd verbessert haben, vnd wir aber befinden, das nicht allein solch jhr vnderhalt noch vast geringschetzig gewesen, sondern das es jhnen auch, beuor ab dem rectorj vnd conrectorj, vber der alten vnd newen schulen wohnungen noch an notturfftiger behausunge gemangelt, also seindt wir bewogen worden, den sachen weiter nachzudencken, wie solche mengell vnd gebrechen zuersetzen

vnd haben demnach ferners zu der preceptorn vnderhalt vnd damit souil mehr gelerte tugliche personen aus den vniuersiteten zubekommen, vber alle das jenige, was bereits zuuorn darzu gelegt, fundirt vnd gegeben, erblich verordent vnd vrmacht noch drey tausent marck lubsch, welche gleich dem andern gewisser orter durch die conseruatorn vff rente belegt, vnd damit der preceptorn jarliche besoldung vorhohet vnd verbessert vnd zu keiner andern gelegenheit nimmermehr angewendet werden sollen: also nemblich dem rectori zweyhundert marck, dem conrectori anderthalbhundert marck, dem cantori einhundert mark, dem locaten achtzigk mark, vnd dem jnfimo sibenzigk mark. Gleicher weise auch haben wir dem rectorj die alte lectur, zwuschen der apoteken vnd Claus Schneiders hause belegen, vnd dem conrectorj das haus vff dem kirchhoue, worinne etwa Augustin Trommeter gewohnet, negst an Wolters hause, sambt einem kolhoue, von Reichenbach herrurendt, suden der stadt zwuschen Jes Simensen stall vnd des gewesenen stadtknechts Nis Juersen stall vnd houe belegen, zu ewigem gebrauch vnd wohnungen quitt vnd frey ohn alle beschwerung eingereumbt, geschenckt, perpetuirt vnd gegeben, woran jhnen kein hinder oder einpas zugefugt werden soll. Vnd thun solchs hirmit wissentlich vnd jn kraft dieses dergestalt vnd also, das nun hinfurder burgermeister vnd rath solche heuser jn jrem beuell vnd vleysigem vffsehen haben vnd dieselben jn gutem baulichen wesen gleich der alten vnd neuwen schulen erhalten vnd jder zeit vff jhr vnd der stadt vncosten nach notturfft verbessern sollen, darmit sie nicht verfallen oder verterben mugen. In gleichem auch so sollen nebenst den vorordenten conseruatorn, burgermeister vnd rath, wo obberurte heuptsummen abgeloset werden solten, mit allem vleysen daran sein, das diselben widerumb gewisser orter vff gnugsam versicherung sechs vors hundert mugen angelegt vnd ausgethan vnd daruon jerlich den schullverwaltern jre vermachte pension zu rechter geburlicher zeit vermuge der fundation vnd jtziger begnadung vnd verbesserung voreicht vnd gegeben, vnd alle jhar daruon geburlicher bescheidt vnd rechenschafft gethan werden, dessen sich denne burgermeister vnd rath also jegen vns vorsagt vnd vorpflicht haben

dem also getreulich zugeleben vnd nachzusetzen. Des jn vrkundt haben wir vnser furstlich secrett hirunter thun hangen vnd vns mit eigner handt vnderscriben. Actum vff vnserm hause Hanspurg montags jn den heiligen ostern anno etc. lxxj.

Af Hertugens Kopibog.

29.

1572, 22de December. Knud Bramsen, Konrektor ved Haderslev Skole, ansøger Hertug Hans om Befordring.

Durchluchtige hochgeborne Furst vnd gnediger Her. Jwer furstliche gnade sint myne vnderdenigste gehorsam vnd obligerte denst mitt daglichem gebede altidt beuorn. Nadem, gnediger her, J. F. G. my nu in de souen jaren by der scholen veluoldige vnd moieselige arbeide gebuket, vnd darbeneuen gnedigst vth furstlicher vnd angeborner mildicheit thosage gedan, dat ich mit eiren beteren denst mit dem ersten scholde affgelecht vnd vorsorget werden: Dewile ouerst sulche furstliche thogesechte promotion bether verbleuen, vnd ich velichte my tho vorenderen olders haluen mochte vororsaket werden, welches my den, so lange ich bey itzige denst schall vpgeholden werden, tho don swerlick befallen will, wie sulchs ein ider, so myne gelegenheit ein weinich betrachten will, bekennen mot: Gelanget derhaluen, gnediger her, an J. F. G. myne vnderdenichlicke gebede, J. F. G. wollen suluest myne gelegenheit gnedigst by sich bedenken vnd my etwan, furstlicher thosage nach, by einen dreglichen denst gnedichlicken vorhelfen. Sulch alles sy J. F. G. suluest tho betrachten demothlich heimgestellet, gar nicht tuiwelende, J. F. G. werden io meines besten weten vnd my wedderum einen gnedigen vnd furstliche Antwort thostellen laten. Dho hirmede J. F. G. in beschirm vnd schutz des Allerhogsten, de J. F. G. in langwiriger gesuntheit, christlichem regiment vnd guden frede langwile erholde vnd gnedichlick vor alle vngelucke beware. Amen. Datum Hadersleuen den 22 Decembris Anno domini 1572.

J. F. G. vnderdenige vnd vorplicher Dener

Knudt Bramssen, Conrektor der furstliche
schole tho Hadersleuen.

Kancellipaategning: Magister Knuts Conrectoris Supplication. Bescheidt: Wen gelegenheit fürfelt, soll sein gedacht werden.

Orig. i Gem. Archiv.

30.

1573, 3die December. Frøs Herredstings Vidne, at Mester Thomas Knudsen, Sognepræst til Hygum Kirke, lod læse et Brev og Kopi, udgivet til Kalslund Herredsting under Datum 1541 efter sl. Kong Christians aabne Pergamentsbrev, udgivet til Rendsborg, om at Sognepræster og Sognedegne i Tørning Len igjen skulle have og beholde al den vanlige Rente og Indkomst, som af gammel Tid plejede at udgives til deres Underholdning.

Trykt i Hofmans Fundat. XI. App. til Ribe St. S. 20—1.

31.

1574, 13de Maj. Universitetet i Vittenberg skriver til Hertug Hans den ældre, at en af Hertugens Stipendiater, ved Navn Jacobus Tyling af Flensborg, „so ein gelehrter und fleisiger Scholasticus gewesen“, efter en langvarig Sygdom er afgaaet ved Døden; man supplicerer til Hertugen angaaende den afdødes efterladte Gjæld og angaaende Begravelses-Omkostningerne, alt tilsammen 42 Th. 9 Gr. 1 Pf.

Orig. i Gem. Arch.

32.

Andragende til Hertug Hans d. æ. fra Præsterne i Haderslev- og Tørning-Len. De beklage sig over den efterhaanden indtrædende Formindskelse af deres Indtægter. Tidligere var Boghvedeavlen meget ringeagtet; men nu var den bleven saa almindelig, at man anvendte den bedste Jord dertil, selv Tofterne ved Byerne. Derved tabte da Præsterne i Indtægt, eftersom Bønderne ikke vilde svare Tiende af Boghvede. Fremdeles klager man over, at Bønderne give Præsterne det

daarligste Korn, de have, og gjør man dem derom Bebrejdelser, saa blive Bønderne storsnudede og komme strax med deres Tolvmands-Ed og Sognevidne. Man beder da om, at den femtende Kjærv maa ydes i Tiende til Kirkernes og Præster-nes Underholdning.

Orig. udat. Gem. Arch. XXXIX 29 l (M. Anthonius Keyser omtales som død, altsaa er Andragendet fra Tiden efter 1553).

33.

1575¹⁾, die Johannis Evangelistæ. Hertug Hans's Forordning, om at Beboerne i Haderslev Provsti skulde yde Korntienden i Kjærven og uden Vægning betale Kvægtiende. Tiendeakkorder afsluttede af Præster og Kirkeværgere med Bønderne skulde ikke være bindende for Kontrahenternes Eftermænd.

Rhode, Haderslev Amts Beskriv. S. 13—5.

34.

1575, 13de April. Hertug Hans afgjør nogle Stridigheder vedkommende Kirker, Præster og Degne i Haderslev Amt: 1) Præst og Kapellan i Withsee (Vidsted), 2) Degnen i Vonsyld og Hans Johansen (Lindenov), 3) Præsten i Aastrup, 4) Mag. Kanutius Bramtius udnævnes til Præst i Øsby, 5) Stridigheder om Kirketienden (Tønnies Rantzou og Jochim Breide), 6) Degnen i Sommersted, 7) Kirkernes Skove, 8) Afgjørelse af kirkelige Sager paa Tinget, naar „die Bunden“ (Selvejere) ej findes, 9) Niels Kragelund og Præsten i Vonsbæk om Skovhugst.

Udkast i Gem. Arch. XXXIX, 29 d.

35.

1578, 5te Maj. Hertug Hans's Fundats og Anordning om en bedre Løn for Præsten og Kapellanen i Haderslev, samt angaaende Lønning og fri Bolig for endnu en Kapellan.

Corpus Statut. Slesvicensium. II, 493—5.

¹⁾ Maaske 1574 efter vor Tidsregning.

36.

1578, 4de August. Hertug Hans befaler Beboerne i Hvidding Herred at tiende retteligere, end de hidtil havde gjort. Naar der var nogen Mistanke, om at der ikke var tiendet rettelig, kunde Sognepræsten eller Kirkeværgen lade Kornet omkaste og tælle paany. Tiendetagerne skulde have Ret til at tælle Negene paa Marken.

Gammel Kopi paa Dansk (altsaa formodentlig Oversættelse) i Geh.-Ark., Danske Selsk. Samlinger. Brevet findes omtalt hos Aagaard, Beskriv. over Tørning Lehn S. 119.

37.

1578, 6te August. Ansøgning fra Niels Persen i Astorf i Hviding Herred til Hertug Hans d. æ. Ansøgerens Bedstefader havde givet til Domherrerne og Munkene i Ribe nogen Jord, hvoraf han havde forpligtet sig til aarligen at svare 16 Skjepper Byg. Dette var sket i Papisteriets Tid. Men efter „Religionens Forandring“ havde han krævet Gavebrevet tilbage, men Domherrerne forsikrede, at de allerede havde brændt det. Men nu var Brevet alligevel kommet for Lyset, og Mester Thomas (Knudsen) i Ribe forlangte paa Grund af samme atter de 16 Skjepper Byg, og paa Hvidding Herreds Ting var fældet en for Mester Thomas gunstig Dom. Ansøgeren beder derfor om Hertugens Beskyttelse.

Orig. i Gem. Arch. XXXIX, 29 c.

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i 16de Aarhundrede.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Haderslev Provsti (Fortsættelse ¹).

Efter M. Anthonius Keyzers Afgang fra Provste- og Præstembedet i Haderslev kostede det Hertug Hans megen Møje, inden han kunde finde en passende Efterfølger. Han skrev i den Anledning fra Kjøbenhavn d. 19 Juli 1553 bl. a. følgende til Lensmanden i Haderslev, Sivert Rantzau: »Den

¹) Siden Begyndelsen til denne Afhandling udkom, har Adjunkt A. Heise saa vel i Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 640—2 som i en Meddelelse til nærværende Samlinger (se foran S. 501 flg.) givet nogle hidtil ukjendte Oplysninger til Hertug Hans's Ungdomshistorie. — I Anledning af min Bemærkning S. 65 i Noten om Kirken i Seest har Hr. Ludvig Wagner, Sognepræst i Almind, og tidligere Kapellan i Seest, oplyst mig om, at indtil den nyeste Tid har Seest været et blandet Sogn, idet noget deraf (oprindeligt 1 eller 2 Gaarde, der i Tidens Løb ere delte i mange Parceller) hørte under Haderslevhus Amt. Paa en Tavle i Seest Kirke, bekostet 1763 af Simon Seest, findes ogsaa den sædvanlige Beretning: »Anno 1566 udi Høylovlig Høysalig Kong Friderich den 2dens Tiid haver Hertug Hans af Holstein givet Seest fra Holstein under Danmarks Crone, tilforn et Annex til Wonsyld og Dalbye.« Angaaende Betydningen af Navnet Seest bemærker Pastor Wagner: »Det udtales paa Stedet Síst, og jeg mener, der er ingen Tvivl om, at det jo er Sigsted. Sig betyder jo en sumpet Lavning; og en saadan strækker sig fra Kirken ned gennem Byen, delende denne i to Dele, Overholm og Nederholm.«

uomgjængelige Nødtørft kræver, eftersom den gamle Kapellans (Hr. Jørgen Vinters) Lære og Liv ved andre Folks Beretning er os noksom bekjendt, at man i Tide ser sig om efter en anden lærd og tro Mand, der trolig og flittig kan forestaa Menigheden med Lære og Prædiken, at Kirken ikke skal forsømmes og anden Ulempe indføres, om det skal trækkes i Langdrag. Men da vi i Hast ikke kan faa eller opdrive nogen, der er duelig og erfaren, saa lade vi det blive ved dit Forslag, at der imidlertid bliver forhørt om en smuk lærd Kapellan, af godt Forhold og Vandel, hvem man kunde overdrage Præsteembedet. Herom vil du da have at give Kirkeværgerne Befaling, og at de iforvejen spørge sig vel for om den, som de antage, og skaffe sig Vidnesbyrd om hans Levned, og om hvorledes han tidligere har skikket sig i Embedet. Hvad angaar hans Underholdning og Løn, da have de i lige Maade derom forud at forlige sig med ham. Vi have ogsaa talt med vor kjære Onkel og Svoger Hertug August af Sachsen om en lærd Kirkeherre, hvorpaa Hs. Kjærlighed har gjort os god Fortrøstning og Tilsagn, hvorfor vi ikke nære nogen Tvivl i denne Henseende, og ville med det første faa Svar derpaa. Men forat imidlertid Kirken kan holdes under godt kristeligt Tilsyn overensstemmende med Ordinansen, og Guds Ord trolig læres og prædikes, og Sakramenterne uddeles efter den Allershøjestes Indstiftelses rette Brug, anse vi det for nødvendigt og raadeligt, at det alvorligt paa vore Vegne bliver paalagt og befalet Magister Jørgen, vor Hofpræst, at have flittigt Opsyn med alt saadant, indtil vi beskikke en dertil, og at han, sig selv til en Øvelse, hver Uge forvalter Prædikestolen i Magister Anthonius's Sted. Desligeste at han ogsaa, eftersom Visitations- og Regnskabs-tiden er forhaanden, denne Gang efter Skik og Brug drager til Provstiets Kirker og visiterer dem og siden aflægger os Besked og Regnskab derom¹⁾.

¹⁾ Se foran S. 90—1

Indtil videre blev altsaa Hertugens Hofpræst M. Jørgen Boie, om hvem vi senere skulle tale, konstitueret i Embedet; imidlertid befalede Hertugen i en Skrivelse, dat. Ebelholt d. 1 September 1553, Byen Haderslev at bygge og gjøre Præstegaarden saaledes i Stand, at den tilkommende ny Kirkeherre kunde bo tør i den¹⁾. — Først Aaret efter lykkedes det dog at finde en Mand for den ledige Plads, nemlig Nederländeren Johan Vorstius (eller Forst).

Denne Mand var født i Antwerpen 1529²⁾, men maatte, fordi han havde antaget den evangeliske Lære, forlade sit Fædreland og blev derpaa 1551 Præst i Byen Norden i Ostfriesland. Da han her modsatte sig den bekjendte (polske) Calvinist Laski, blev han afskediget. I Slutningen af Aaret 1554 traadte han i Hertug Hans den ældres Tjeneste og blev beskikket til Kirkeherre i Haderslev³⁾ og Provst eller Superintendent i Tønder Amt, hvor Kirkevisitationen i længere Tid havde været forsømt. Noget senere blev han ogsaa Provst i Haderslev Amt⁴⁾.

Vorstius var endnu en meget ung Mand — ikke mere end 25 Aar gammel — og det var maaske af Hensyn hertil, at den mere erfarne M. Jørgen Boie i Begyndelsen stilledes ham ved Siden, navnlig ved Ordningen af de noget forvirrede tønderske Kirkeforhold. Men derved lagdes vistnok

¹⁾ Hert. Hanses Kopibog i Geh.-Arkivet.

²⁾ Dette Aarstal faar man ud, naar man regner derefter, at Vorstius døde 1599 i sit 70de Aar; jfr. Cimbria litt. II, 952—3 og H. Schrøder, *Gesch. des Münsterdorfschen Consistoriums*, i Michelsens Archiv IV, 199—201, hvor man finder de fuldstændigste Efterretninger, man hidtil har haft om M. Johan Vorstius

³⁾ I Gemeinsch. Archiv, XXXIX 27i, findes et Brev af 16. Okt. 1554 til Hertug Hans, hvori Amtmanden i Haderslev, Sivert Rantzov, lover at understøtte den af Hertugen antagne Prædikant.

⁴⁾ I Hans Oldendorphs Dagbog (Thottske Saml. 541. 8vo) findes følgende Notits: „Anno 1555 venit M. Johannes Vorstius, qui et pastor Haderslebensis et præpositus Tunderensis necnon postea præpositus Haderslebensis est factus“. Aarstallet 1555 synes dog i Henhold til Tillæg Nr. 13 og 14 at burde rettes til 1554.

Grunden til den Misstemning mellem disse to Mænd, som siden forbitrede Forholdet mellem dem, saa længe de stod ved hinandens Side i Haderslev.

I henved sex Aar forestod Vorstius som Superintendent Haderslev og Tønder Provstier; om hans Virksomhed er ikke meget bekendt. Rhode beretter, at i hans Tid bleve de fleste Prædikestole i Kirkerne paa Landet i Haderslev Amt opsatte, i hvilken Henseende han maaske kan have haft nogen Fortjeneste¹⁾. Den 5te December 1555 tilskrev Hertug Hans ham fra Kjøbenhavn et ret mærkeligt Brev, der baade viser Hertugens kirkelige Nidkærhed og tillige giver værdifulde Oplysninger om Provstens Embede. Anledningen til Brevet var, at en ung Person, født i Haderslev Amt og studerende ved Kjøbenhavns Universitet, havde indfundet sig hos Hertugen og ansøgt ham om at blive Præst i Mastrup i den nylig afdøde Præsts Sted. Hertugen havde henvist ham til Biskoppen og de lærde ved Universitetet i Kjøbenhavn, at han skulde lade sig overhøre af dem og skaffe sig et skriftligt Vidnesbyrd fra dem om sine Kundskaber, og da senere forsynet med Hertugens Forskrift kunde begive sig over til Vorstius, og efter befunden Duelighed stedes til det ledige Præsteembede. »Men som som vi formærke«, skriver Hertugen videre, »er han endnu for Tiden ikke befunden af den Duelighed, at han kan stedes til saadant højt Embede, men er bleven formanet til yderligere Studier og Flid. Alt dette meddele vi, fordi sligt udentvivl oftere hænder sig, paa det at saadanne Kirketjenere med saa meget større Alvor og Flid (som vi ogsaa uden vor naadige Erindring forlader os til, at I bruger), førend de antages, maa blive prøvede, og deres Lære, Tugt og Vandel undersøgt og forhørt. Thi, som

¹⁾ Haderslev Amts Beskr. S. 149. Naar Rhode gjør Vorstius til Hofpræst, da anser jeg det for urigtigt, ligesom ogsaa, naar han (S. 236) gjør ham og de andre Provster til *Rectores Scholæ*. Provsten havde kun Tilsyn med Skolen (jfr. Boles Beretn. Ny kirkehist. Saml. II, 282).

Eder vel bevidst er, viser der sig i disse nuværende sidste Tider alle Slags Sekter og Sværmere, hvorfor et flittigt Opsyn er højtfornødent. Derfor er det vor naadige Vilje og Begjæring, at I ikke alene denne Gang i Maustrup, men ogsaa ved enhver forefaldende Lejlighed forordner saadanne Sjælesørgere og Prædikanter, der, hvad Alder, Forstand og Duelighed angaar, kan forestaa den kristelige Menighed saaledes, at det rene, alene saliggjørende Guds Ord maa blive drevet, lært og prædikeret rent og uforfalsket, at Sakramenterne maa forrettes og administreres efter Indstiftelsen, og at, hvad forresten Kirkebrug og Ceremonier angaar, alt maa holdes i samme Form og overensstemmende med den forfattede almindelige Ordinans, at ikke videre Forstyrrelse skal indføres i Kirkerne ved enhver enkelts Godtbefindende og Bestemmelser. Hidtil er denne Brug fulgt med Hensyn til Antagelsen af ny Kirketjenere: først tilkommer Kaldelsen Sognefolkene, men Examen, om han er duelig dertil, Eder som Provst, fra hvem han da, naar sligt befindes, bliver at henvise til Slesvig for at ordineres, og tilsidst tilkommer Konfirmationen og Stadfæstelsen os som Øvrighed, — hvorefter I da ogsaa har at rette Eder¹⁾«.

I det her omtalte Brev kaldes Johan Vorstius Magister, en Titel, som ikke tillægges ham i de tidligere Breve, ham angaaende, som vi have set. Ventelig har han da erhvervet sig denne Grad efter Ansættelsen som Provst, for med større Autoritet at kunne udføre sit Embede. Da han imidlertid, som ovenfor berørt, ikke stod i noget godt Forhold til Hofpræsten M. Jørgen Boie, bidrog dette vistnok til, at han den 20de Juli 1560 modtog Kaldelse af Kong Frederik II som Sognepræst i Itzeho og Generalprovst i Holsten. Den 6te September s. A. fik han som Følge deraf »Pasbord« og Afsked af Hertug Hans's Tjeneste, idet han erholdt det Vidnesbyrd, at han havde tjent trolig og vel og i Lære og Liv forholdt sig saaledes, at hans hidtilværende Herre ikke

¹⁾ Se Tillæg Nr. 15.

havde noget at klage paa ham ¹⁾). Efter den vistnok partiske Hans Oldendorphs Beretning udgjød han ved sin Bortgang fra Haderslev Taarer, i Mindet om al den Bagvaskelse og Fortrædigelse, han havde været udsat for, navnlig fra M. Jørgen Boies og den hertugelige Sekretær Hieronymus Boldicks Side ²⁾).

Vorstius's Virksomhed i Holsten roses meget, navnlig fremhæves det, at han tog sig af Skolen i Itzeho. Et Par af hans Synodaltaler 1563—4 findes meddelte i *Dänische Bibliothek* VII, 177—86. 1566 eller 67 foretog han med Kongens Samtykke, ifølge en til ham udgaaet Opfordring, tilligemed sin Landsmand M. Frants Alardus, der var Sognepræst i Kellinghusen, en Rejse til sin Fødeby Antwerpen for at hjælpe til at indføre den evangeliske Lære der. Men da Hertugen af Albas Forfølgelser snart efter indtraadte, maatte han efter 8 Ugers Forløb vende tilbage ³⁾). Han døde den 13de April 1599 i sit 70de Aar, efterladende Enke og flere Børn, hvoraf to Sønner bleve Præster i Holsten. Et hidtil ubearbejdet Materiale til Oplysning om hans Virksomhed navnlig for Skolen i Itzeho findes i en *Del Breve* fra ham til Kong Frederik II, der gjemmes i Gehejmearkivet.

Efter M. Johan Vorstius's Bortgang fra Haderslev, blev Johannes Hecht fra Güstrow valgt af Magistraten og Indvaanerne til Stadens Sognepræst, i hvilken Stilling han

¹⁾ Se Tillæg Nr. 22.

²⁾ Oldendorph skriver i sin Dagbog: „Anno 1560. 22 Septembris discessit hinc (Haderslev) M. Johannes Vorstius Itzeho versus, cum in pastornatu Haderslebensis sexennium consumpserit. Prope Haderslebiurn lachrymatus est cum uxore Margareta, conquerens de calumniis, odiis, insidiis, obtreccionibus Boetii et Hieronymi aliorumque æmulorum suorum in aula principis Johannis.“

³⁾ Schröder henfører Rejsen til 1566. Men i *Abhandl. aus den schlesw. holst. Anzeigen* I, 453 f. findes „Confessio ministrorum J. C. in ecclesia Antwerpensi, quæ Aug. Conf. adsentitur 1567“, og blandt Underskriverne forekommer „M. Johannes Vorstius, Superintend. Holstiensis in Itzeho.“

blev til sin Død¹⁾, medens Hofpræsten M. Jørgen Boie blev Provst eller Superintendent i Haderslev Provsti. Om denne Mands Livsforhold og Embedsvirksomhed kan meddeles følgende:

Jørgen Boie eller Georgius Boetius²⁾ var født i Nordslesvig, hvor hans Fader Lorents Boie var den første evangeliske Sognepræst i Vilstrup³⁾. I Aaret 1538 blev han immatrikuleret i Vittenberg, hvor han tog Magistergraden. Da Kong Christian III kjendte Faderen, siden den Tid han havde resideret som Hertug paa Haderslevhus, tog han sig med Velvilje af Sønnen og skaffede ham i en ung Alder Ansættelse som Docent ved Kjøbenhavns Universitet. I August 1540 tiltraadte M. Jørgen Boie sin Lærerpøst; men da han i det første Aarstid kun havde halv Professorløn, er han vel kun bleven regnet som extraordinær Docent; men fra Michelsdag 1541 nød han fuld Løn som Professor Pædagogicus⁴⁾. Den 15de September 1544 blev han kreeret til Baccalaureus Theologiæ af D. Johannes Machabæus. Da han var kjendt og yndet af Kongens Broder Hertug Hans i Haderslev, blev han den 10de Januar 1548 af denne kaldet til Sognepræst i Vilstrup efter sin Fader og samtidig beskikket til Hertugens Hofprædikant og Skriftefader. Som saadan maatte han forpligte sig til uvægerlig at være til Tjeneste for Hertugen, hvor han behøvede ham eller foreskrev ham hen, at gjøre sig al mulig Flid i sin Tjeneste og at bevare alt, hvad Hertugen i Skriftestolen betroede

¹⁾ I Jensens kirchl. Statistik S. 149 siges, at han døde 1573; men af Tillæg Nr. 36 ses, at hans Eftermand Jørgen Schrøder allerede var i Embede i Marts 1572, saa Joh. Hechts Død altsaa falder før den Tid. Han havde mange Stridigheder med Kapellanen Hans Oldendorph, hvorom dennes hdskr. Dagbog oplyser.

²⁾ Knud Bransen giver ham Tilnavnet Agricola (se foran S. 71), som jeg ellers ikke har fundet i samtidige Dokumenter.

³⁾ Rhodes Efterretninger om denne i Haderslev Amts Beskrivelse S. 314 ere ganske uefterrettelige. Af Tillæg Nr. 2 ses, at han i Sept. 1547 endnu var i Live.

⁴⁾ Se Kbhvns Univ. Hist. 1537—1621. I, 581.

ham, i den dybeste Tavshed. Som Løn for denne Tjeneste tilsagde Hertugen ham 30 Daler aarlig og Tøj til en Hofklædning ¹⁾).

Som Hofprædikant havde Boie sin Bolig i Haderslev, men da Vilstrup ikke ligger saa langt fra Byen, kunde han vel besørge begge Embeder uden at holde Kapellan. Forøvrigt synes han snart at have vundet Hertugens Tillid i ualmindelig Grad, saa der Tid efter anden blev betroet ham flere vigtige Hverv, ligesom han ogsaa paa anden Maade nød godt af sin Herres Gunst. Da saaledes Byøvrigheden i Haderslev gjorde Fordring paa, at han skulde deltage i de borgerlige Tyngder, skrev Hertugen 1549 til Raadet og bad det for hans Forbøns Skyld at fritage Boie for alle slige Byrder. Senere (1552) da en Adelsmand Poul Breyde med Magt søgte at forholde Kirken og Præstembedet i Vilstrup de dem fra gammel Tid tilkommende Tiender (formodentlig gjorde han som Adelsmand Fordring paa Tiendefrihed), udvirkede Boie hos Hertugen et strængt Forbud mod sligt Brud paa gammel Hævd.

Vigtigere var det dog, at da Superintendenten i Tønder Amt og paa Nordstrand, Vincents Alberti, 1552 døde, overdrog Hertugen M. Jørgen Boie, foreløbig paa et Aar, at visitere Kirkerne og have Opsyn med Præsterne paa Nordstrand. At nu Boie med Iver har taget sig af dette Embede, kunne vi skjønne af et Mandat, Hertug Hans den 7de Februar 1553 udstedte til Indvaanerne »i Strand«. Heri hedder det: »Eftersom vi have bragt i sikker Erfaring, at vore Undersaatter i vort Land Nordstrand tildels ere ilde forsynede med Præster, idet der iblandt dem findes Gjendøbere, Sakramenterere og andre, som lære mod Guds Ord, hvilket vi ugjerne have fornummet, og meget hellere havde set, at vore Undersaatter havde holdt sig til den Almægtiges og den hellige kristne Kirkes Indstiftelser og

¹⁾ Se de i Tillæget meddelte Breve, hvorpaa ogsaa det følgende væsentlig grunder sig.

Brug og til den derom udstedte Ordinanses Forskrifter om Prædiken og Lære, saa have vi nu, for at saadant for Fremtiden maa vorde opretholdt, befaleet vor Staller og Superintendent i vort Land Strand, Hinrick Hacke og Mag. Jørgen Boetius, at kalde saadanne Prædikanter og gejstlige Personer for sig, forhøre dem og afsætte og bortfjerne dem, som i Lære og Levned ikke forholde sig i Overensstemmelse med Guds Indstiftelse og Ordinansen; og skulle de indsætte lærde og gudsfrygtige Mænd i deres Sted. Endvidere skulle Undersaatterne paa Nordstrand herefter ingenlunde ganske paa egen Haand kunne antage Prædikanter og gejstlige Personer, men dette skal ske med Stallerens og Superintendentens Raad og Medvirkning, under Forbehold af Hertugens Stadfæstelse.«

Da det Aar, for hvilket M. Jørgen Boie var ansat som Superintendent i Strand, var forløbet, forblev han i denne Bestilling, hvortil han havde godtgjort sin Dygtighed, og den 3die Oktober 1553 tilskrev Hertugen Stalleren i Strand, at han af Naade for denne Gang havde givet M. Jørgen Boie de overblevne 25 Mark Provstebøder (præweste broke o: Sagefald i saadanne Sager, som i den katholske Tid vare underkastede Provsternes Domsret, hvilket Sagefald nu tilfaldt Landsherren), og befalede nu Stalleren at overlevere ham samme. — Omtrent ved denne Tid (Efteraaret 1553) ægtede Boie den ovennævnte Hr. Vincents Alberti's efterladte Enke, Sara Meiger, en Datter af Provst Johannes Meiger i Rendsborg. Paa sin Hustrus Vegne paatalte han ikke længe efter, at Menigheden i Tønder endnu ikke havde betalt alt, hvad den havde været sin afdøde Kirkeherre Hr. Vincents skyldig af hans Løn, og han udvirkede en Befaling (af 23de Februar 1554) fra Hertugen til Raadet i Tønder om at berigtige slig Agterstade¹⁾.

Som vi tidligere have omtalt, var Boie i Juli 1553

¹⁾ Se Tillæg Nr. 11. Jvfr. Heimreichs Nordfresische Chronik, herausgeg. v. Falck. I, 390—91, jfr. 364.

bleven konstitueret som Provst i Haderslev Amt og Sognepræst i Haderslev i Mellemtiden mellem M. Anthonius Keyzers Død og M. Johan Vorstius's Beskikkelse til disse Embeder. Da han nu ved samme Tider ogsaa synes at have udøvet det gejstlige Overtilsyn i Tønder Amt, hvor han i Juli 1554 fik Befaling at examinere og overhøre en Hr. Johan Christensen, der var valgt til Sognepræst i Højer ¹⁾, saa har han altsaa i nogen Tid været Superintendent over den allerstørste Del af Hertug Hanses sønderjydske Forleninger, uden dog derfor at have baaret Navn af Generalsuperintendent, som man urigtig har tillagt ham ²⁾. Endnu i December 1554 maatte han drage med den nysudnævnte Visitator for Tønder Amt, Sognepræsten Johan Vorstius i Haderslev, til Tønder for at sætte ham ind i Sagerne og hjælpe ham at bringe i Orden Kirkernes Regnskabsvæsen og i Fattigforsørgelsen, der var kommen temmelig i Uorden, formodentlig paa Grund af den lange Tid, der var hengaaet efter Hr. Vincents Alberti's Død, hvori Amtet ikke havde haft nogen egentlig Kirkevisitator ³⁾.

Efter Aaret 1555 var Boies Virksomhed atter indskrænket til Superintendenturen over Nordstrand, idet han dog fremdeles vedblev at være Hofprædikant i Haderslev og Sognepræst i Vilstrup. Det var formodentlig efter hans Forslag, at Hertugen i April 1556 traf Foranstaltninger for at sikre endel af Kirkerne paa Nordstrand nogle resterende Indkomster, som fandtes udestaaende hos en forhenværende Stallers, Wonnike (Wunke) Knudsens, Enke, Margrethe, og hendes to Sønner Knud og Hans Wonniksen og deres Medarvinger ⁴⁾. Samme Aar fik Boie (12te Juli) fra Tønder Befaling af Hertugen om at begive sig derhen til ham, for

¹⁾ Saml. til Fyns Hist. og Topographi. III, 271.

²⁾ Saaledes nævnes Boie af Heimreich (Nordfres. Chron. herausgeg. v. Falck. I, 391), af Jensen o. a.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 13.

⁴⁾ Se Tillæg, Nr. 16, og Heimreich, Nordfres. Chron. herausgeg. von Falck. I, 336.

siden at ledsage ham paa en Rejse til Nordstrand. Denne Rejse blev i kirkelig Henseende af megen Vigtighed, idet Hertugen under sit Ophold paa Nordstrand den 22de Juli 1556 udstedte en udførlig almindelig Kirkeordning for dette Landskab, indeholdende mange vigtige Bestemmelser om Søndagens Helligeholdelse, om Præste- og Degneboligernes Vedligeholdelse, om Kirkernes Indkomster, om Trolovelser, om Aager, om Begravelsesgilder og om Ungdommens Undervisning¹⁾. Det ligger nær at antage, at Boie har haft en Hovedandel i denne Forordning, ja vel endogsaa har konciperet den. Og hermed stemmer det, at han, efter Heimerichs Beretning, senere (1568) traf den Foranstaltning til Sikring af de nordstrandske Kirkers Indkomster, at der skulde føres Kirkebøger, hvori Kirkernes Indkomster og Kirkeregnskaberne skulle antegnes²⁾.

Fra Slutningen af Aaret 1556 have vi tvende Breve fra M. Jørgen Boie, et til den kongelige Livlæge Dr. Johan Golt i Kjøbenhavn og et til Hertug Hanses Sekretær Jørgen Beyer, hvori han hentyder til fortrædelige Stridigheder, han var indviklet i, og som gik ham nær til Hjærte. Efter Forholdene maa man snarest antage, at det har været Provsten i Haderslev, M. Johan Vorstius, som Boie ikke har kunnet enes med, og at han har frygtet for, at denne skulde berøve ham Hertugens Tillid og Yndest³⁾. Det blev dog Vorstius, som maatte vige, og Hertugens Tillid til Boie synes i den følgende Tid at være forbleven uforandret, da han fremdeles benyttede hans Tjeneste til vigtige Hverv. Da Ditmarsken 1559 var erobret, blev det saaledes overdraget ham paa Hertug Hanses Vegne, i Forbindelse med den kongelige Prædikant (Præst i Krempe) Johan Greuenbroch⁴⁾ og Hertug Adolfs Hofprædikant og Provst, Volquard

¹⁾ Forordningen er trykt i Lackmanns *Einleitung zur Schlesw.-Holst. Hist.* I, 479—86.

²⁾ Nordfresische Chronik anf. St.

³⁾ Se foran S. 690—1 samt Tillæg, Nr. 21.

⁴⁾ Om denne se Michelsens Archiv III, 296. N. Staatsbürg. Mag. III, 635.

Jonæ, samt tre verdslige Raader, paa de tre Landsherrers Vegne at udarbejde en Kirkeordning for Ditmarsken, der udfærdigedes i Rendsborg 10 November 1559 underskrevet af ovennævnte trede gejstlige Mænd, efterat de iforvejen »paa det flittigste havde examineret og forhørt de ditmarsiske Præster« og udkaaret tre af dem til Superintendenter i Landet¹⁾).

Da M. Johan Vorstius i September 1560 udtraadte af Hertug Hanses Tjeneste og gik til Itzeho, blev M. Jørgen Boie beskikket til hans Eftermand som Superintendent eller Provst i Haderslev Amt, idet han dog tillige ved Siden af, lige indtil sin Død, beholdt alle sine øvrige Bestillinger — i Sandhed Arbejde mere end nok for een Mands Kræfter, uden at man endnu ovenikjøbet med Rhode behøver at gjøre ham til Rektor ved Haderslev Skole fra 1560 til 1567, da Skolen fik en ny og forbedret Indretning af Hertugen²⁾). Derimod var han Skoleinspektør³⁾), ligesom han ogsaa førte Tilsyn med Studenterne fra Hertug Hanses Landsdel, der understøttede med Hertugens Stipendium studerede ved fremmede Akademier. — I Tønder Provsti blev den hidtilværende Sognepræst i Tønder By, Hr. Jørgen Petersen (Georgius Petri), Provst 1561 og forblev i denne Stilling til sin Død den 2den Avgust 1581⁴⁾).

Da Kapitlet i Slesvig 1562 opfordrede Boie til i Henshold til Kirkeordinansens Bestemmelse at deltage med dem i Valget af D. Paul v. Eitzen til Biskop eller Superintendent i Slesvig, undslog han sig derfor, paa Grund af at han ikke havde modtaget nogen Befaling fra sin Herre i saa Henseende⁵⁾). — Aaret efter maatte Præsterne i Haderslev

¹⁾ Denne Kirkeordning er trykt hos Muhlius, *De reform. in Cimb.* p. 174—8, o. fl. St. (jfr. *Reg. diplom. Dan.* II, Nr. 1782).

²⁾ Haderslev Amts Beskr. S. 236.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 282.

⁴⁾ Om denne Mand se Ny kirkehist. Saml. IV, 554—5. Muhlius, *de reform. in Cimbria*, S. 204. *Dän. Bibl.* IV, 238. 348—51.

⁵⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 700—1.

Provsti efter Hertugens Befaling indgive specificeret Fortegnelse til M. Jørgen Boie om deres Præstekalds Indkomster¹⁾. Paa Grundlag af disse og andre Oplysninger udarbejdede Boie 1564 den vigtige Beretning om Kirkevæsenet i Haderslev By og Amt, hvoraf et Uddrag er meddelt i Ny kirkehist. Saml. II, 265—82.

Vi have tidligere omtalt, at Hertug Hans under 15de Maj 1550 havde udstedt en Kirkeforordning for Haderslev Amt og Tørning Len til kirkelig Ordens og Sædeligheds Fremme. Da han imidlertid bragte i Erfaring, at denne kun lidet blev overholdt, udstedte han den 7de Juni 1564 en Befaling til Amtmanden i Haderslev, Lorents Wensin, at der i hvert Sogn i de ovennævnte tvende Len eller Amter skulde »aarlig, naar Drikketing holdes«, indsættes to opriktige Personer, »Wrogers«, som altid skulde have flittigt Opsyn med og give Agt paa, om nogen levede i Ægteskabsbrud og Utugt, eller undlod at helligholde de forordnede Festdage, eller øvede Vold og Kaadhed i Kirker, paa Kirkegaarde og Kirkeveje, eller iøvrigt førte et ukristeligt Levned. Enhver, der gjorde sig skyldig i noget saadant, skulde de angive for Amtmanden eller Amtskriveren, at han kunde blive straffet tilbørlig²⁾. — Det ligger nær at antage, at Boies Provsteindberetninger eller Forslag kunne have foranlediget denne Bestemmelse.

I de sidste Aar, Boie levede, modtog han flere Beviser paa Hertugens særdeles Tilfredshed. Da han saaledes havde ansøgt om, at en af hans Sønner, som han holdt til Studeringerne, maatte faa Løfte om at blive hans Eftermand i Præstekaldet i Vilstrup, under Forudsætning af at han gjorde saa god Fremgang i sine Studier, at der kunde være Haab om, at han kunde blive Kirken og sit Fædreland en nyttig Mand, saa tilstod Hertugen (1ste Januar 1566) ikke alene denne Bøn, men lovede endogsaa, at om Sønnen

¹⁾ Rhode, Haderslev Amts Beskriv. S. 288.

²⁾ Se foran S. 94—6.

endnu var mindreaarig ved Faderens Død, maatte han lade Embedet besørge af en Kapellan under Provstens Tilsyn, saalænge til han selv kunde overtage det. Ved samme Lejlighed udtalte Hertugen sig paa den mest anerkjendende Maade om M. Jørgen Boies rosværdige og flittige Embedsførelse som Provst, idet han tillige bevidnede, at han som hans Hofpræst og Sjælesørger havde holdt sig kristelig og vel med ren Lære og Levned, ligesom han ogsaa hos sine Sognefolk havde Krav paa ikke ringe Taknemmelighed ¹⁾. — Samme Aar (29de November) forlenedes Boie endvidere af Hertugen »paa Grund af sin lange og tro Tjeneste«, med et Vikarie henhørende til Fjelstrup Kirke, som efter en tidligere Besidder deraf, kaldtes Hr. Sebes Len.

Først i Aaret 1566 fik Hertug Hans sig indrettet et eget Slotskapel paa Haderslevhus eller Hansborg, som Slottet omtrent fra 1560, og saalænge Hertugen levede, almindelig kaldtes. Kapellet indviedes første Paaskedag 1566 af M. Jørgen Boie ²⁾. — Om dennes øvrige Liv er forresten kun at bemærke, at han lige indtil sin Død aarlig visiterede paa Nordstrand ³⁾, og at han samme Aar han døde modtog Dedikationen af en Samling latinske Sørgedigte over forskellige fædrelandske Personligheder, som Mag. Knud Bramsen udgav i Vittenberg ⁴⁾.

M. Jørgen Boie døde 1569, uvist hvad Dag, men i alle Tilfælde før Juni, da Forhandlingerne om Besættelsen

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 27.

²⁾ Pontoppidan Ann. eccl. Dan. III, 407. I Hans Oldendorphs Dagbog findes følgende derom: »1566, 14 Aprilis, h. e. die paschali, audiui concionem M Georgij Boetij cum aliis multis in arce, ubi in nouo templo principis egregie exstructo atque ornato primus habuit primam concionem ex 16 Marci cap. de resurrectione Christi et utilitate elus plurima. Bene et pie docuit, utinam faciat iuxta illud Dei uerbum. Amen. Habuit etiam xj communicantes nobiles, et accepit donum offertorij satis amplum.«

³⁾ Se Westphalen, Monum. ined. IV, 1516, og foran anførte Sted af Helmreich.

⁴⁾ Se foran, Side 71—5.

af hans Embede som Hofpræst vare i fuld Gang¹⁾. Den 26de Avgust s. A. forundte Hertugen hans Enke, Sara, og hendes Børn — »til en naadig Taknæmmelighed for hendes sl. Mands udviste tro og underdanige Tjeneste« — Kirketienden af Fjelstrup Kirke, der beløb sig til en Læst Korn aarlig, paa 8 Aar, at regne fra 1570 af, hvilken Tiende hendes afdøde Mand før havde haft. — M. Jørgen Boie havde flere Børn. Hans ældste Søn hed Laurentius, som man ser af Hans Oldendorphs Dagbog, hvor der læses: »12 Dcbr. 1564 uespero dixit (M. Georgius Boetius) danice aspiciens suum filium Laurentium primogenitum: Saa sant som ieg will, Gud schall giffue hannem luck och rad, sa sant will iegh were eder troo y eders sag altidt. Antea mihi hæc promisit cum iureiurando eleuatis digitis sæpius quam vigesies: dispeream in æternum anima et corpore, si non ero tibi semper fidelis in causis et negotiis tuis, atque pater debet esse filiis suis. Cæterum contrarium sæpe expertus sum. Nam *φιλαντία, κεροδοξία, ἀφιλαγαθία, πλεονεξία, φιλαργυρία, και δορωφαγία* impediunt eum.« Paa disse Beskyldninger mod Boies Karakter maa der dog ikke lægges for megen Vægt, da Hans Oldendorph, der 1556—62 havde været Kapellan i Haderslev, var en forunderlig Person, der til Tider ikke var rigtig i Hovedet. Men noget sandt er der maaske dog deri. De anførte danske Ord vise, at Dansk var Jørgen Boies egentlige Sprog, skjønt han officielt benyttede sig af det plattyske Sprog. Om den ovennævnte Søn Laurentius beretter Rhode (S. 159), at han blev fyrstelig Hofpræst og Pastor i Nørre Løgum. Disse to Stillinger synes dog ikke at passe godt sammen²⁾. Det kan heller ikke være rigtigt, naar Rhode fortæller, at Boie havde en Datter, som var gift med M. Jakob Fabricius,

¹⁾ Se Noodts Beiträge II, 196—9.

²⁾ At han var Præst i Nørre-Løgum og det dermod forbundne Løgum-kloster kan dog antages for sikkert (se Krafft, Husum. Kirchen-Hist. S. 403. Jensen, Kirchl. Stat. S. 305).

Sognepræst i Øsby, thi denne døde allerede 1564, og har han været gift med en Boie, maa det snarest have været en Søster til Hofpræsten M. Jørgen. Om denne kan forøvrigt endnu bemærkes, at han fra 1566 af havde en Hr. Baltazar til Kapellan. Herom ytrer Hans Oldendorph nemlig i sin Dagbog: »24 Martii 1566 primam habuit suam concionem coram principe D. Baltazarus N., qui aget collegam Boetij, cuius tanta est fides, ut potius exteros promoueat quam indigenos. 16 Apr. e. a. feria 3 paschæ, D. Baltazarus Sacellanus Boetij cecinit primam suam missam satis inepte, ac concionatus est frigide«.

M. Jørgen Boie var den første indfødte Sønderjyde, som beklædte nogen højere kirkelig Stilling i Nordslesvig efter Reformationen, hvor man hidtil udelukkende havde betjent sig af Tydskere. En saadan var det ogsaa, man søgte til at være hans Eftermand som Hofpræst og Provst. Hertugen henvendte sig nemlig til Professor Lucas Bacmeister i Rostock, som han kjendte personlig, fra den Tid (1559—61) denne havde været Hofpræst hos Dronning Dorothea paa Koldinghus. Da Bacmeister imidlertid undslog sig, idet han i et Brev af 7de Juni 1569 meddelte Hertugen, at Raadet i Rostock ikke vilde give Slip paa ham¹⁾, saa hengik der lang Tid, inden det lykkedes at finde nogen anden, paa hvem Valget kunde overføres²⁾. De Underhandlinger, der førtes med M. Dionysius Marquardus, Præst i Rostock, om at overtage Pladsen, bragte saaledes intet Resultat³⁾. Endelig udkaaredes efter Bacmeisters Anbefaling M. Henrik Dinggreve, Skolemester i Rostock, til den nu saa længe ledige Plads. Noodt har

¹⁾ Luc. Bacmeisters Brev til Hertugen er aftrykt hos Noodt, *Beiträge*. II, 196—9. Heri beklages M. Jørgen Boies Død som et stort Tab for Kirken.

²⁾ Af P. Tarnovii *Oratio de Lucæ Bacmeisteri vita etc.* ses, at Hertug Hans endnu i Aaret 1570 arbejdede paa at faa Bacmeister i sin Tjeneste, men forgæves.

³⁾ Se Tillægget, Nr. 34.

i sin Tid meddelt tre Breve fra Efteraaret 1571, som Bacmeister har skrevet til Hertug Hans om Sagen¹⁾; ikke desto mindre har netop den samme ellers nøjagtige Forfatter bragt den Antagelse i Kurs, at Jørgen Schrøder fra Flensborg blev Boies Eftermand som Hofpræst og Provst i Haderslev²⁾. Det er imidlertid ikke saa; thi, som tidligere er omtalt, blev Jørgen Schrøder vel 1572 Sognepræst i Haderslev, men Henrik Dinggreve blev Hofpræst og Provst, som hans blandt Tillægene aftrykte Bestalling af 11te November 1572 noksom godtgjør, ikke at tale om andre Vidnesbyrd.

M. Henrik Dinggreve, om hvis Familieforhold den slesvigske Historiker Antonius Heimreich (hvis Oldefader Dinggreve var) har meddelt Efterretninger³⁾, overlevede Hertug Hans, men vedblev dog at være Provst i Haderslev, indtil han 1586 modtog Kaldelse til Superintendent i Wismar, hvilken Stilling han tiltraadte 1587 og hvori han døde 1607. I hans Tid forefaldt de vidtløftige Forhandlinger om det schwabiske Unionsskrift eller Formula concordiæ, og han var kjendelig nok ikke blandt Ynderne af dette Skrift⁴⁾. For øvrigt kjende vi mindre til denne Mands Virksomhed. Dog kunde bemærkes, at han var virksom ved Udfærdigelsen af de »Kirkeregistre«, som haves for Nordstrand, hvilke affattedes i Aaret 1573⁵⁾. Formodentlig skyldes ogsaa

¹⁾ Beiträge. I, 210—4.

²⁾ Beiträge. II, 197. Jensen, Kirchl. Stat. I, 132.

³⁾ Se Stamtavlen i Heimreichs Nordfres. Chron. herausgeg. v. Falck. I, 373.

⁴⁾ Se foran S. 100—5.

⁵⁾ I Broder Boysens Optegnelse fra 1609 angaaende Kirkernes og Kirketjenernes Indkomster i den (daværende) gottorpske Andel (N. staatsbürg. Mag. IV, 843) findes under »Insel Nordstrand« følgende Bemærkning: »Was die Kirchen dieses Landes betrifft, ist zu wissen, dass keine ältere Kirchenregister überall denn von A^o 1573 fürhanden, welche damals auf gnädige Anordnung des Herzogs Johansen des Ältern samt von dem damaligen Haderslebischen Probst en aus den alten Missalen und Kirchenbüchern zusammen geschrieben.«

ham Hertug Hans's Forordning af 2den Avgust 1580 angaaende de nordstrandske Kirkers resterende Indkomster¹⁾.

Sammenfatte vi i Korthed Resultatet af disse Under søgelser om den kirkelige Styrelse i den Del af Sønderjylland, som tilfaldt Hertug Hans den ældre, da kan det formentlig bestemmes saaledes: I dette Tidsrum vandt den faste, ydre kirkelige Orden i evangelisk-luthersk Stil, som gennem lange Tider var ejendommelig for disse Egne, sin egentlige Skikkelse. Om det indre aandelige Livs Næring bliver Dommen derimod mere tvivlsom, især naar der ses hen til den Tilsidesættelse af den nordslesvigske Befolknings danske Modersmaal, som enhver af de tyske kirkelige Forordninger bærer Vidnesbyrd om. Stillingen blev i saa Henseende den indtil 1850 herskende: Tydsk som Regjeringens og Dannelsens Sprog, Dansk et i det højeste taalt, men lidet agtet og saa vidt muligt ignoreret Almuemaal.

Tillæg²⁾.

1.

1547, 28de April. Hertug Hans d. æ. sælger til Beboerne af Pelworm Sogn, til et Arvekjøb, for 1000 Mark lybsk, den store Kirke i Pelworm med alt dens tilhørende, „idt sin Vicarien, Statien, Memorien, Kalande, Gilden, Renten, Acker, Wische, Weide, Gresinge“, paa det at de maaite

¹⁾ Lackmann, Einleitung I, 639—40.

²⁾ De fleste af de efterfølgende Stykker ere for c. 16 Aar siden velvillig meddelte mig af Hr. Arkivsekretær Matthiessen. Det havde oprindelig været min Hensigt at behandle de andre Provstiers Historie paa samme Maade som Haderslev Provstis; men af forskellige Hensyn har jeg opgivet det; jeg indskrænker mig til i disse Tillæg at meddele nogle Stykker, der ville kunne være til Nytte, om nogen anden skulde have Lyst til at optage Emnet.

kunne holde gode Prædikanter, der kunde prædike Guds Ord purt og rent og rettelig forvalte de hellige Sakramenter for dem.

Noodts Beiträge I, 84—6.

2.

1547, 14de September. Hertug Hans skriver til Amtmanden i Haderslev angaaende en Sag imellem Sognepræsten i Vilstrup Lorents Boie og Sognefolkene sammesteds angaaende Præstens Indtægter.

Vorschrift an Siuert Rantzowen, Georgium Boetium vnd seinen Vater belangendt. Actum Copenhagen den xiiij September 47.

Johanns etc. Was der wirdig vnser auch lieber getrewer Magister Georg Boie von wegen seines Vater Lorentzen pfarhern zu Wilstorp ahn vns suppliciren thut, wirst du aus beigelegter Supplicationschrift vornehmen. Vnd die weil vns denne als der Obrigkeit den vnsern neuerung wider pilligkeit vfdringen zu lassen nicht geburen will, auch was von Alters für vblich gewesen nicht gerne abgethan sehen wolten, gesynnen wir vnd befehlen, du wollest dich bey alten Leuten, als der orte gelegenheyt bericht, erkunden, wie es von alters damit gehalten worden. Was alsdanne befunden, wirstu dich der gebür gemes zu erzeigen wissen. —
Hertugens Kopibog.

3.

1548, 10de Januar. Hertug Hans forlener M. Jørgen Boie med Præstekaldet Vilstrup og antager ham til sin Hofpræst.

Vorschreibung Magister Georgens Boetio vf die pfarkirche Wilstorp zeit seins lebens.

Wyr Johans etc. Bekennen vnd thun kunth hiemit vor vnns vnd vnser Erben offentlichen vor jdermenniglichen, das wir den wirdigen vnserm lieben getreuwen Ern Magistro Georgio Boetio vnser pfarkirche, jn Wilstorp gelegenn, mit allen herlighaidenn, freyheiten, gerechtigkeiten, jerlichen vfkumfften vnd borungen, aus besondern gunsten vnd gnaden, damit wir jhme gewogen, vff zeit seins lebens vorliehen vnd vorschrieben

habenn, vorleihen, vorschreiben vnd gunnen jme solliche pfarkirche vorberurter massen vnd wie oben vormelt hiemit gegenwertig jn chraft vnd macht dietz briues also, das ehr dieselbe geruglicher, vnd jn massen die sein vatter seliger vor jme jnnen gehabt, besitzen vnd gebrauchen muge. Daentgegen soll vnd wil ehr alle den jenigen, so jn gemelt kaspell gepfart, Gottes Worth vngefelschet, treulichen, clar, lauter vnd rein predigen vnd leren, auch die Sacrament, wie die von Gott jngesetzt, recht ministrieren vnd reichen, vnd sich jn seinem ampte, wesen vnd leben vnuorweislichen auch dermassen erzeigen vnd vorhalten, damit durch seine Predigt Gottes Ehre gefurdert vnd sein Name ausgebreitet werden müge. Vnnd als wir auch mit jme gehandelt, das ehr sich zeit seines Lebens vor vnsern hofprediger wolle gebrauchen lassen, wie ehr sich danne jn seinem Reuers vorpflichtet vnd vns zu jderzeit, wan wir seiner bedurftig, vnd wohin wir jhne vorschreiben werden, vngeweigert gewertig zu sein, auch jn deme wy oben allen muglichen vleis furzuwenden, vnd wes wir jhme beichtweise oder sunst vortrauwen wurden, bis jn seine grube vorschwiegen zubehalten sich erbottenn, wollen wir jhme zu jerlicher besoldung dreysig daler, x ellen gewanth zum rock vnnd ij elle mit sampt dem Sartuche zu hosen vnd wammes, als ahn vnserm hofe gewonlich, gnedig vorreichen vnd gebenn lassenn. Alles getreulich vnd ahne geferde. Des jn Ohrkund haben wir sollichts mit vnserm Secret confirmirt vnd besigelt auch mit eigner hant vnderscrieben. Datum vff vnserm Schlos Haderschleuen Dinstags nach Trium Regum anno etc. 48.

Hertugens Kopibog.

4.

1549, 12te Februar. Bertug Hans befaler Raadet i Haderslev at forskaane M. Jørgen Boie for borgerlig Tyngte.

An den Rath zu Haderschleuen, belangend, das sie meister Jürgen die Bürger pflicht erlassen muchten. Actum Coldingen den 12 Februarij Anno etc. 49.

Johans etc. Wir werdenn von vnserm Hofprediger vnnd lieben getrewenn Magister Georgen Boetio vnderthenig bericht,

wie dass ehr vonn euch vill burger vnd andern pflicht vff zu ladenn vnd neben euch zu tragenn befurdert werde, derwegen vnns vnderthenig gepeten bey Euch zu beschaffen, dass er mit denselben vorschonet vnd der pristerlichen frigheit zugeniesen haben muge. Diweill wir danne, wes er vor frigheit anzu ziehen oder nicht, vnbericht, wir aber auch nicht gernne, das ewern priuilegien zu entiegenn wes vorgenommen, sehen wolten, So begern wir gantz gnedig, wollet Ihne vmb vnser vorbitt willenn damit verschonenn, vnd die vnspflichten, so andere Burgere tragenn müssen, nachlassen. Dass seint wir hinwider mit gnaden zuerkennen geneigt. Datum etc.

Hertugens Kopibog.

5.

1550, 24de Marts. Hertug Hans beskikker M. Vincents Alberti til Kirke-visitator i Tønder Amt.

Begnadung vff Ernn Vincentz Albertj mit der Visitation vber die kirchenn jn Tunder Ampte. Actum Flennsburg nach 24 Martij Anno etc. L.

Wir Johannis etc. Bekennenn vnnd thun hirmit offenntlichen kunth, das wir den wirdigen vnsern lieben getreuwen Ern Vincentz Albertj vor vnsern kerchherrn zu Tundern vnnd Superattendenten vber alle kirchenn, so jnn Tunder ampte belegenn, vff vnnd angenommen haben, vnnd als wir jne durch anderer leute bericht jn gottlicher schrift, lehre, wandel vnd leben woll vnnderweissen, Christlich vnd vffrichtig vormerget, Demnach haben wir jhme aus gnaden, darmit wir jme gewogenn, vnnd jn betrachtunge der hohen Nodturfft vergunstiget vnnd zugelassen, das er jerlichen di visitation vber gemelte kirchen vnnsers Amptes Tundern gebrauchen vnnd die Kirchen Rechnung vnnd was solchen mehr zu gethan vnnd anhengig, annhören soll. Gebietenn vnnd beuelen der wegenn vnnsern amptman zu Tundern so nun ist vnd kunfftig sein mocht, auch allen kirchherrn, kirchschworen vnnd derselben dennern, sampt gemeinen vnderthannenn, jhr wollet gemeltenn Ern Vincentz Albertj solliche visitation gerucklich vnnd annermergklichs vorhinderen gebrauchen vnnd alle das jennige, wes einen Superattendenten von ampts wegen geburt, volgenn

lassenn, jhme auch vor vnnsern angenommenn probst vnnnd Superattendenten erkennen vnnnd haltenn, vnnnd an solcher begnadung keinen hinder oder jnpas thun oder zu thun verstaten. In deme geschicht vnnser gefellige meinunge, vnd haben das zu vrkunde vnnser fürstlich Secret hir unten druckenn vnd geben lassen zu Flensburg Sonntags Judica anno etc. 50.
Hertugens Kopibog.

6.

1552, 20de September. Hertuz Hans beskikker M. Jørgen Boie til Kirke-visitator paa Norstrand.

Offen beuhel, Magistro Georgio Boetio geben, vber die visitation jm Strande ein Jarlang. Actum Coppenhagen den xx^{ten} Septembris Anno etc. lij^{ten}.

Wir Johannis etc. Entbieten den wirdigen vnsern lieben getrewen kerckherren vnd Priesteren vnser Lande Strand vnsern gnedigen grus zuuorn, vnd fugen euch gnediger meinung zuuornemen, Nachdem der gewesene Kirchherr vnd Superintendenten zu Clein Tundern vnlangst aus dieser Welt vorschieden, deme wir danne an seinem lebenn vfferlegt vnnnd beuholen gehabt die gewöhnliche Visitation jm Strande zu halten, das wir dem wirdigen vnserm Hoffprediger vnd lieben getrewen Magistro Georgio Boetio, damit jn deme keine vorseumnus zugeschehen, vnd zu yderzeit, wie danne die hohe notturfft erfordert, gut achtung gehabt, vff das jnn vnnsern kirchen gelerte, trewe Prediger, die der gemeine Gottes wortt vnuorfelscht trewlich furtragen vnnnd jnn allem guten vnterweysen vnd leren, mugen erfunden, auch christliche einhellige Ceremonien vnd was deme mehr anhengig gehalten werden, hinwiederumb gnedig vfferlegt vnd beuholen, gedachte vnser Kirchen, wie gewonlichen, ditz Jhar vber zu visitiren vnnnd besuchen. Derwegen vnser gnedig begeren vnnnd meinung, Ir wollet gedachten Magistrum Georgium Boetium vor vnsern geordneten Superintendentem halten vnd erkennen, vnd Ihme auch, souiel solch ampt betreffen vnd erfodern thut, gebürlichen gehorsam leisten. Daran geschieht, neben deme, das es recht vnd billich, vnser gefellige zuuorflüssige meinung, vnnnd

haben euch sollichs, darnach jr euch zurichten, gnedig vn-
angezeigt nicht wollen lassen. Datum vt s.

Hertugens Kopibog.

7.

1552, 1ste Oktober. Hertug Hans forbyder Powl Breyde at tilegne sig
Vilstrup Kirke- og Præstetiende.

An Paul Breyden, den Zehenden, als der Kirchen zu
Wilstorp vnd den Kirchherren daselbst zuehörig, belan-
gend. Actum Copenhagen den 1ten Octobris anno 52ten.

Johanns etc. Erbar lieber getrewer. Wir werden glaub-
wirdig bericht, das du vnser Kirchen vnd Kirchherren zu
Wilstorp Ihren gebürlichen Zehenten gewaltigklichenn furent-
halten thust, vnd sulchs ohne gnuksame vorgehende vrsache,
billickeit vnd Recht. Dieweil vns danne als der Obrickeit jn
solchem einsehens zu haben gebürt, vnd das die Kirchen vnd
derselben Diener bey jhren Einkommen gelassen, daruon sie
zu vnterhalten. Demnach begeren vnd beuhelen wir gnedig,
du wollest solchs alles wie von altershero volgen lassen vnd
jn deme der Kirchen vnd Kirchherren keine vorkürtzung thun.
Solte aber solchs von dir nicht gescheen, werden wir aus
erforderung vnsers von dem Allmechtigen vfferlegten Ampts
auch zu erhaltung vnser vnd vnser Kirchen hoch- vnd gerech-
tigkeit nothwendigen gevracht jn deme gebürlich einsehens
zu habenn. Wirst dich derwegen, wie dir gezimbt vnd du
von Altershero zu thun schuldig, vnuorzüglich erzeigen vnd
ferner vorzug nicht einfürenn. Daran geschicht vnser Meinunge.
Soltu auch vnsern Kirchherren worumb zu besprechen oder
eynig vrsach, worumb du der pflicht weigerig, vorzuwenden
haben, dessen wir doch vnbericht, dauon wollestu vns vnsers
zu Hadersleben glücklich ankommen gnuksam bericht thun,
vnd soll dir souiel alse recht widerfaren. Wolten dir ditz
vnangezeigt nicht lassen, vnd seind dir sonst mitt gnaden ge-
neigt. Datum etc.

Til Sivert Rantzow (Amtmand i Haderslev) skriver Hertugen samme
Dag og Sted blandt andet:

Zettel. Wir werden auch vnderthenig bericht, das Paul
Breyda der Kirchen zu Wilstorp vnnd dem Kirchherren do-

selbst den gebürlichen zehenten vnd was des mehr zu entzihen sich vnnderstehen soll. Derwegen wir beyvorwart schreiben an Ihn fertigen lassen, welchs du jhme zuüberschicken, so er sich nun nochmaln in deme wiederig erzeigen würde, wie wir doch nicht hoffen, wollest du zur gebür einsehens haben; denn vns keinswegs leidlig jnn demjenigen, so vonn alters zu vnderhalt der kirchen vnd diener gelegt, vorkürzunge zugestatten. Wirst dich demnach zu halten wissen. Vt in literis.

Hertugens Kopibog.

8.

1553, 7de Februar. Hertug Hans's Mandat om Retten til at ind- og afsætte Præster paa Nordstrand.

Mandat an die Inwoner jm Strande, dat se ahne vorwetenn eres stallers vnd superintendenten nicht macht hebbenn scholenn, kerckenn dener antonemenn; Item dat der staller vnd superintendens sollen macht hebben die Gades wort nicht recht predigenn vnd lerenn thouorwisenn vnd andere in ere stede thouorordennen. Actum Haderschleuen Dinstags nach Marie lichtmesse Anno etc. 53.

Wy Johannes von Gots gnadenn Erffigename tho Norwegenn, Hertoch tho Sleswig Holstenn etc. Bekennen vor Jdermeniglichenn, so diesen vnsenn breff sehenn oder hörenn lesenn, Nachdem wy berichtet ock in eigentlicker vnd gewisser Erfahrunge gekamen, dat vnse vndersathenn vnd Inwoner vnsers landes Nordstrande meth predicanthen vnd geistlicke dener thom deile ouell vorsehenn, also dat vnder densuluen predicanthen bemeltes vnsers landes vele wedderdoper, sacramentarien vnd andere, so dem hilligen gotlicken worde tho weddernn sin, predigen vnd leren scholenn, dat wy danne nicht gerne vormerget, sonder vele leuer sehenn vnd hören wolden, de gedachte vnser vnderdanenn vnsers landes Strande nach Insettinge vnd gebrueck des Almechtigenn vnd der hilligen christlicken kerckenn der vpgerichtedenn vnd gegeuennen ordinantien sick meth predigen vnd lerenn vnd allen anderen geistlichenn Seremonien gemete ertogen vnd holden soldenn.

Darmede nun solckes henforder also gehalten vnd gebrucket werdenn moge, so hebben wy crafft dieses vnsers bouhelichs de erbarn, vesten vnd wirdigen vnserm Staller vnd Supperintendenten vnsers landes Strande Hinrick Hacken vnd Magister Georgen Boecio jnn bofell gedan, gedachte solcke predicanten vnd geistlicke personen vnsers landes Strande vor sick thobescheiden, tho examiniren vnd mit dem flitigsten thouorhören, vnd dar solcke personen, so sick nicht, wo et von Got jngesettet vnd der ordinantien gemete sy, jnn erem Ampte mit lere vnd vterlicken¹⁾ guden sedenn, also einer geistlicken personen geborth vnd woll anstheit, schicken vnd vorholden, gefunden wurdenn, diesuluen sollen sie macht hebben affthosetten vnd thouorweisen vnd andere fine gelerde gotliche personen jn ere stede thouorordennen. Tho deme wollen wy keyns weges, dat hernhamals vnserē Inwaner oder vnderdanen vnsers landes Strande die predicanten vnd geistlicke personen alleine vor sick suluest sollenn annemenn, sonder solckes soll geschenn met Rade vnd thodoenth gedachtes vnsers stallers vnd supperintendenten vnd vnser darup erlangeden Confirmation, darmede also gj vnserē leuen getruuen vnderdanen jm bomeltem vnserm lande nach dem bouell Gades mogen geweidet, geleret vnd by dem hilligen allein salichmackende worde erholdenn werden, dat wy jn sampt vnd besundern ein jder sick darna hebbe thorichten gnediger meinunge nicht wollen bergen, vnd ein ider wert sick ane twiuell diesem vnsern beuell vnd mandate nach vnd nicht anders ertogenn vnd holden, ock gedachten vnserm Staller vnd Supperintendenten jn deme gehorsamen, solckes wollen wi vns tho jw sampt vnd sonderlickē versehen vnd vmb einen idern met gnade, gunst vnd allem gueden beschulden vnd erkennen. Datum vp vnserm Schlate Haderschleuenn Dinstags nach Marie Lichtmesse Anno etc. 53. Hertugens Kopibog. Jvfr. Stemann, Gesch. d. öff. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schleswig III, 233—4.

¹⁾ o: äusserlich.

9.

1553, 12te Marts. Hertug Hans skriver til Iven Reventlow om at skaffe „einen fein gelehrten Mann, doch keinen Holländer“, til at være Præst i Borg paa Femern og til at føre Opsyn med de andre Præster paa Øen.

Hertugens Kopibog.

10.

1553, 3die October. Hertug Hans tillægger M. Jørgen Bole en Sum, der var til overs af »Provstebøderne« fra Nordstrand.

Schreiben am Staller jm Strande, das er die vbergebliebene xxv fl probstbroke Magister Georgenn Boyenn folgenn lassen soll. Actum Haderschlebenn denn 3 Octobris Anno etc. liij.

Johanns. Erbar lieber getrewer. Wir wollenn dir gnedigenn meynunge nicht bergen, wo wir vnserm Superjntendentenn jm Strande vnnd liebenn getrewenn Magister Georgenn Boyenn die vbergebliebene funff vnnd zwanzigk marck prawest broke vff dis mall aus gnadenn gegebenn, vnd jst derowegenn vnnser meynung vnnd beuehell, du wollest Ihme dasselbe gelt vff sein boger vnd forderenn ane alle weigerunge folgenn lassen. Darann geschicht vnnser zuuerlessige meinunge. jn gnadenn hinwiderumb zu bedenckenn. Datum vff vnserm Schlosse Haderschlebenn denn 3 Octobris Anno liij.

Hertugens Kopibog.

11.

1554, 23de Februar. Hertug Hans befaler Raadet i Tønder at betale M. Jørgen Boie hvad der stod tilbage af M. Vincents Albertis Præstelen.

Vorschrift Magister Georg ann denn Rath zu Tunderenn.

Actum Haderschlebenn denn 23 Februarij anno etc. liij.

Johanns etc. Vnnsernn gnedigenn grus zuuornn. Ersamen liebenn getrewenn. Wir wollenn euch gnediger meynunge nicht furentholden, das der wirdig vnser hoffprediger Magister Boye vor vns vnderthenig bericht, wie das die gantze gemeyne vnser Stat Tunderenn seines weibes verstorbenen

manne Er Vincentz gewesenen Kirchherren noch etwas an seiner besoldung vor seinem absterben hindterstellig, welchs wiede¹⁾ er noch die nachgelassene witwe bisher bekommen mugenn. Vns derwegenn vmb vorschrifft vnderthenig angelangt vnnd gepetenn, die wir ehme fuglich nit wissen zu uorsagenn, vnnd alse Ihr euch danne vngezweiuelt zuerinnern, wes Ir Ihme desfals verheissenn vnd zugesagt. Demnach begerenn wir gnedig, Ihr wollet euch desselben haltenn vnnd darann seinn, das sie zu dem Ihrenn, worzu sie mit Rechte befugt, zu gelangenn. Daran geschicht vnser gefellige meynunge, vnd seind euch mit gnadenn geneigt. Datum etc. Hertugens Kopibog.

12.

1554, 9de December. Hertug Hans's Skrivelse til Amtmanden i Tønder, om at Johan Vorstius skulde visitere i Tønder Provsti.

Schreyben an Otto von Tynen²⁾ das er den kirchherren zu Haderschleben im Ampt Tunderen visitiren lassen soll. Actum Haderschleben den 9ten Decembris anno 54. Johans etc. Erbar lieber getreuwer. Nachdem jnn langen zeiten durch keinen probst die kirchen, priester vnnd kirchendiener vnsers amptes Lutkentundern nicht visitirt oder besucht wooden, das jn die lenge vnsers erachtens, so es nicht gescheige, nicht yiel guts, sunder vill böses entstehen würde. Demselben allem furtzukommen, vnd das der Gottesdienst, wie er jn der Ordinantien vorfast, vorschenn vnd gehalten werden muchtt, also vberschicken wir dir gegenwartigen vnsern kirchherenn zu Haderschleben nnnd lieben getrewen Johannem Forcium mit beuell, du wollest von stunt ahnn deinen Amptschreiber mit Ime in allenn kirchenn ziehenn vnnd dieselben besuchen vnnd visitirenn, auch Ime das seine, als andere probst gehabt, dauon gebenn vnnd rechnenn lassenn, jm fall aber, als wir vns nicht versehenn, die Re-

¹⁾ o: weder.

²⁾ Han blev udnævnt af Hertugen til Amtmand i Tønder i Begyndelsen af Aaret 1554; den 23de Februar s. A. melder Hertugen nemlig Amtets Beboere denne Udnævnelse.

chenschaft der kirchen boreith gescheenn, alsdanne gleichwoll alle priester vnd kirchschwor zu Tundernn oder vff einen andernn gelegen platz vorschreiben, das er mit Inen redenn, disputirn vnnd gesprech halten, auch sehen muge, das der Gottes dienst, wie er Inen zu thun vfferleggt, gehalten vnnd versehen werden muge, vnnd wollest jme gleichwoll von allenn kirchen, so zu vnser probstei gelegenn, vnnd vnser vorige probste vormals geboret vnnd gehapt, dasselbe vonn den kirchschworen geben vnnd zustellenn, vnnd Inen wiederumb nach Haderschleben führen vnnd bringen lassenn, Dich in deme vnserm beuelich nach vnnd nicht anders ertzeigen. Daran geschicht vnser gefellige vnnd zuuorlessige meynunge. Datum etc.

Zettell.

Auch lieber getreuer wollestu gedachtem Kirchheren, so durch vnserm hoffprediger magister George presentirt wirdt, alle Register der kirchen abschreiben vnd vberanthworten lassen, die er vns ferner zustellen soll. Darnach wollestu dich richtenn. Datum vt in literis.

Hertugens Kopibog.

13.

1554, 22de December. Hertug Hans befaler M. Jørgen Boie at deltage med Johan Vorstius i Visitatsen i Tønder Amt.

An Magister Georgen Boyesen, Hoffpredigern, das er mit dem kerckhern tzu Haderschleben sich nach Tundern bogeben vnd anweysen, auch die lehne vnd anders wes vorruckt vffragenn solle etc. Actum Nieburgk den xxij Decembris Ao. etc. liij.

Wirdiger vnd hochgelarter lieber getrewer. Als wir dir hie-beuorn selber vfferlegt vnd beuolen, dich mit vnserm Supper-jntendenten vnser ampts Tundern Magister Johan dahinne zuuorfuegen vnd die Visitation daselbst vnserthalben zu uber-antwortten auch die anweisung zu thun, das es daselbst jn gemelter Rechenschaft, wie jm haderschleuischen lene gescheen, zugehen vnd mit vleisse alles wiederumb vffgesucht vnd zu Register gebracht werden mucht: Also bouelen wir dir nochmals mit ernst, du wollest vff dis mall' nebenn dem Supperjntendenten vleissig vffachtunge haben, ob lehne oder

sunst andere schulde vorruckt, das diselben widerumb vffgesucht vnd tzu Register gebracht werden muge vnd also alles, wes die kirchenn vor jerliche jnkunfft haben, clarlichen jn ein Register vorfassen vnd vns dasselbe mit bringen, damit vns bemelter Supperjntendens widerumb dauon Rechenschafft thun vnd sollichs vberantwortten vnd zustellen muge. Haben derowegen an vnserm amptman daselbst dem erbarn Otto von Tynen, wie du aus jngelegter Copia zuersehen, geschrieben, das er euch beiden datzu vnsernthalben, so vile jme muglichen, fleissige furderunge erzeigen vnd beweisen solle. Wellichen brieff wir euch beiden vberschicken, den jr tzu sollicher behuff tzugebrauchen, vnd zweiueln nicht, jr beide werdet vnserm vfferlechtem bofelich nach, so uile vmmer muglichen, damit alle lehne vnd sunst alles wes zu den kirchen von olders gelegenn, widerumb zu Register vnd zusammen gebracht werden muge, mit vleisse nachsetzen. Wir begeren auch nicht weniger, du vnd gedachter vnser Supperjntendens tzu Tundern wollen jn vnser stadt Tundern mit vleisse die rechten hausarmen, als zu Haderschleben gescheen, vffsuchen vnd jme ein Register vnder ewer beider namen vorzeichnen vnd vns jn ewer widderkunfft zustellen, auch wie es mit den andern armen eine gelegenheit haben muge, mit vleisse bofragenn, vnd vns dauon boricht thun, damit wir auch alda vorordenunge, das sie notturfftigk vnderhalten werden, beschaffen lassen mugen. Das wir dich sampt vnserm Supperjntendenten zu Tundern darnach zurichten gnediger meynunge nicht haben wissen zuuorhalten, vnd seint dir vnd jme mit gnaden geneigt. Dattum etc.

. Hertugens Kopibog.

14.

1554, 22de December. Hertug Hans's Skrivelse til Amtmanden i Tønder i Anledning af den forestaaende Kirkevisitats i Provstiet.

An Otto von Tinen von wegen der Kerchen Rechenschop vnd die lehne vnd anders so den kercken abhendig gemacht belangenn. Actum Nieburgk den 22 Decembris anno etc. liiij.

Erbar leue getrewen. Wy vberschicken dy gegenwardige vnse quiden Supperintendenten tho Haderschleuen vnd Tundern, also

Magister Georgen Boyen vnd Johannem Forcium mit gnedigem beuell, diewile wy enen vperlegt, dath sie vns von wegen den kercken, als jn vnserm ampt Tundern gelegen, vnd sie de Reckenschop vnsernthalben, wie andere vnsere vorige probste gedhann, hören werden, flitige Register, wo jn vnserm Haderschleuischem ampt gescheen, ferdigen, alles wes vor von lehennen oder andern schulden, so den kercken tho-stendig vorrucket gewesenn, wedderumme vpsucken vnd tho-hope samlen, tho Register bringen vnd vns des, wes de kercken also jerlich vptoboren hebben, ein abschrieft mede delen vnd wedderumme dauon Reckenschop dohen scholen, oft¹⁾ sie dy warumme tho der behuff by den pristern, kerck-schwaren oder den vnderthanen sunst vthorichten fordern wurden, du wollest enen meth den besten vnsernthalben for-derlichen vnd bohulplich sin, dath sie solkes souele enen muglichen vnsenn vperlegten bouelich nach vthrichten vnd en-digen mogen. Daran geschicht vns tzu sunderlichen gefallenn jn gnaden henwedder thobedenckenn. Datum etc.

Hertugens Kopibog.

15.

1555, 5te December. Hertug Hans's Skrivelse til M. Johan Vorstius om Ansættelsen af delige Personer i Præsteembederne.

An Magister Johann Forsten Probst vnd Kircherrenn tzu Haderschlebenn, wird vormanet, feine geschickte leute tzu pfarherren vff dem land antzunehmen. Actum Copenhagen den 5ten Decembris Ao. lv.

Wirdiger lieber getrewer: Wir wollen euch gnediger meynunge nicht vorhalten, das wir von einem jungen gesellen in vnserm ampte Haderschleben geboren, so jtzund alhie jn Vniuersitet, bericht wordenn, wie das der gewesene kirchherr zu Mau-storp jn dem herren vorschieden, derwegen er gepeten, wir jme solche pfarrkirche widerumb zuuorwalten vndergeben vnd gnedig gonnen wolten. Woruff wir jne an den herren Bi-schoff vnd gelerte dieser Vniuersitet zu Copenhagen vor-wiesen, do er sich solte examiniren vnd verhören vnd seiner

¹⁾ 3: dersom.

profection schrieftlich zeugnus mittheilen lassen, wormit er sich als danne neben vnser gnedigen furderunge an euch zu-begeben vnd in befindunge seiner geschickeligkeit zu solcher vorledigten Pfarre gestattet werden solte. Als wir aber zu-uormercken, so ist er der geschicklichkeit noch zur zeitt nicht befunden, das er zu solchem hohenn ampte zugelassen, sundern zu fernern Studien vnd vleiße vormanet worden. Welchs alles wir darumb vormelden, dieweill sich solches vngezweiuelt zu mehrmaln begibt, vff das mit souiell grossern ernst vnd vleiße (wie wir ohne vnser gnedig eryltern von euch zugeschehen erachten wollenn) solcher kirchen diener, ehe vnd zuuor die angenommen, war genommen vnd jhr lehre, zucht vnd wandell erforschet vnd verhöret werde, dan sich leider jn diesen itzigen letzten gezeitenn, wie euch woll bewust, allerley gefährliche Secten vnnd Schwermergeister ereugen vnd sehen lassen, derwegen ein vleisigs vffsehen hoch vnd woll vonnoten. Gesinnen vnd begeren derwegen gantz gnedig, jhr wollet nicht alleine ditzmall jn Maustorp, sundern auch zu jden vorfellen, solche Seelsorger vnd Predicanten verordnen, die Alters, Verstands vnd geschicklichkeit halb der cristlichen gemeine also mugen vor sein, damit das reine allein seligmachende wort Gottes treulich vnd vngefelscht getrieben, gelert vnd gepredigt vnd die Sacramenta der einsetzunge nach mugen vorreicht vnd administrirt vnd souiell sunst die kirchenn gebreuche vnd Ceremonia betreffen der verfasten allgemeinen Ordinantzien gleichförmig vnd gemess gehalten werdenn, damit durch eines jdern guttduncken vnd newe vorordenunge nicht weiter vnrichtigkeit jn denen kirchenn eingefüret.

Vnnd hat bisher mit annemunge newer kirchen diener diesen gebrauch gehabt, das vor erst den Caspelleuten die Vocation zustendig, das Examen, ob er dazu tuglich, euch also dem probste, von dem er alsdanne jn befindunge ad ordinationem gegen Schleswig zu uorweisen, vnnd letztlich die Confirmatio vnd bestettigung vns also der obrigkeit zubehörich; den jhr euch auch gemess zu erzeigen vnd wollen euch also solche vorwaltunge zu eurem getrewen vleiße gnedig lassen beuolen sein. Werdet demselben also nachsetzen wie wir gnediger vngezweiuelter zuuorsicht auch bisher anders nicht

vormerckt. Vnd wolten auch ditz gnedig nicht verhalten.
Seint euch mit gnad vnnd allem guten gewogen. Datum etc.
Hertugens Kopibog.

16.

1556, 8de April. Hertug Hans's Befaling sigtende til at sikre Kirkerne
paa Nordstrand nogle resterende Indkomster.

Vorschrift an Margaretha seligen Wonnicke Knutzen
nachgelassenen witwe sampt jren beiden sons Knuth vnd
Hans Wunnicksen mit allen jren miterben, de alten Re-
stantien der Kirchen, so etzliche Jar nach gestanden
vnd nicht bezahlt worden sein, bolangenn. Actum Ha-
derschleben den 8 Aprilis Ao. etc. 56.

Lieben besunder vnd getrewen. Wir werden von vnsern vor-
ordneten Brobst des Landes Northstrand dem Erwardigen vnd
gelarten Magister Georgio Boetio vnd dem Erbarn vnd Ern-
uesten Heinrick Haken vnserm staller bericht, das welche
alte Restancien etzlicher Kirchen daselbst vonn vnd
euch beykomende jn den kirchenbuchernn vorhanden, welche
bishero den Kirchen vnenthrichtet stehen. Dieweill wir danne
keines weges der kirchen abbruch dulden oder leiden können
noch wollenn vnd solche schult in der kirchen buch euch
bey kommende befunden; demnach ist vnser endliche meyn-
unge vnd ernsten beuell, das jhr erben solche der kirchen
schult, gelt oder lanthüre, was das sein moge, bey vormey-
dung vnser höchsten straff zwuschen hir vnd negst kommender
kirchenrechenschafft dieses Jares voll vnd all bezalen vnd
entrichten sollen, vff das die kirche das jre bekommen muge
vnd dar nicht lenger lenger muge mit vffgehalten werden. Daran
geschicht vnser zuuorlessige meinunge, vnd werdet euch der
gebur zuerzeigen wissen. Dattum etc.

Hertugens Kopibog.

17.

1556, 12te Juli. Hertug Hans befaler M. Jørgen Bole at drage med
ham til Nordstrand.

Schreiben an Magister Georgj, das er alhie tzu Tundern
anlangen vnd folgents andern tag mit vns nachedem
Strande zihen soll. Actum lutken Tundern den 12 Julij
Ao. etc. 56.

Wirdiger lieber getrewer. Nachdem wir mit göttlicher vorleihung geneigt vnd willens, vns vff zukunfftigen mitwochen von hir abe nach vnserm lande Northstranth zubegeben vnd zureysen willens, Du wollest disen zukunfftigen dinstag alhie zu Tundern bey vns anlangen, das du also, weill wir deiner jm Strande benötigt, folgendenn Mitwochenn mit vns nach dem Strande bogegeben vnd dich vorfugen muchtest, Du wollest dich auch von vnserm voigt zu Haderschleben wagen anhero zubringen geben vnd vorschaffen lassen. Das wir dich darnach zurichten gnediger meinunge nicht haben wissen zuorhalten. Vnd seint dir gnedigen willen vnd alles guten zubeweisen geneigt. Datum etc.

Hertugens Kopibog.

18.

1556, 21de Juli. Hertug Hans forordner under sit Ophold i Morsum paa Nordstrand, at det lille Kapel paa Pelworm, der en Tid havde staaet ubenyttet, men laa bekvemt for en Del af Beboerne, maa indrettes til Gudstjeneste og doteres fra den store Kirke.

Noodt, Beiträge. I, 86—7.

19.

1556, 22de Jnli. Hertug Hans's Kirkeordning for Nordstrand. Lackmann, Einleituug. I, 479—86.

20.

1556, 27de Juli. Hertug Hans's Forordning for Tønder Amt om Tiende, Kirkernes Indkomster og flere kirkelige Sager.

Lackmann, Einleitung. I, 487—90.

21.

1556, 15de December. M. Jørgen Boie skriver til den kgl. Livlæge D. Johan Golt om de Fortrædeligheder, han havde.

S. Quod apud pios et bonos maxime pijssimos nostros principes me commendas, facis eximie domine doctor, tua virtute, tuaque pietate dignum, non quod vnquam mea in tuam ex-

cellentiam extulerint merita. Quare magnas excellentiæ tuæ ago gratias, maioresque referam, si quando datur occasio. Quam sit fratrum, vt ex psalmista pie mones, concordia iucunda, et ad ecclesiæ edificationem vtilis, haud ignoro. Nec me latet, in ecclesia docentium discordia piorum animos grauitur offendi, quæ res vehementer me mouet et indies magis magisque sollicitat et ad concordie amorem hortatur. Sunt tamen, qui neque amicitie colende, neque concordie seruande leges didicerunt (nosti quid velim), etiamsi se eius rei magistros profitentur. Si hoc aliquid secum adfert importunitatis, ego ignoro. Quantum in me est, ob conseruanda in ecclesia concordie vincula multa feram, ea etiam qua decet (volente deo) patientia. Veniet magnus dies domini, qui omnia etiam coram mundo abscondita reuelabit, tum deus si non prius inter me et eos iudicabit, siqui sunt, qui bonorum virorum animos à me abalienare student. M. Henrico¹⁾ vnice probari cupio. Velim igitur eum meis verbis quam amicissime salutes. Similiter D. Doctorem Petrum Palladium, D. Doctorem Johannem Machabeum et M. Johannem Monasteriensem. Quod reliquum est me quæso pijssimis principibus commendare pergas, ego vicissim te deo commendatum volo. Has literas tibi lectas, vulcano tradas. Valeas. Raptim ex Hatersleuia 15 Decembris Anno 1556.

T. Excell. d. d.

Georgius Boetius.

Doctrina et pietate insigni viro d. doctori Johanni Chrysio serenissimæ R. Maiestatis medico peritissimo, domino suo omnibus modis obseruando.

Ovenstaaende Brev er indlagt i følgende:

S. Literas his inclusas dilectissime frater d. doctori Johanni Golt medico tradere digneris, si est apud vos, si minus lectas vel vulcano committas, vel in quemuis alium vsum conferas, siquidem nihil secreti continent, nisi quod agam gratias eo, quod me vbique pie commendauerit. Quod reliquum est, rogo solito more pijssimo nostro principj me habeas commendatum. Ego te vicissim deo commendabo semper. Salutabis

¹⁾ Den kgl. Hofprædikant M. Henrik v. Bruchhofen (Buscoducensis).

nomine meo fratrem tuum Jacobum. Similiter optimos viros si datur occasio D. D. Petrum Palladium, D. D. Machabeum et M. Jo. Monasteriensem. In Christo valeas amen. Ex Hadersleuia 15 Decembris.

Tuus Georg: Boetius.

Udskrift: Dem achtbaren vnde vornemen Jurgen Beyer M. g. F. vnde Herenn¹⁾ Secretario, mynem fruntlichenn leuen Suagher denstlichen.

Orig. i Gem. Arch. XXXIX. 29d.

22.

1560, 6te September. Hertug Hans's Vidnesbyrd for M. Johan Vorstius ved hans Afgang fra Hertugens Tjeneste.

Pasbort Magister Johannes Forstius mitgetheilt. Actum Haderschleben den 6ten Septbr. Ao. etc. 60.

Wir Johannis etc. Bokenuen vor vnns vnd sunst Jdermennighen, so diesenn vnnsern brieff sehenn oder hörenn lesenn, Das vns der wirdige vnser lieber getreuwer Magister Johannes Forstius etzliche Jar hero jnn vnser Stadt Haderschlebenn vor einen Pastor vnd Probest treulichenn vnd woll gedineth, Auch sich die Zeit hero, weill er inn vnserm dinst gewesen, mit seiner lehr vnd leben Christlichen vnd dermassen erhalten, das wir jme nicht wissen zuboschuldigen. Vnd weill er dan dessen vnser gezeugnus bey vns vnderthenigen furdern vnd pitten lassen, haben wir jme dasselbe, in Ansehunge ehr mit vnsern wissen vnd willen abgeschyeden, nicht weigern wollen, sundern jnn gnaden mittheilen lassen. Jnn Vrkunth mit vnserm furstlichem Secrete vorsigelt. Datum etc.

Relator Albrecht Truchses.

Hertugens Kopibog.

23.

1561, 25de Februar. Christoffer Rantzow skriver til Hertug Hans om Besættelsen af Præsteembedet i Rendsborg, der var ledigt ved Hr. Johan Meigers Død.

Durchleuchtiger hochgeborner Furst, gnediger Herr, nach erbedunge myner schuldigen bereithwilligenn denste kan j. f. g.

¹⁾ Hertug Hans har vistnok paa den Tid været i Kjøbenhavn.

jck jn vntherthenigkeitt vnangetagett nichtt laten, datt der ehrwürdige herr. Johan Meyer, pastor tho Rendesborch, jn kurtz verschener tydt christlick vnd salichlich nach dem willen des almechtigen Gottes vth dissem leuen verschiedenn vnnd gestoruen is. Gott der Almechtige wolle vns andernn ock tho siner tydt ein seliges stundein durch sinen geloueden soen vnserm herrn Jhesum Christum gnediglich geuen vnnd verleihenn, wolle vns ock einen gelerten geschicktenn predicanen vnd pastorn an sine stede wedderumb gonnen vnd verfaegen, amen. Vnd alss jck den erachte vnd vermercke, datt burgemeister vnnd rathman tho Rensborch j. f. g. vmb einen pastorn jhn vntherthenigkeitt besökenn werden, vnd alss jck versta, so sindt se tho einem genegett mitt namen magister Petrus Sickius, ein Rensborger kindt geboren, welcker tho Wittemberch magister promouirtt, darsuluest gelesen vnd sick jtziger tydt by der schule tho Kuningsberch jn Preusenn vor einen leermeister jn theologia erholden scholle. Nu kenne jck densuluen besonders gantz nichtt, hebbe wol von ehm gehörett, datt he ethliche mall gepredigett. Dewile ouerst de pastorj alhir vhuete¹⁾ mitten jhm lande vnd nicht ouel sundern vp der heerstraten sehr wohl gelegenn, vnd dennoch jtziger tydt jhm gantzen lande keiner edder gar weinich vhornemer gelartten theologenn verhandenn, de jhn anfallender noth vff ein gemein colloquium kondenn geschicket edder sonsten mochten gebruckett werden, dewile dan j. f. g. nu de beqweme stede verhanden, so woltt vor myn einfalch j. f. g. jck hirmitt getreulichen vnd mitt flite raden, datt j. f. g. Gott dem almechtigen tho loff vnd ehren, der christlichen kercken vnd dem gantzen lande tho nutte, einen vhornemen hochgeachtten gelartten theologen ethwa vth den vniuersiteten Wyttenberch edder Ghena verschreuen vnd alher wedderumb vor einen pastorn vnd prawest auer j. f. g. furstenthumbe jusetteden, vnd jft schon de boringe der pastorj demsuluen tho vnderholdunge tho geringe fallen wuerde, so konden j. f. g. ehm de besoldunge ethwess verbetern vth denn clostern, vnd wehr vehel beter angelegtt, also datt jdt ohne datt de kappen

¹⁾ o: gandske.

vnd platten verbringen. Ick hebbe ehimals einen gekentt vnd thom Kyle predigenn hören, mit namen herr Tylemanus Krage, de wass tho Vlser gebaren, is ock prediger tho Hildensenn gewesen, dar dan twierlej lehr verhanden gewesen vnde noch, vnd achte, dat he nu tho Ghena sin werde, vnd gefele my vnd mennigen domals sin predigen nicht ouel; jck hebbe ock ethliche böke gesehen, de he gemakett hefft, de my ock nicht ouel gefallen hebben. Jfft nu j. f. g. gnedigen bedachtt na dussen edder sunsten vmb einen vth den vniuersiteten der orde to forderen edder thouorschriuede, darjnnen konde edder wuerde de churfurst tho Sachssenn j. f. g. mynes erachtens vff dersuluen forderunge gantz gerne wilfaringe leistenn. Den Petrum Sickium ouerst, welcken j. f. g. de Rensborger vorstellen werdenn, den ken jck, wo gemeldet, nicht, vnd schal ein junger man sin, jfft ouerst an ehm wess besonders tho donde sy, des konden sick j. f. g. wol erkundenn, ock must he sick ersten hören laten vff fernern beschedtt. Vnd is hirmitt nicht tho hasten, dan hir is noch Gott loff ein guder kapplan, de kan den dienst woll j jhar edder lenger verwaltten, vnd wan men jho by den einfaldigen bliuen wolte, so wehr he gudt genoch vor einen pastorn, jfft ouerst j. f. g. von den gelertten einen alhir jhm lande dartho hebben vnd gebruken woldenn, so weth j. f. g. jch keinen voer tho stellenn also des seligen herrn Johan Meyers soen, meister Albertus Meyer, jtziger tydt pastor jhm Risingmohr. Sunsten sindt wol vehel, dem sprickworde na, de lange meste¹⁾ dregen, sind auerst nicht alle gude köeke, vnd werden j. f. g. jn deme de gelegenheitt notturfftig erwegen vnd gnedigen bedencken, welcks j. f. g. (de jck hirmitt dem almechtigen Gade jn sinen gewaltigen beschutz vnd scherm lange gesunt, wolregirende vnd ewich salich tho entholdende do beuelen) jck jn vntherthenigkeitt nicht hebbe verholdenn schollen, vnnd bin j. f. g. jn aller vntherthenigkeitt hochstes vermogens jdertidt tho denen schuldig vnd gantz willich. Datum Rensborch den 26 Februarij anno etc. lxj.

J. F. G. vnthertheniger vnnd bereithwilliger

Christoffer Rantzaw.

¹⁾ o: Knife.

Udskrift: Dem durchleuchtigenn hochgebornenn fursten vnd herrnn, hern Johansen, eruen tho Norwegenn harttogen tho Schleswigk Holstein Stormarn vnd der Dythmerschen graffen tho Oldenborch vnd Delmenhorst, mynem gnedigenn landesfursten vnnd herrn gantz vntherthenigenn.

Paategning fra Hertugens Kansell: Christuff Ranzouwen schreiben den verstorbenen pastorn zu Rendesburgk belangen.

Orig. i Gemeinsch Archiv. XXXIX. 22.

24.

1563, 7de Maj. Hertug Hans stadfæster Anvendelsen af et hellig Kor-ses Vicarie til Underholdning for Præsten i Ilegruft paa Nordstrand.

Confirmation der wicarey des heiligen Creutzes genant, also zu der Kirchen Jlegrofft behöriß gewesen etc. Actum Morsum den 7 Majj Anno etc. lxijj.

Wir Johannis etc. Bekennen hirmit offentlich vnd thun kunt vor vns vnsern erben vnd nachkommen. Nachdem ein Vicarei, des heiligen Creutzes lehen genant, jhe vnd allewege von altershero zu vnser Kirchen Jlegrufft behöriß gewesen, deren einkommen zu vnderhalt des Pastorn darselbst gebraucht. Welche numher wiederumb durch todlichen abgang desselben vorledigt, vnd vns also der furstlichen Obrigkeit, der das jus Patronatus ohne mittel zustendig, heimbegefallen, Worumb vns danne das gantze Caspell in vnderthenigkeit ersucht vnd gepeten, Solch lehen nicht in andere wege zuuorwendenn, Sundern bei jhrer kirchen noch also vor verbleiben zulassenn, jhren Pastor dauon haben zuunderhaltenn. Dieweill wir danne jhre suchunge nicht vnpillig zuuermegken gehabt, vnd wir auch ohne das nicht geneigt, die Kirchen an jhren einkommen zuuorkurtzen, sundern vielmehr zuuorbessern — worzu wir vnns danne schuldig erkennen, also haben wir vnns bewegen lassenn, jhnen — — Confirmation mit zutheilen, — — also das nun hinfurder zu ewigen zeiten solche Vi-carei bei der kirchen Jlegrufft zu vnderhalt jhrer Pastorn vnuorruckt vnd vngehindert bleiben — soll. Aber doch so haben wir vnns vnd vnsern erben an bemeltem lehne

die herligkeit, broke vnd vheste, wenn sich die felle begeben,
— vorbehaltenn etc.

Hertugens Kopibog.

25.

1563, 7de Maj. Hertug Hans stadfæster Anvendelsen af fire Vicarier
til Underholdning af Kirketjenerne i Ham paa Nordstrand.

Confirmation der vier vicarien zu der Kirchen Ham
behörig etc. Actum Morsum den 7 Majj Anno etc. lxiij.

Wir Johannis etc. Thun hirmit offentlich kunt vnd bekennen
vor vns, vnser Erbenn, nachkommen vnd jdermenniglich, also
vnser liebe getreuwe vnderthanen, die gantze gemeinheit vnser
Caspels Ham, in vnderthenigkeit berichten vnd vorbringen
lassenn, das von altershero jhe vnd allewege zu der Kirchen
Ham vir vicarien oder geistliche lehen belegen vnd gehörig
gewesen, woruon jhre Kirchendiener also Pastor, Caplan vnd
Küster vnderschiedlicher weise jhrenn vnderhalt gehabt, also
das der Pastor die einkommen vnser liebenn frauwenn Lehenn,
der Cappelan von beiden Sanct Catharinen vnd des heiligen
Creutzes Lehnen, der Kuster aber von Sanct Annen lehen
genossen vnd gebraucht. Aus welchen obgenanten Vicarien
vns aber das eine, nemlich vnser lieben Frawen Lehen, das
jus patronat zustendig. Vnd weiln sich danne der vhall
zugetragen, das solch beneficium vorledigt vnd zu vnsern
handen gelangt, haben sie vnns in vnnderthenigkeit ersucht
vnd gebettenn ihre kirche Ham nicht alleine mit obgemeltem
vnser lieben frauwen, sundern auch den andern dreien Lehnen
zu ewigem gebrauche zu begnaden, — mit dem fernern
anhang, do solche vier vicarien bei jhrer kirchenn
nicht gelassen, das sie jhre Kirchendiener schwerlich
zuunderhaltenn. Also wir nun anfänglich bewogen, das
solche Lehen aus guter andacht vnd wollmeinung zu
christlichem gebrauch gestiftet vnd vorordent, vnd zu keiner
bessern gelegenheit mugen angewendet werden, Demnach
haben wir vnns ergebenn, sie jhrer angelegten bitt in gnaden
zu gewehren — ob wir vnns woll darinne die gepurend
Lehnwar, in gleichem broke vnd alle herligkeit sampt der

veste, wan sich die velle begebenn vnd zutragen, zuuoraus frei bedingett vnd vorbehaltenn, so sollen gleichwill die jarlichen einkommen vnd borungenn ob vormelter vir lehne zu stettenn vnd ewigem gebrauche vnd vnderhalte jtziger vnd kunfftiger Pastorn, Capplan vnd Custer — bei der kirchen zu Ham — bleiben. — Vnd dieweill aber das eine, nemblich S. Catharinen, Lehen von der beidenn gebrudernnn Hanns vnd Inguer Harresen vorfaren gestiftet, die sich nicht alleine die lehnwar vorbehalten, sundern des auch furstliche begnadunge vnd Confirmation daruff erlangt, so haben wir jn gnaden vorgunstigt, das sie sich auch hinfurder solcher herlicheit zugebrauchen, aber in alle wege bei deme, das die jarlichen einkommen — bemelts Lehenns zu jtzig vorordentenn vnderhalte — sollen vorreicht — werden. — — —

Hertugens Kopibog.

26.

1563, 7de Maj. Hertug Hans bestemmer, at Indtægten af et Kalendelag skulde anvendes til Underholdning af tre Skoler paa Nordstrand.

Confirmation vnd begnadungsbrieff vf des Kalandts jarliche einkommen, das dieselbenn zu den dreien schulen im Strandt sollen partirt vnd gedeilet werdenn. Actum Morsum den 7 Maij Anno etc. lxij.

Wir Johannis etc. Thun hirmit offentlich kunt vnd bekennen vor vnns, vnser Erben vnd nachkommen, nachdem wir vorruckter Jahre zu des gantzen landes vnd sonderlich der Jugendt besten, damit dieselb in guter Zucht vnd lehre vnnderwiesenn, drei schulen in vnserm lande Nordtstrandt vnderschiedtlicher gelegenner orthe anzurichtenn vorordennt, deme auch also nachgesetzt wordenn, vnd aber durch die vir vorstender des Calandts, nemblich her Peter Boisen, her Friderich Martensen, Friderich Backsen vnd Laurentz Hansenn, bei vns clage erregt vnd vorbracht, das das Land gar keine gewisse einkommen hette, woruon die Schulmeister zu vnderhaltean, ohne das ein euig Lehen, das Kalandt lehen genant, vorhandenn, dessen einkommen vast durch das gantze landt gesamblet vnd zu der Schulen zu Morsum, also ehrmals

zu Gaikbull, gelegenn gewesen, jnn etzliche jar hero gebraucht worden. Derwegen sie vnns in vnderthenigkeit angefallen vnd gepeten, jn gnaden zuuorstadtenn vnd zuzulassen, das sie solche des Kalandts jerliche einkommen in drei gleiche teill partenn, vnd zu jder schule ein dritteill legen muchten, sunsten kunten dieselben vnuormugenheit halb nicht bei macht bleiben. Dieweilm wir danne solch vorhaben vnd suchunge zu gnedigem gefallen vnd nicht vnphillich vormergk, vnd wir in gnaden geneigt, sie in solchem Christlichen furnhemem zu sterckenn vnd befurdern, Also habenn wir nicht alleine vnsern gnedigen Consent vnd willen darzu gegeben, Sundern desauch vnser Confirmation vnd begnadungs brieff hiruff mitgeteilt, Thun dasselb hir mit vnd in Craft dieses, dergestalt vnd also, das die vorordenten vorstender vnd einnehmer bemeltes Kalandts die Einkhomen jerlichenn mit vleise ohne alle vorseumnus furdern vnd vffnehmen, vnd dieselben vnter die drei Schulen gleichmessiger weise treulich vorteilen vnd sunst die Schulen in gutem vffsehen halten sollenn, damit die Jugend vleisig vnd woll vnderricht vnd gelehret werde, vnd soll solche verordennunge vnd austeilunge hinfurder zu allen zeiten dermassen gehalten vnd keins weges vorruckt noch vorendert werdenn. Gebiethen vnd beuhelen derwegenn allen vnsern Stallern vnd Probstenn, so nun seind oder kunfftig geordent vnd gesetzt werden muchten, auch sonsten allen vnsern vnderthanen vnser landes Nordstrand jns gemein, hirmit ernstlich, jhr wollet vber solcher vnser vorordennunge derselben also volge zugescheen treulich haltenn, sie darbei schutzens vnd handthaben helffenn. Daran geschicht vnser zuuorlessige meinunge. Vrkuntlich etc.

Hertugens Kopibog.

27.

1566, 1ste Januar. Hertug Hans giver en af M. Jørgen Boies Sønner Løfte paa i sin Tid at faa Vilstrup Præstekald efter Faderen.

Vorschreibung Magistri Georgii Boetii Sohns vff die kirche zu Wilstrup. Actum Hansburg dinstags am Newenn Jars tage anno etc. 66.

Wir Johannis etc. Thun hirmit kunth vnnd bekennen, nachdem

vns der wirdige vnser Probst vnd Hofprediger Magister George Boye jnn vnderthenigkeit zuerkennen gegeben, wie das er seine Söhne bisher zur Schulenn gehalten, vnnd ferners bedacht wehre, seine Armut vff sie zuwenden, damit sie etwas studirenn, vnnd diesem lande zum besten sein muchten. Vnnd weiln danne sein Vatter vor der Zeitt, ehe das reine göttliche wort wiederumb an den tag gebracht, ein kircherr zu Wilstorp gewesen, vnnd er auch her nacher jn seiner Jugendt von der Kho. W. zu Dennemargk etc. damit vff sein lebens zeit begnadet vnnd belehnt worden vnd also nicht vngerne wissen vnd sehen wolt, so fern der Allmechtige einen seiner Söhne mit der Zeit seine gnade verleihen, das er vleis anwenden vnd jn seinem Studio proficiren vnd zunehmen wurde, der kirchen nützlich vnd vortreglich zu sein, das gedachter solcher sein Sohn vff seinen vhall gemelte kirche wiederumb zu seinen handen zuerlangen, derselben vnd seinem Vatterlande gleich seinem Vatter vnd grosvatter dienen vnd daruff vorsichert werden mucht. Derwegen er vns jn vnderthenigkeit ersucht vnd gebeten, wir darzu nicht alleine vnsern gnedigen Consent, sondern auch vnser begnadungs verschreibung, belehnunge vnd Confirmation daruber zuuorleihen vnd mitzuteilen geruhen wolten, Also haben wir solcher seiner bitt aus gnaden, wormit wir jhme gewogen, vnd danne von wegen seiner getreuwen dinste, so er vns erstlich jn rümblicher vleisiger bestellunge vnd vorwaltunge vnser Probsteyen vnd kirchen guttwillig erzeugt, vnnd sich jegen vns vnd sein vatterlandt domit wol vordint gemacht hatt, vnd danne das er sich jn seinem Predigambt jn vnserm houe vor vnsern Seelsorger jn reiner gesunder lehre vnd leben christlich vnd wol verhalten, auch bey seinen Caspelleuten nicht wenig dancks verdient, woruor wir jhme vnd den seinen hinwider mit gnaden danckbar zu sein vns schuldig eracht, gnedig stadt gegeben. vnd demnach bewilligt vnnd zugelassen, wan einer von seinen Söhnen zu seinen Jharen gereichen, vnd der geschicklichkeit vormerget vnd befunden wurde, zum geistlichen Amte vnd stande dinlich zu sein, das er alsdan nach des vattern tödtlichen abgang vor andern vnd frombden den ersten Zutritt zu gemelter kirchen haben, vnd jr rechter Pastor vff Zeit seines lebens werden, sein vnnd

bleiben soll, von vns, den vnsern vnd sonst menniglich vnange-
fochten vnnnd vngehindert. Were es auch sache, das der
Vater abgehen wurde, ehr der Sohn sein vullenkomen alter
erreicht, vnd das es vmb ein jar, fünff oder sechs zu thun,
so soll jme zugelassen sein, so lange an seiner stadt einen
Caplan, der von dem Probste gnug gelert, geschickt vnnnd
tuglich eracht, zuuordnen, bis das er der kirchen selbs kan
für sein vnd sein ambt der gebür vorwalten. Gunnen,
verleihen vnd verschreiben gedachtem seiner Söhne einem
solche kirche oben erwenter massen vff Zeit seines lebens
hirmit vnd jn crafft dises, bey deme vnd also, dass er sich jn
solchem ampte aller Christlichen gebür vorhalten, der gemeine
Gottes wort lauter vnd rein Götlicher heiliger apostolischer
schrift vnd der Augsburgischen Confession gemes furtragen,
die Sacrament, wie die von Got selbs eingesetzt, jn jhrem
rechten gebrauche seinen Caspelleuten vorreichen vnd austheilen,
sich der Ordinantzie dieser Fürstenthumb vorhalten vnd
alle dasjenige thun soll, was einem getreuen Seelsorger von
Ambts wegen eigent vnd gebürt. Dariegen soll jhme auch
alle das jenige geuolgt, vorreicht vnd gegeben werden, was
jhme mit rechte eigent vnd gebürt, jn massen sein Vater
vnd vorfaren vor jhme gehabt vnd bekommen, getreulich vnd
vngeuerlich. Des zu Vrkundt etc.

Hertugens Kopibog.

28.

1566, 29de November. Hertug Hans forlener M. Jørgen Boie med Vi-
cariet Hr. Sebes Len i Fjelstrup.

Verleihung Magister Jeorgen Boyen, Hoffpredigers, vff
die Vicarien, her Sebens Lehen genant. Actum Lugum
Closter den 29 Nouember Anno etc. 66.

Wir Johans etc. Thun hirmit kundt vnd bekennen, Das wir
dem wirdigen vnserm Probst vnd lieben getrewen Ern Ma-
gister Georgio Boetio aus gnaden, womit wir jme gewogen,
vnd danne von wegen seiner langwierigen getrewen dienste,
so ehr vns jn seinem Ampt viel Jar hero guttwillig erzeigt
vnd bewiesen, gegunt vnd vorliehen haben eine Vicarey, herr
Sebens Lehen genant, zu Velstorp Kirche gehörig. Thun

dasselb hirmit vnd jn Krafft dieses, dergestalt vnd also, das ehr solch Lehen oder Vicarey die zeit seins Lebens all aus, alle desselben jarlichen Renthe, Pflicht, einkhomen vnd Zubehörung, was das alles sein, vnd künfftig weiter befragt werden möge, jnmassen her Sebe dasselb vor Jme gelapt, gantz vnd gar nichts aussbenommen, zu uerbesserung seines gering schetzigen vnderhalts, haben, vffboren, geniessen vnd gebrauchen magk, vor menniglich vnangefochten vnd vngehindert. Vnd gebieten vnd beuelen darumb den Kirchschworn vnd gemeinen Caspelleuten zu Velstorff, sunderlich aber den jenigen, so zu solcher Vicarej was zu geben schuldig, vnd darzu verhafft seindt, jr wollet gedachten Magister Georgen derselben Vicarej jerliche einkhomen zu rechter gewisser Zeit reichen vnd folgen lassen, vnd jme daran kein beschwer, hinder oder verkürtzung zu fügen, bey vermeidunge vnser Straff vnd vngnade. Daran geschicht vnser gefellige zuuerlessige meinunge. Zu Vrkunde mit vnserm fürstlichen anhangenden Secrete becrefftigt. Actum etc.

Hertugens Kopibog.

29.

1567, 17de Januar¹⁾. Hertug Hans's Befaling om Hidførsel af Sten til Grund for den ny Skole i Haderslev.

An M. George Boien, probst zu Hadersleben, das ehr zuorfertigung der neuen schulen allen kirchschworn vnd kirchendienern, zur probstey Hadersleb gehörig, befelen soll, ein jder ein fuder veltsteine vff vnser Lieben Frawen Kirchoff zu Hadersslebe zu füren, betreffendt. Actum Lugum Closter den 17 Januarii Ao. etc. 67.

Johans. Wirdiger vnd andechtiger lieber getrewer. Euch ist bewust, welcher gestalt wir vermittelst göttlicher hilff vnd verleihung gnediglich dahin geschlossen, Gott dem almechtigen zu lob vnd vorth pflanzung seins heilsamen vnd allein selig machenden worts, der jugendt vnd nachkhomen zum besten,

¹⁾ Af denne Datering kan sluttes, at det foran S. 98—9 meddelte Brev af 26 Jan. 1567 rettelig bør dateres d. 16 Januar.

eine gute. wolgeordente knaben schule jn vnser stadt Hadersleben anzurichten vnd zu fundirn, darzu wir menniglich vnser vnderthanen, damit solch christlich wergk seinen vorthgang gewinne, woll gesindt gnediglich erachten. Demnach an dich vnser gnedigs gesinnen vnd begern, jr allen kirch schworen vnd kirchendienern vnser probstej Hadersleben, niemants aussbescheiden, an vnser stadt gnediglich vnd ernstlich aufferlegen vnd beuelen wollet, das ein jder vor sich zwisschen ditz vnd dato ein fuder feldt steine der grösse, das zwene eine gute fhur machen, vff vnser Lieben Frawen Kirchoff jn gemelter vnser stadt Haderssleben, an ortt, da man sie anweisen wirdt, mit seinen pferden vnd wagen furhen vnd vnseumblich brengen muge, damit solch wergk dester eher seinen anfangk erreiche. Daran verbrengt jhr vnser gefellige meinunge vnd seindt solchs jn gnaden widerumb zuerkennen geneigt. Datum etc.

Hertugens Kopibog.

30.

1567, 3die Avgust, skriver Enkedronning Dorothea til Kong Frederik II bl. a. „E. L. weist, das hertzog Adolff zu Holstein strax in anfang seiner regierung all derselben kirchen, so vom bischoff zu Ripen regiert worden, zu sich gezogen, dergleichen thut, wie vns vorkhümt, hertzog Hans mit Femern auch¹⁾“.

Aarsberetn. fra Geh.-Ark. III 28.

31.

1567. Optegnelse fra Bophever paa Nordstrand.

Bophever. Anno Christi redemptoris 1567 hæc volumina D. Martini Lutheri omnia (quorum sunt tomi seorsim compacti Germanici octo Latini quatuor) empta sunt, impensas fisco templi conferente, M. Georgio Boetio præposito consentiente,

¹⁾ Et mærkeligt Vidnesbyrd, om at Præster paa Femern endnu 1627 mindedes, at Fyns Biskop havde haft gejstlig Højhed over Øen, findes i Biskop Hans Michelsens Dagbog (Saml. til Fyns Hist. og Topogr. V. 415).

svadente et procurante emtionem Oveno Laurentio Flensburgense, ut de successoribus suis omnibus bene mereretur eorumque studiis compendio consuleret, non aliam ab iis pro officio gratiam reposcens, quam ut sedulo his libris situm detergant et incorruptos illos successoribus quisque suis bona fide tradat, dictæ nostræ Sleswicensis diæcesis testibus ad hoc habitis specialiter atque rogatis.

Westphalens hdskr. Saml. i Geh.-Ark.

32.

1569, 26de August, forunder Hertug Hans „Sara, seligen Magister George Boyen, vnsers gewesenen Probsts vnd Hoffpredigers nachgelassen Witwen vnd jren Kindern, zu gnediger danckbarkeit vor erzeigte getreuwe vnderthenige dinste Ires seligen Mannes, den Kirchen Zehendt zu Velstorp kirche belegen, der sich vff Einn last korns jerlichen belauffen thut“, paa 8 Aar, at regne fra 1570 af; hvilken Tiende hendes afdøde Mand før havde haft.

Hertugens Kopibog.

33.

1570, 3die Februar. Hertug Hans stadfæster Hr. Volqvard Jensen som Præst (og Provst) i Rendsborg. (Jvfr. Pontopp. Ann. III, 436.)

Confirmation vnd bestetigung her Volkert Jonas vor einen Pastorn zu Rendsburg. Actum Hanspurg den 3 Februarij anno 70.

Wir Johans etc. thun hirmit offentlich kunth. Nachdem vns die ersamen, vnser liben getreuwen burgemeister vnd rath vnser stadt Rendsburg durch jren abgesandten Hans von Telgten jn vnderthenigkeit berichten lassen, wie das sie her Volkert Jonas vor jren rechten vnd waren pastorn vnd seelsorgern ordentlicher weise beruffen, woruff er jhnen auch eigentliche vertrostonge vnd zusage gethan, sich vff negste ostern bey jnen einzustellen, vnd vns derwegen jn vnderthenigkeit ersucht vnd gebetten, weilm vns alsoe der landesfurstlichen obrigkeit die collation an bemelten pastorat zustendig, wir gnediglich geruhen wolten, solche ergangene

vocation vff ermelten her Volkarten zu confirmiren vnd collacionem darauff mitzutheilen; also haben wir solch jhr vnderthenig suchung, die wir vor christlich vnd billig eracht vnd angesehen, beuorab weill sich gedachter her Volkert er bieten thut, sich vormittelst gottlicher gnediger vorleihunge zu solchem ampte vnd beruff aller christlichen gebur zuuorhalten vnd erzeigen, gnediglich stadt gegeben. Consentiren vnd bestetigen demnach solches alles vnd geben jme hiruff vnser geburendt furstliche collation jn craft dises. Vrkontlich etc.

Hertugens Kopibog.

Sammesteds findes Hertugens: Begnadung Ern Volquart Jonas probst und pastor vnser Stadt Rendsburgk wegen seines erkaufteu Hauses zwischen Claus Knudt vnd dem Organisten hinter dem kirchhoue belegen.

Datum Rendsburg d. 9 Octobris anno (15)71.

34.

1571, 17de Februar. Borgmestre og Raad i Rostok til Hertug Hans om Forhandling med M. Dionysius Marquardus om at overtage Posten som Hofpræst og Provst i Haderslev.

Durchlauchtiger hochgeborner furst, E. F. G. seint vnser bereitwillige vnd gehorsam dienste jeder zeit jn vnderthenigkeit zuuorn. Gnediger furst vnd herr. E. F. G. mugen wir jn vnderthenigkeit nicht vorhalten, das fur vns erschienen der ehrwirdige vnd hochgelerte Er Lucas Backmeister, der heiligen schrifft doctor, vnser geliebter pfarrherr vnd selen sorger, vnd vns freundlich ersucht vnd gebetten, demnach ehr jm vorgangen herbst sich bei vns vmb einen superintenden ten E. F. G. landen vnd vnderthanen zu gutte zum fleis sigisten beworben, vnd alhie einen gelerten man aus dem mittel vnser predicanten, mit namen M. Dionisium Marquardum, dahin beredet vnd vermocht, dem E. F. G. zu vnder thenigen ehrenn wir auch solchs gudtwillig vergunt vnd zugelassen, das ehr sich der ortter begeben, die gelegenheit besichtigen vnnd ferner wegen der condition mit E. F. G. handeln muchte, vnd itzt wider alle verhoffnung vnd zuersicht von demselben die zusage abgeschlagenn: wir ihm seines angewanten fleisses vnd das es sich also jn warheit

thette erhalten, vnsern schein vnd gezeugniss erkennen vnd mittheilen muchten. Wan wir den sein bitt billich befunden, auch für unsere person nichts liebers gesehen, den das E. F. G. wir hirinne allenthalben gewilfaret hettenn, als haben wir ihm dasselbige so viel weniger versagen mügen. Vnd bitten derwegen jn vnderthenigkeit, es wollen E. F. G. (sintemal die nicht haltung bei vns oder dem Ern Doctor nicht gestanden) solchs jn vngnaden wider vns nicht gedencken. Wo wir sonst E. F. G. angenehme dienste erzeigen können, wollen wir jeder zeitt jn vnderthenigkeit gudtwillig erspürt vnd befunden werden. Geben vnter vnserm stadt secret den 17 Februarij anno etc. 1571.

E. F. G.

vnderthenige vnd bereitwillige
Burgemeister vnd Rath der stadt Rostock.

Udskrift til Hertug Hans den ældre. Paategning: Productum Hansburg d. 3 Marcij anno 71. Burgermeister vnd rath der stadt Rostock schreiben Mgr. Dionisium Marquardum, so vor einem superintendenten bestellt, betreffend.

Original med Stadens Segl i Gemeinsch. Arch. XXXIX, 17.

35.

1571 18de Maj. Hertug Hans kvitterer M. Jørgen Boies Arvinger for rigtigt Regnskab over de Penge, den afdøde Provst havde haft under Hænder.

Quitantz magister Georgen, seligen, nachgelassen witwen vnd erben wegen magister Georgen beuolenen probstey vnd was derselben mehr betreffend. Actum Hanspurg den 18 May anno etc. 71.

Wir Johans etc. thun hirmit offentlich kunt vnd bekhennen, nachdem der erwirdige vnser gewesener probst, seelsorger vnd liber andechtiger magister George Boye seliger aus vnserm geheis vnd beuell zu vfferbawunge einer neuwen schulen alhir zu Hadersleben, jn gleichem zuuorbesserung der alten lectur, so nun mehr zu ewigen besitz vnd gebrauch des rectoris perpetuirt vnd verordent, eintausent virhundert sechs vnd funffzig daler acht vnd zwanzig schilling, jn gleichem

noch sechstausent mark, so wir zu jerlicher vnd ewiger vnderhaltung des rectoris vnd seiner collaboratoren verordent vnd gegeben vnd bey dem rathe zu Flensburg vff renthe vndergebracht seindt, nebenst vnserm borchschreiber aus vnsern kirchen der beiden probsteien Hadersleben vnd Dornungen vnd derselben gehabten vorrat vnderschiedtlich empfangen, woruor sie vns auch geburlichen bescheidt vnd gute rechenschaft vormittelst bestendiger vffrichtiger register vorgebracht, also das wir damit jn gnaden zufrieden gewesen vnd dieselb zu guter gnuge angenommen haben, also quittiren wir derwegen gedachten magister Georgen, seligen, seine nachgelassene hausfraw vnd kinder vnd weme solchs ferner notig, solcher von der kirchen empfangenen vnd wiederumb ausgegebenen vnd berechneten summen vnd sagen diselben hirmit ledig vnd los vor alle derwegen ferner zuspruche vnd nachmanunge. Vnd diweil aber die ausgabe sich umb zwolff daler 27 β vnd 8 S hoher belaufen dan die empfangunge gewesen, so magister George, seliger, von seinen eigenen verlecht vnd verstreckt gehabt, darjegen aber jm studentengelde schuldig gebliben xiiij S , so seindt jm diselben widerumb jn den zwolff dalern 27 β vnd 8 S abgekurtzt vnd die vbermasse von dem kirchengelde seinen erben zugestellt vnd alle ding richtig gemacht vnd vorklaret worden. Vnd also er sich auch jn aller seiner empfohlenen probsteyen jderzeit aller vffrichtigkeit beflissen, vns jerlichen nach abgehörter kirchen rechenschaft geburlichen guten bescheidt neben den registern vorgebracht, der kirchen wolstandt, nutz vnd frommen treulich vnd vleisig gesucht vnd gefurdert vnd sich aller dinge vorhalten hat, wie einem getreuwen probste eigendt vnd geburt, dessen wir jme auch gnedig danck wissen, so haben wir jhme vnd seine erben darauff auch jns gemein quittiren vnd dissien vnsern schriftlichen schein gnedig mittheilen wollen, vnd thun solchs hirmit wissentlich vnd jn kraft dises. Des zu vrkundt haben wir vnser furstlich secrett hirunter hengen lassen.

36.

Udat. Hertug Hans til en unævnt i Rostock (D. Lucas Backmeister) om
M. Henrik Dinggreves Ansættelse i hans Tjeneste.

Johans. Vnsern gnedigen gruss zuuorn. Wirdiger vnd hochgelarter besonder lieber. Was wir vnlangst alhir in vnser hoffhaltung vff Hanssburg vnd sonsten vnter andern mitt euch von wegen Meister Heinrich Dinggrauen, denselben noch ein zeittlang vff vnsre handt bey euch jn vniuersitate vnuorsagt zu behalten, bereden vnd vorabscheiden lassen, jhr vnns auch benebenst gedachtem Magister Heinrich daruff vertröst vnd zugesagt, werdett jhr euch ohne weittleufftig erjnnern guter massen zu berichten wissen. Vnd wan wir danne nu mehr mit vnserm gewesenen capplan her Baltasarn zu bescheide vnd gnediger verleubnus abgehandelt, vnnd derselbe seiner gelegenheitt nach ethwan ein virzehen tage vor Martinj von hir verrücken wird, wordurch wir bewogen vnns in andere wege widerumb vmb zu thun vnd gefast zu machen: Alss haben wir vff oberwehnten abscheidt vnd sonderlich euer der zeitt jhme gegebene vnd mehr nach geschriebene gute gezeugnus seiner lehre vnd lebens jhme hirmitt vor vnsern hoffprediger jn dem namen Gottes vociren vnd berufen wollen, vnd gesinnen vnd begeren ganz gnediglich, jhr wollett vnbeschwertt sein, jhme solchen christlichen beruff von vnsernt wegen anzukündigen vnnd mitt jhme daruf zu handeln, das er sich ethwan ein acht oder virzehen tage vor Martinj an here jn vnsre hoffhaltunge begeben, vnd vns vnd vnser Kirchen dienst gewertig sein müge. Was seine besoldung vnd vnderhalt belangen, darumb wollen wir vns jn seiner ankunfft aller gepur gnediglich mit jhme woll zuuorgleichen wissen, das er mitt vns fridlich sein soll. Vnd dieweill auch jimmerdar schuten vff Coldingen von Rostock zu lauffen, so kan er sein zeug souiell fuglicher darhin vorschicken vnd solchs durch euch an den burgermeister Seuerin Schreiber vberschreiben lassen. Vnd ob wir vns nun woll hirinne an ewer gutten befurderung vnd seiner gutwilligen erzeigung vff viel erwenten abschiedt ganz vnd gar keinen zweiuell machen, so begeren wir doch dessen bey zeigern beschribene zuuerlessige

antwortt, wornach wir vns eigentlich zu richten, vnd wolten euch solchs gnediger meinunge nicht verhalten, vnd seind euch zu gnad vnd allem guten geneigt. Datum Hanssburg.

Udateret Konzept i Gem. Arch.

37.

1572, 11te November. Hertug Hans's Bestalling for M. Henrik Dinggreve som Provst i Haderslev og Hofpræst.

Bestellung M. Heinrich Dinggreue vor einen Probst vnnd Hoff Predigern. Actum Hanspurg am dage Martini Anno etc. 72.

Wir Johan etc. Bekennen hirmit öffentlichen, das wir den wirdigen vnd wollgelarten Ern Magister Heinrich Dinggreuen vor vnsern Probst vber die Probstei Hadersleben vnd sonderlich Hoffprediger vnd Seelsorgern bestellt vnd angenommen haben. Thun dasselb hirmit vnd jn Crafft dises, dergestalt vnd also, das Er gedachte Probstei, derselben Pastores vnd Kirchen jn vleisigem gutem beuell vnd vffsehen haben, vber die Kirchenordinanzie diser Fürstenthumb getreulich halten, vnd mit Ernste daran sein, vnd befurderung thun soll, damit es jn dem kirchenregimente so woll jn Ceremonien, also reiner, gesunder vnd heilsamer lehre gottlichs wortts recht vnd woll muge zugehen, die Pastores vnd kirchen bey jhren freyheiten vnd gerechtigkeiten, Renten vnd Einkommen muge erhalten, vnd daran nicht verkurtzt werden, vnd sich auch selbst vor seine Person mit lehren, Predigen vnd verreichunge der Sacramenta, nach der wahren einsetzunge vnser herren Jhesu Christi allerchristlichen gebur, der augsburgischen confession gemes, nebenst gutem wandell vnd leben verhalten vnd erzeigen, vnser best wissen vnd befurdern, das widerwertige aber seines vermugens wenden vnd wehren helfen, auch was wir jhme Beichtsweise vertrauen werden, solches bis jn sein grab bey sich vorschwigen behalten soll vnd will. Darentgegen vnd vor solche seine vorsprochene getreuwe dinste wollen wir ihme jerlich vnd jdes jhar besondern, so lange er jn vnserm dinste sein vnd bleiben wirdt, dreyhundert mark lubsch zu seiner besoldunge aus vnser Chammer verreichen lassen, jhme eine freye, beqweme be-

hausunge verschaffen vnd einthun, einen freyen tisch mit einem jungen vff vnser Cantzley halten, vnd vff zwo Personen gewontliche hoffkleidunge geben, vnd noch darzu zwanzig daler zu holtz gelde vnd danne acht ortig^e Roggen vnd acht ortig gersten, welche Er jarlich von vnderschiedtlichen kirchen, aldar der beste vorrat an zehendt korn sein wirdt, zu empfangen, welches alles jhme jarlich getreulich volgen vnd daran keine kurtzunge zugefugt werden soll, vngeuerlich. Vrkuntlich etc.

Hertugens Kopibog.

38.

Udtog af nogle Andragender til Hertug Hans d. æ., især vedrørende Præster og Kirker i Nordslesvig.

1563, 24. Okt. Rector og Concilium ved Universitetet i Rostock til Hertug Hans: denne havde tilstaaet en Studiosus Wilhelmus Severus Strandanus en aarlig Understøttelse af 24 Daler, som Provsten i Haderslev, Georgius Boetius, nu havde unddraget ham, hvorfor Universitetet herved beder om, at Studenten maatte beholde Stipendiet. Der meddeles ham et godt Vidnesbyrd.

1570, 16. Juni. Arest Pedersen, Præst i Spandet, klager til Hertug Hans over at Moritz Podebusk havde banket ham med en tyk Stok, fordi han havde revset og efter Provstens Anvisning formanet en af Podebusks Bønder. Han beder om Hertugens Beskyttelse.

1571, 26. April. Nicolaus Johannis, Præst i Vonsbæk, klager over et Overfald af Christern Gudemos i Aastrup Sogn paa Vejen fra Haderslev og hjem. Anledningen til Uvenskabet var et Gjærde mellem deres Marker.

1571, 28. April. Christen Gymoes forestiller Hertugen, at han var bleven overfaldet af Præsten Hr. Klavs i Vonsbæk og maatte gribe til Nødværge, hvorved han formodentlig havde saaret Præsten. Han beder om Befrielse af Fængslet, idet han beretter, at han havde tiltalt Præsten, da han mødte denne ridende paa Veien: „Kjære Hr. Klavs, hvorfor tilføjer I os stakkels Folk saa megen Skade med Gjærderne, I skulde jo netop være den Mand, der paa Embedsvegne satte sig imod al Uret og Ubillighed“ osv. Præsten blev vred, for

sit Væрге ud og forsøgte fire Gange at ride Chr. Gymoes over. Hvad denne selv gjorde, omtaler han ikke.

1571, 2. Juli. Supplik fra samme om samme Sag.

1571, 17. Juli. Niels Nielsen, Præst i Sommersted, forsvare sig imod den Beskyldning, at han skulde have forhugget Sommersted Kirkes Skov.

1571, 26. Avgust. David Barsø, Kapellan i Fjelstrup, ansøger Hertug Hans om at faa en ny Klokke i Kirken, paa Kirkens Bekostning, dog saaledes at Sognet tilskyder 40 Mark, og om at Kirken maa „skamles“, da den ene Skammel faldt ned efter den anden og gjorde stort Bulder i Kirken om Søndagen.

1572, 9. Marts. Borgmestere og Raad i Haderslev erklære sig villige til at forhøje Præstens Jørgen Schrøders Lønning, og bede derhos Hertug Hans, om at det maatte paalægges Beboerne af Kattesundet i Haderslev at deltage i denne Byrde.

1572, Juni. Jens Røe, Kapellan i Haderslev, søger om Tilgivelse for en Forseelse, han havde begaaet i en Ægte-skabssag (ved en Brudevielse).

1572, 7. Juli. Laurentius Michaelis, Præst i Aastrup, klager til Hertug Hans over en Bonde, som vilde have sin „Forte“ over Præstens Ager og Eng, og ej vilde yde Tiende.

1572, 5. Aug. Jens Røe, Kapellan, der var afsat fra sit Embede paa Grund af en uberettiget Brudevielse, beder Hertug Hans om igjen at blive indsat i Embedet. Han omtaler sin Kollega Hr. Jørgen (Schrøder).

1575, 23. Marts. Ansøgning fra Sognebeboerne i Gam-mel-Haderslev til Hertug Hans om at faa en i Menigheden bosat Præst, da Provsten, efter deres forhenværende Præst Michel Knudsens Død, havde overdraget til Præsten ved Hospitalet i Haderslev, Bertholdt Sørensen, at udføre de præstelige Forretninger i Gl. Haderslev. Man vilde gjerne have denne Bertholdt Sørensen til Præst, og lover at foranstalte det fornødne med Hensyn til Præstens Bolig, da den hidtilværende Præstebolig fortiden var beboet af andre.

1576. Lawe Truelsen, Præst i Løgumkloster, ansøger Hertug Hans, om at hans Søster maatte ægte en Mand, der

tidligere havde været gift med en Kone, som havde været hende beslægtet i tredje Led.

1578, 4. Juli. Jonas Johannis, Præst i Bylderup, minder Hertug Hans om, at denne havde lovet, at hans Søn, der besøgte en Skole, skulde faa et Degnekald, Kapellani og Skole, naar han havde erhvervet den fornødne Duelighed. Faderen skulde imidlertid bestyre Kapellaniet og bruge den dertil hørende Jord, indtil Sønnen var færdig. Han klager nu over, at den forrige Kapellans Enke ej vilde afstaa Jorden.

1579, 24. Sept. Laurentius Martini, Præst i Linned i Frøs Herred, klager til Hertug Hans over at nogen Jord var bortkommen fra hans Præstegaard. Da Hertugen havde Fjerdeparten af Tienden af 11 Bol i Sognet, saa beder Præsten fremdeles om, at denne Tiende maatte forundes ham i nogen Tid. Hans Formand var Hr. Niclas Matsen, der omtales som levende 1529.

Originalerne i Gemeinsch. Archiv.

39.

1582, 27de Maj. Kong Frederik II til Amtmanden i Haderslev angaaende M. Henrik Dinggreve.

Ahn Ewaltt Woyen, ambttman zu Haderssleben. Friderichssburgk d. 27 Maj 82.

Weill nhun alhier die bestallung auf Ern M. Henrichen Dinggreuen, probsten zu Haderssleben vnd schlosspredigern daselbst auff vnserm hause Hanssburgk, biss auff dassjhenige, so ehr vor den tisch, welchen ehr bei vnserss seligen vettern hertzogen Johansen etc. zeitten zu hoff gehabt, hinfurder haben soll, gefertiget, vnd aber vnss vngelegen, ihme sonderlich kostgeltt auss vnserm ambtt daselbst oder auch sonsten monatlich entrichten zu lassen, alss wollen wir, beuhelen dir auch hiermit gnedigst, dass du mit ihme darauss handlest, wass ehr jherlich vor solchen tisch, auff sich vnd einen jungen gerechnet, ahn korne vnd vitalien auss vnserm ambt Haderssleben geburlicher vnd billicher weise haben solle, vnd vnss darnach solch verzeichnuss vberschicken, so wollen wir vnss darauss ersehen, vnd wass vnss annhemblich sein wirdt bekreftigen vnd ihme werden lassen. Ahn dem thust du

vnsern gnedigsten willen, vnd seindt dir mit gnaden woll gewogen. Datum etc.

Tydsck Kancelliregistrant.

40.

1586, 10de December. Kong Frederik II til Hertug Ulrik af Meklenborg om M. Henrik Dinggreves Kaldelse til Superintendent i Wismar.

Ann Hertzog Vlrichen zu Mechelburg. Haderssleben
10 Decemb. ao. 86.

Wir gebenn E. L. freundt- vnd sohnlich zuuornehmen, dass wir den wirdigen vnsernn probst zu Haderssleben, lieben, andechtigen vnd getreuen M. Heinrich Dinggreuen, mit allen gnaden vnnd guten seines dienstes erlassen; wan wir dan hernacher erfahren, welcher gestalt er zu der superintendentz in E. L. stat Wissmar legitime vocirt vnd gefordert, sich auch dahin zu begeben gute lust vnd neigung trüge, vnd ferner vnderthenigst gebeten, wir geruheten ihnen neben zeugniss seiner lehre christlichen lebenss vnnd wandelss E. L. zu gnaden zu commendirn, vnnd ess dan an deme, dass er sich sowol vnter dess hochgebornen fursten vnser gewesenen freundlichen lieben vettern, brudern vnd genattern, herrn Johansen, erben zu Norwegen etc., hochseliger christmilder gedechnuss, alss vnser dieses ampts Haderssleben regierung dermassen mit lehr vnd leben christlich verhalten, dass wir ihn in vngnaden nicht zu beschuldigen, Alss haben wir seiner ziemlichen bit gnedigst geruhenn vnd die gebetene vorschritt gnedigst nicht vorweigern wollen. Vnd gelanget demnach an E. L. vnser freundtliche bit, die wolten sich gedachten vnsernn gewesenen probst zu gnaden befohlen sein, auch dieser vnser vorschritt zu furfallenden gelegenheiten gnediglich genossen (!) empfinden lassen. Daran geschicht vnss von E. L. zu freundtlichem gefallen, vnndt wird sich gedachter vnser gewesener probst iegen E. L. vnser verhoffens aller vnterthenigen gebuer mit danckbarkeit zu erzeigen wissen. Wolten E. L., deren wir zu allen angenehmen willen in söhnlichen treuen erbötig, solchess nicht verhalten. E. L. dem gnadenreichen schutz dess almechtigen zu langwieriger gesunden wolfarth getreulich befehlende. Dat. etc.

Ausländ. Registrant.